

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

संयुत्तनिकाये

सळायतनवग्ग-अट्ठकथा

१. सळायतनसंयुत्तं

१. अनिच्चवग्गो

१. अज्झत्तानिच्चसुत्तवण्णना

१. सळायतनवग्गस्स पठमे चक्खुन्ति द्वे चक्खूनि — जाणचक्खु चेव मंसचक्खु च । तत्थ जाणचक्खु पञ्चविधं — बुद्धचक्खु, धम्मचक्खु, समन्तचक्खु, दिब्बचक्खु, पज्जाचक्खूति । तेसु बुद्धचक्खु नाम आसयानुसयजाणञ्चेव इन्द्रियपरोपरियत्तजाणञ्च, यं — “बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेन्तो”ति (महाव० ९; म० नि० १.२८३; २.३३८) आगतं । धम्मचक्खु नाम हेट्ठिमा तयो मग्गा तीणि च फलानि, यं — “विरजं वीतमलं धम्मचक्खुं उदपादी”ति (महाव० १६; म० नि० २.३९५) आगतं । समन्तचक्खु नाम सब्बज्जुतज्जाणं, यं — “पासादमारुहं समन्तचक्खू”ति (महाव० ८; म० नि० १.२८२; २.३३८) आगतं । दिब्बचक्खु नाम आलोकफरणेन उप्पन्नं जाणं, यं — “दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेना”ति (पारा० १३; म० नि० २.३४१) आगतं । पज्जाचक्खु नाम चतुसच्चपरिच्छेदकजाणं, यं — “चक्खुं उदपादी”ति (स० नि० ५.१०८१; महाव० १५) आगतं ।

मंसचक्खुपि दुविधं — ससम्भारचक्खु, पसादचक्खूति । तेसु ख्यायं अक्खिकूपके अक्खिपटलेहि परिवारितो मंसपिण्डो, यत्थ चतस्सो धातुयो वण्णगन्धरसोजा सम्भवो जीवितं भावो चक्खुपसादो कायपसादोति सङ्खेपतो तेरस सम्भारा होन्ति । वित्थारतो पन चतस्सो धातुयो वण्णगन्धरसोजा सम्भवोति इमे नव चतुसमुद्धानवसेन छत्तिंस, जीवितं भावो चक्खुपसादो कायपसादोति इमे कम्मसमुद्धाना ताव चत्तारोति चत्तारीस सम्भारा होन्ति । इदं ससम्भारचक्खु नाम । यं पनेत्थ सेतमण्डलपरिच्छिन्नेन कण्हमण्डलेन परिवारिते दिट्ठिमण्डले सन्निविट्ठं रूपदस्सनसमत्थं पसादमत्तं, इदं पसादचक्खु नाम । तस्स ततो परेसञ्च सोतादीनं वित्थारकथा विसुद्धिमग्गे वुत्ताव ।

तत्थ यदिदं पसादचक्खु, तं गहेत्वा भगवा — चक्खुं, भिक्खवे, अनिच्चन्तिआदिमाह । तत्थ — “चतूहि कारणेहि अनिच्चं उदयब्बयवन्तताया”तिआदिना नयेन वित्थारकथा हेट्ठा पकासितायेव । सोतम्पि पसादसोतमेव अधिप्पेतं, तथा घानजिह्वाकाया । मनोति तेभूमकसम्मसनचारचित्तं । इति इदं सुत्तं छसु अज्झत्तिकायतनेसु तीणि लक्खणानि दस्सेत्वा कथिते बुज्झनकानं अज्झासयेन वुत्तं ।

२-३. अज्झत्तदुक्खसुत्तादिवण्णना

२-३. दुतियं द्वे लक्खणानि, ततियं एकलक्खणं दस्सेत्वा कथिते बुज्झनकानं अज्झासयेन वुत्तं । सेसानि पन तेहि

सल्लक्खितानि वा एतकेनेव वा सल्लक्खेस्सन्तीति ।

४-६. बाहिरानिच्चसुत्तादिवण्णना

४-६. चतुत्थे रूपगन्धरसफोटुब्बा चतुसमुद्धाना, सद्दो द्विसमुद्धानो, धम्माति तेभूमकधम्माम्मणं । इदम्पि बाहिरेसु छसु आयतनेसु तिलक्खणं दस्सेत्वा कथिते बुद्धानकानं वसेन वुत्तं । पञ्चमे छट्ठे च दुतियततियेसु वुत्तसदिसोव नयो ।

७-१२. अज्झत्तानिच्चातीतानागतसुत्तादिवण्णना

७-१२. सत्तमादीनि अतीतानागतेसु चक्खादीसु अनिच्चलक्खणादीनि सल्लक्खेत्वा पच्चुप्पन्नेसु बलवगाहेन किलमन्तानं वसेन वुत्तानि । सेसं सब्बत्थ हेट्ठा वुत्तनयमेवाति ।

अनिच्चवग्गो पठमो ।

२. यमकवग्गो

१-४. पठमपुब्बेसम्बोधसुत्तादिवण्णना

१३-१६. यमकवग्गस्स पठमदुतियेसु अज्झत्तिकानन्ति अज्झत्तज्झत्तवसेन अज्झत्तिकानं । सो पन नेसं अज्झत्तिकभावो छन्दरागस्स अधिमत्तबलवताय वेदितब्बो । मनुस्सानज्झि अन्तोघरं विय छ अज्झत्तिकायतनानि, घरूपचारं विय छ बाहिरायतनानि । यथा नेसं पुत्तदारधनधज्जपुण्णे अन्तोघरे छन्दरागो अधिमत्तबलवा होति, तत्थ कस्सचि पविसितुं न देन्ति, अप्पमत्तेन भाजनसद्धमत्तेनापि “किं एत”न्ति? वत्तारो भवन्ति । एवमेवं छसु अज्झत्तिकेसु आयतनेसु अधिमत्तबलवछन्दरागोति । इति इमाय छन्दरागबलवताय तानि “अज्झत्तिकानी”ति वुत्तानि । घरूपचारे पन नो तथा बलवा होति, तत्थ चरन्ते मनुस्सेपि चतुप्पदानिपि न सहसा निवारेन्ति । किञ्चापि न निवारेन्ति, अनिच्छन्ता पन पसुपच्छिमत्तम्पि गहितुं न देन्ति । इति नेसं तत्थ न अधिमत्तबलवछन्दरागो होति । रूपादीसुपि तथेव न अधिमत्तबलवछन्दरागो, तस्मा तानि “बाहिरानी”ति वुत्तानि । वित्थारतो पन अज्झत्तिकबाहिरकथा विसुद्धिमग्गे वुत्ताव । सेसं द्वीसुपि सुत्तेसु हेट्ठा वुत्तनयमेव । तथा ततियचतुत्थेसु ।

५-६. पठमनोचेअस्सादसुत्तादिवण्णना

१७-१८. पञ्चमे निस्सटाति निक्खन्ता । विसज्जुत्ताति नोसंयुत्ता । विप्पमुत्ताति नो अधिमुत्ता विमरियादीकतेन चेतसाति निम्मरियादीकतेन चेतसा । यज्झि किलेसजातं वा वट्ठं वा अप्पहीनं होति, तेन सेखानं चित्तं समरियादीकतं नाम । यं पहीनं, तेन विमरियादीकतं । इध पन सब्बसो किलेसानज्जेव वट्ठस्स च पहीनत्ता विमरियादीकतेन किलेसवट्ठमरियादं अतिक्कन्तेन चित्तेन विहरिंसूति अत्थो । छट्ठेपि एसेव नयो । छसुपि पनेतेसु सुत्तेसु चतुसच्चमेव कथितन्ति वेदितब्बं ।

७-१०. पठमाभिनन्दसुत्तादिवण्णना

१९-२२. सत्तमादीसु चतूसु वट्ठविट्ठमेव कथितं । अनुपुब्बकथा पन नेसं हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बाति ।

यमकवग्गो दुतियो ।

३. सब्बवग्गो

१. सब्बसुत्तवण्णना

२३. सब्बवग्गस्स पठमे सब्बं वो, भिक्खवेति सब्बं नाम चतुब्बिधं — सब्बसब्बं, आयतनसब्बं, सक्कायसब्बं, पदेससब्बन्ति । तत्थ —

“न तस्स अद्दिट्ठमिधअत्थि किञ्चि,

अथो अविज्जातमजानितब्बं ।

सब्बं अभिज्जासि यदत्थि नेय्यं,

तथागतो तेन समन्तचक्खू”ति ॥ (महानि० १५६; चूळनि० धोतकमाणवपुच्छानिद्देशो ३२; पटि० म० १.१२१) —

इदं सब्बसब्बं नाम । “सब्बं वो, भिक्खवे, देसेस्सामि, तं सुणाथा”ति (सं० नि० ४.२४) इदं आयतनसब्बं नाम । “सब्बधम्ममूलपरियायं वो, भिक्खवे, देसेस्सामी”ति (म० नि० १.१) इदं सक्कायसब्बं नाम । “सब्बधम्मोसु वा पन पठमसमन्नाहारो उप्पज्जति चित्तं मनो मानसं...पे०... तज्जामनोधातू”ति इदं पदेससब्बं नाम । इति पञ्चारम्मणमत्तं पदेससब्बं । तेभूमकधम्मा सक्कायसब्बं । चतुभूमकधम्मा आयतनसब्बं । यंकिञ्चि नेय्यं सब्बसब्बं । पदेससब्बं सक्कायसब्बं न पापुणाति, सक्कायसब्बं आयतनसब्बं न पापुणाति, आयतनसब्बं सब्बसब्बं न पापुणाति । कस्मा? सब्बज्जुतज्जाणस्स अयं नाम धम्मो आरम्मणं न होतीति नत्थिताय । इमस्मिं पन सुत्ते आयतनसब्बं अधिप्पेतं ।

पच्चक्खायाति पटिक्खपित्वा । वाचावत्थुकमेवस्साति, वाचाय वत्तब्बवत्थुमत्तकमेव भवेय्य । इमानि पन द्वादसायतनानि अतिक्कमित्वा अयं नाम अज्जो सभावधम्मो अत्थीति दस्सेतुं न सक्कुणेय्य । पुट्टो च न सम्पायेय्याति, “कतमं अज्जं सब्बं नामा”ति? पुच्छितो, “इदं नामा”ति वचनेन सम्पादेतुं न सक्कुणेय्य । विघातं आपज्जेय्याति दुक्खं आपज्जेय्य । यथा तं, भिक्खवे, अविसयस्मिन्ति एत्थ तन्ति निपातमत्तं । यथाति कारणवचनं, यस्मा अविसये पुट्टोति अत्थो । अविसयस्मिन्नि सत्तानं विघातोव होति, कूटागारमत्तं सिलं सीसेन उक्खिपित्वा गम्भीरे उदके तरणं अविसयो, तथा चन्दिमसूरियानं आकट्ठित्वा पातनं, तस्मिं अविसये वायमन्तो विघातमेव आपज्जति, एवं इमस्मिम्पि अविसये विघातमेव आपज्जेय्याति अधिप्पायो ।

२. पहानसुत्तवण्णना

२४. दुतिये सब्बप्पहानायाति सब्बस्स पहानाय । चक्खुसम्फस्सपच्चया उप्पज्जति वेदयितन्ति चक्खुसम्फस्सं मूलपच्चयं कत्वा उप्पन्ना सम्पटिच्छनसन्तीरणवोदुब्बनजवनवेदना । चक्खुविज्जाणसम्पयुत्ताय पन वत्तब्बमेव नत्थि । सोतद्वारादिवेदनापच्चयादीसुपि एसेव नयो । एत्थ पन मनोति भवङ्गचित्तं । धम्माति आरम्मणं । मनोविज्जाणन्ति सहावज्जनकजवनं । मनोसम्फस्सोति भवङ्गसहजातो सम्फस्सो । वेदयितन्ति सहावज्जनवेदनाय जवनवेदना । भवङ्गसम्पयुत्ताय पन वत्तब्बमेव नत्थि । आवज्जनं भवङ्गतो अमोचेत्वा मनोति सहावज्जनेन भवङ्गं दट्ठब्बं । धम्माति आरम्मणं । मनोविज्जाणन्ति जवनविज्जाणं । मनोसम्फस्सोति भवङ्गसहजातो सम्फस्सो । वेदयितन्ति जवनसहजाता वेदना । सहावज्जनेन भवङ्गसहजातापि वट्ठितियेव । या पनेत्थ देसना अनुसिद्धिआणा, अयं पण्णत्ति नामाति ।

३. अभिज्जापरिज्जापहानसुत्तवण्णना

२५. ततिये सब्बं अभिज्जा परिज्जा पहानायाति सब्बं अभिजानित्वा परिजानित्वा पजहनत्थाय । अभिज्जा परिज्जा पहातब्बन्ति अभिजानित्वा परिजानित्वा पहातब्बं । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

४. पठमअपरिजाननसुत्तवण्णना

२६. चतुत्थे अनभिजानं अपरिजानं अविराजयं अप्पजहन्ति अनभिजानन्तो अपरिजानन्तो अविराजेन्तो अप्पजहन्तो । एत्थ च अविराजेन्तोति अविगच्छापेन्तो । इति इमस्मिं सुत्ते तिस्सोपि परिज्जा कथिता होन्ति । “अभिजान”न्ति हि वचनेन जातपरिज्जा कथिता, “परिजान”न्ति वचनेन तीरणपरिज्जा, “विराजयं पजह”न्ति द्वीहि पहानपरिज्जाति ।

५. दुतियअपरिजाननसुत्तवण्णना

२७. पञ्चमे चक्खुविज्जाणविज्जातब्बा धम्माति हेट्ठा गहितरूपमेव गहेत्वा दस्सेति । हेट्ठा वा आपाथगतं गहितं, इध अनापाथगतं । इदं पनेत्थ सन्निट्ठानं — हेट्ठा आपाथगतम्पि अनापाथगतम्पि गहितमेव, इध पन चक्खुविज्जाणसम्पयुत्ता तयो खन्धा । ते हि चक्खुविज्जाणेन सह विज्जातब्बत्ता “चक्खुविज्जाणविज्जातब्बा”ति वुत्ता । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

६. आदित्तसुत्तवण्णना

२८. छट्ठे गयासीसेति गयागामस्स हि अविदूरे गयाति एका पोक्खरणीपि अत्थि नदीपि, गयासीसनामको हत्थिकुम्भसदिसो पिट्ठिपासाणोपि, यत्थ भिक्खुसहस्सस्सपि ओकासो पहीति, भगवा तत्थ विहरति । तेन वुत्तं “गयासीसे”ति । भिक्खू आमन्तेसीति तेसं सप्पायधम्मदेसनं विचिनित्वा तं देसेस्सामीति आमन्तेसि ।

तत्रायं अनुपुब्बिकथा — इतो किर द्वानवुत्तिकप्पे महिन्दो नाम राजा अहोसि । तस्स जेट्ठपुत्तो फुस्सो नाम । सो पूरितपारमी पच्छिमभविकसत्तो, परिपाकगते जाणे बोधिमण्डं आरुह्य सब्बज्जुतं पटिविज्झि । रज्जो कनिट्ठपुत्तो तस्स अगगसावको अहोसि, पुरोहितपुत्तो दुतियसावको । राजा चिन्तेसि — “मय्हं जेट्ठपुत्तो निक्खमिन्त्वा बुद्धो जातो, कनिट्ठपुत्तो अगगसावको, पुरोहितपुत्तो दुतियसावको”ति । सो “अम्हाकंयेव बुद्धो, अम्हाकं धम्मो, अम्हाकं सङ्गो”ति विहारं कारेत्वा विहारद्वारकोट्टकतो याव अत्तनो घरद्वारा उभतो वेळुभित्तिकुटिकाहि परिक्खिपित्वा मत्थके सुवण्णतारकखचितसमोसरितगन्धदाममालादामवितानं बन्धापेत्वा हेट्ठा रजतवण्णं वालुकं सन्थरित्वा पुष्फानि विकिरापेत्वा तेन मग्गेन भगवतो आगमनं कारेसि ।

सत्था विहारस्मियेव ठितो चीवरं पारुपित्वा अन्तोसाणियाव सद्धिं भिक्खुसङ्घेन राजगेहं आगच्छति, कतभत्तकिच्चो अन्तोसाणियाव गच्छति । कोचि कटच्छुभिक्षामत्तम्पि दातुं न लभति । ततो नागरा उज्झायिंसु, “बुद्धो लोके उप्पन्नो, न च मयं पुज्जानि कातुं लभाम । यथा हि चन्दिमसूरिया सब्बेसं आलोकं करोन्ति, एवं बुद्धा नाम सब्बेसं हितत्थाय उप्पज्जन्ति, अयं पन राजा सब्बेसं पुज्जचेतनं अत्तनोयेव अन्तो पवेसेती”ति ।

तस्स च रज्जो अज्जे तयो पुत्ता अत्थि । नागरा तेहि सद्धिं एकतो हुत्वा सम्मन्तयिंसु, “राजकुलेहि सद्धिं अट्ठो नाम

नत्थि, एकं उपायं करोमा”ति । ते पच्चन्ते चोरे उट्ठापेत्वा, “कतिपया गामा पहटा”ति सासनं आहरापेत्वा रज्जो आरोचयिंसु । राजा पुत्ते पक्कोसापेत्वा “ताता, अहं महल्लको, गच्छथ चोरे वूपसमेथा”ति पेसेसि । पयुत्तचोरा इतो चितो च अविप्पकिरित्वा तेसं सन्तिकमेव आगच्छिंसु । ते अनावासे गामे वासेत्वा “वूपसमिता चोरा”ति आगन्त्वा राजानं वन्दित्वा अट्ठंसु ।

राजा तुट्ठो “ताता, वरं वो देमी”ति आह । ते अधिवासेत्वा गन्त्वा नागरेहि सद्धिं मन्तयिंसु, “रज्जा अम्हाकं वरो दिन्नो । किं गण्हामा”ति? अय्यपुत्ता, तुम्हाकं हत्थिअस्सादयो न दुल्लभा, बुद्धरतनं पन दुल्लभं, न सब्बकालं उप्पज्जति, तुम्हाकं जेट्ठभातिकस्स फुस्सबुद्धस्स पटिजग्गनवरं गण्हथाति । ते “एवं करिस्सामा”ति नागरानं पटिस्सुणित्वा कतमस्सुकम्मा सुन्हाता सुविलित्ता रज्जो सन्तिकं गन्त्वा, “देव, नो वरं देथा”ति याचिंसु । किं गण्हिस्सथ ताताति? देव, अम्हाकं हत्थिअस्सादीहि अत्थो नत्थि, जेट्ठभातिकस्स नो फुस्सबुद्धस्स पटिजग्गनवरं देथाति । “अयं वरो न सक्का मया जीवमानेन दातु”न्ति द्वे कण्णे पिदहि । “देव, न तुम्हे अम्हेहि बलक्कारेन वरं दापिता, तुम्हेहि अत्तनो रुचिया तुट्ठेहि दिन्नो । किं, देव, राजकुलस्स द्वे कथा वट्ठन्ती”ति? सच्चवादिताय भणिंसु ।

राजा विनिवत्तितुं अलभन्तो — “ताता, सत्त संवच्छरे सत्त मासे सत्त च दिवसे उपट्ठहित्वा तुम्हाकं दस्सामी”ति आह । “सुन्दरं, देव, पाटिभोगं देथा”ति । “किस्स पाटिभोगं ताता”ति? “एत्तकं कालं अमरणपाटिभोगं देवा”ति । “ताता, अयुत्तं पाटिभोगं दापेथ, न सक्का एवं पाटिभोगं दातुं, तिणग्गे उस्सावबिन्दुसदिसं सत्तानं जीवित”न्ति । “नो चे, देव, पाटिभोगं देथ, मयं अन्तरा मता किं कुसलं करिस्सामा”ति? “तेन हि, ताता, छ संवच्छरानि देथा”ति । “न सक्का, देवा”ति । “तेन हि पच्च, चत्तारि, तीणि, द्वे, एकं संवच्छरं देथ” । “सत्त, छ मासे देथ... पे... मासड्डमत्तं देथा”ति । “न सक्का, देवा”ति । “तेन हि सत्तदिवसमत्तं देथा”ति । “साधु, देवाति सत्त दिवसे सम्पटिच्छिंसु” । राजा सत्त संवच्छरे सत्त मासे सत्त दिवसे कत्तब्बसक्कारं सत्तसुयेव दिवसेसु अकासि ।

ततो पुत्तानं वसनट्ठानं सत्थारं पेसेतुं अट्ठउसभवित्थतं मगं अलङ्कारापेसि, मज्झट्ठाने चतुउसभप्पमाणं पदेसं हत्थीहि मद्दापेत्वा कसिणमण्डलसदिसं कत्वा वालुकाय सन्थरापेत्वा पुष्पाभिकिण्णमकासि, तत्थ तत्थ कदलियो च पुण्णघटे च ठपापेत्वा धजपटाका उक्खिपापेसि । उसभे उसभे पोक्खरणिं खणापेसि, अपरभागे द्वीसु पस्सेसु गन्धमालापुष्पापणे पसारापेसि । मज्झट्ठाने चतुउसभवित्थारस्स अलङ्कृतमगस्स उभोसु पस्सेसु द्वे द्वे उसभवित्थारे मग्गे खाणुकण्टके हरापेत्वा दण्डदीपिकायो कारापेसि । राजपुत्तापि अत्तनो आणापवत्तिट्ठाने सोळसउसभमगं तथेव अलङ्कारापेसुं ।

राजा अत्तनो आणापवत्तिट्ठानस्स केदारसीमं गन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा परिदेवमानो, “ताता, मय्हं दक्खिणक्खिं उप्पाटेत्वा गण्हन्ता विय गच्छथ, एवं गण्हित्वा गता पन बुद्धानं अनुच्छविकं करेय्याथ । मा सुरासोण्डा विय पमत्ता विचरित्था”ति आह । ते “जानिस्साम मयं, देवा”ति सत्थारं गहेत्वा गता, विहारं कारेत्वा सत्थु निर्यातेत्वा तत्थ सत्थारं पटिजग्गन्ता कालेन थेरासने, कालेन मज्झिमासने, कालेन सङ्घनवकासने तिट्ठन्ति । दानं उपपरिक्खमानानं तिण्णम्मि जनानं एकसदिसमेव अहोसि । ते उपकट्ठाय वस्सूपनायिकाय चिन्तयिंसु — “कथं नु खो सत्थु अज्झासयं गण्हेय्यामा”ति? अथ नेसं एतदहोसि — “बुद्धा नाम धम्मगरुनो, न आमिसगरुनो, सीले पतिट्ठमाना मयं सत्थु अज्झासयं गहेतुं सक्खिस्सामा”ति दानसंविधायके मनुस्से पक्कोसापेत्वा, “ताता, इमिनाव नीहारेन यागुभत्तखादनीयादीनि सम्पादेन्ता दानं पवत्तेथा”ति वत्वा दानसंविदहनपलिबोधं छिन्दिंसु ।

अथ नेसं जेट्ठभाता पच्चसत्ते पुरिसे आदाय दससु सीलेसु पतिट्ठाय द्वे कासायानि अच्छादेत्वा कप्पियं उदकं

परिभुञ्जमानो वासं कप्पेसि । मज्झिमो तीहि, कनिट्ठो द्वीहि पुरिससतेहि सद्धिं तथेव पटिपज्जि । ते यावजीवं सत्थारं उपट्ठहिंसु । सत्था तेसंयेव सन्तिके परिनिब्बायि ।

तेपि कालं कत्वा ततो पट्ठाय दानवुतिकप्पे मनुस्सलोकतो देवलोकं, देवलोकतो च मनुस्सलोकं संसरन्ता अम्हाकं सत्थुकाले देवलोका चवित्वा मनुस्सलोके निब्बत्तिंसु । तेसं दानगो ब्यावटो महाअमच्चो अङ्गमगधानं राजा बिम्बिसारो हुत्वा निब्बत्ति । ते तस्सेव रज्जो रट्ठे ब्राह्मणमहासालकुले निब्बत्तिंसु । जेट्ठभाता जेट्ठोव जातो, मज्झिमकनिट्ठा मज्झिमकनिट्ठायेव । येपि तेसं परिवारमनुस्सा, ते परिवारमनुस्साव जाता । ते बुद्धिमन्वाय तयोपि जना तं पुरिससहस्सं आदाय निक्खमित्वा तापसा हुत्वा उरुवेलायं नदीतीरेयेव वसिंसु । अङ्गमगधवासिनो मासे मासे तेसं महासक्कारं अभिहरन्ति ।

अथ अम्हाकं बोधिसत्तो कताभिनिक्खमनो अनुपुब्बेन सब्बज्जुतं पत्वा पवत्तितवरधम्मचक्को यसादयो कुलपुत्ते विनेत्वा सद्धिं अरहन्ते धम्मदेसनत्थाय दिसासु उय्योजेत्वा सयं पत्तचीवरमादाय — “ते तयो जटिलभातिके दमेस्सामी”ति उरुवेलं गन्त्वा अनेकेहि पाटिहारियसतेहि तेसं दिट्ठिं भिन्दित्वा ते पब्बाजेसि । सो तं इद्धिमयपत्तचीवरधरं समणसहस्सं आदाय गयासीसं गन्त्वा तेहि परिवारितो निसीदित्वा, — “कतरा नु खो एतेसं धम्मकथा सप्पाया”ति चिन्तेन्तो, “इमे सायंपातं अग्गिं परिचरन्ति । इमेसं द्वादसायतनानि आदित्तानि सम्पज्जलितानि विय कत्वा देसेस्सामि, एवं इमे अरहत्तं पापुणितुं सक्खिस्सन्ती”ति सन्निट्ठानमकासि । अथ नेसं तथा धम्मं देसेतुं इमं आदित्तपरियायं अभासि । तेन वुत्तं — “भिक्षू आमन्तेसीति तेसं सप्पायधम्मदेसनं विचिनित्वा तं देसेस्सामीति आमन्तेसी”ति । तत्थ आदित्तन्ति पदित्तं सम्पज्जलितं । सेसं वुत्तनयमेव । इति इमस्मिं सुत्ते दुक्खलक्खणं कथितं ।

७. अद्धभूतसुत्तवण्णना

२९. सत्तमे अद्धभूतन्ति अधिभूतं अज्झोत्थटं, उपट्ठुतन्ति अत्थो । इमस्मिम्पि सुत्ते दुक्खलक्खणमेव कथितं ।

८. समुग्धातसारुप्पसुत्तवण्णना

३०. अट्ठमे सब्बमज्जितसमुग्धातसारुप्पन्ति सब्बेसं तण्हामानदिट्ठिमज्जितानं समुग्धाताय अनुच्छविकं । इधाति इमस्मिं सासने । चक्खुं न मज्जतीति चक्खुं अहन्ति वा ममन्ति वा परोति वा परस्साति वा न मज्जति । चक्खुस्मिं न मज्जतीति अहं चक्खुस्मिं, मम किञ्चनपलिबोधो चक्खुस्मिं परो चक्खुस्मिं, परस्स किञ्चनपलिबोधो चक्खुस्मिन्ति न मज्जति । चक्खुतो न मज्जतीति अहं चक्खुतो निग्गतो, मम किञ्चनपलिबोधो चक्खुतो निग्गतो, परो चक्खुतो निग्गतो, परस्स किञ्चनपलिबोधो चक्खुतो निग्गतोति एवम्पि न मज्जति, तण्हामानदिट्ठिमज्जनानं एकम्पि न उप्पादेतीति अत्थो । चक्खुं मेति न मज्जतीति मम चक्खूति न मज्जति, ममत्तभूतं तण्हामज्जनं न उप्पादेतीति अत्थो । सेसं उत्तानमेवाति । इमस्मिं सुत्ते चतुचत्तालीसाय ठानेसु अरहत्तं पापेत्वा विपस्सना कथिता ।

९. पठमसमुग्धातसप्पायसुत्तवण्णना

३१. नवमे समुग्धातसप्पायाति समुग्धातस्स उपकारभूता । ततो तं होति अज्जथाति ततो तं अज्जेनाकारेण होति । अज्जथाभावी भवसत्तो लोको भवमेवाभिनन्दतीति अज्जथाभावं विपरिणामं उपगमनेन अज्जथाभावी हुत्वापि भवेसु सत्तो लग्गो लगितो पलिबुद्धो अयं लोको भवयेव अभिनन्दति । यावता, भिक्खवे, खन्धधातुआयतनन्ति, भिक्खवे,

यत्तकं इदं खन्धा च धातुयो च आयतनानि चाति खन्धधातुआयतनं । तम्पि न मज्जतीति सब्बम्पि न मज्जतीति हेट्ठा गहितमेव संकट्टित्वा पुन दस्सेति । इमस्मिं सुत्ते अट्ठचत्तालीसाय ठानेसु अरहत्तं पापेत्वा विपस्सना कथिता ।

१०. दुतियसमुग्घातसप्पायसुत्तवण्णना

३२. दसमे एतं ममातिआदीहि तीहि तीहि पदेहि तण्हामानदिट्ठिगाहे दस्सेत्वा तिपरिवट्टनयेन देसना कता । पटिपाटिया पन तीसुपि इमेसु सुत्तेसु सह विपस्सनाय चत्तारोपि मग्गा कथिताति ।

सब्बवग्गो ततियो ।

४. जातिधम्मवग्गवण्णना

३३-४२. जातिधम्मवग्गे जातिधम्मन्ति जायनधम्मं निब्बत्तनसभावं । जराधम्मन्ति जीरणसभावं । ब्याधिधम्मन्ति ब्याधिनो उप्पत्तिपच्चयभावेन ब्याधिसभावं । मरणधम्मन्ति मरणसभावं । सोकधम्मन्ति सोकस्स उप्पत्तिपच्चयभावेन सोकसभावं । संकिलेसिकधम्मन्ति संकिलेसिकसभावं । खयधम्मन्ति खयगमनसभावं । वयधम्मादीसुपि एसेव नयोति ।

जातिधम्मवग्गो चतुत्थो ।

५. सब्बअनिच्चवग्गवण्णना

४३-५२. अनिच्चवग्गे अभिज्जेय्यन्ति पदे जातपरिज्जा आगता, इतरा पन द्वे गहितायेवाति वेदितब्बा । परिज्जेय्यपहातब्बपदेसुपि तीरणपहानपरिज्जाव आगता, इतरापि पन द्वे गहितायेवाति वेदितब्बा । सच्छिकातब्बन्ति पच्चक्खं कातब्बं । अभिज्जापरिज्जेय्यन्ति इधापि पहानपरिज्जा अवुत्तापि गहितायेवाति वेदितब्बा । उपट्ठन्ति अनेकगट्ठेन । उपस्सट्ठन्ति उपहतट्ठेन । सेसं उत्तानमेवाति ।

सब्बअनिच्चवग्गो पञ्चमो ।

पठमो पण्णासको ।

६. अविज्जावग्गवण्णना

५३-६२. अविज्जावग्गे अविज्जाति चतूसु सच्चेसु अज्जाणं । विज्जाति अरहत्तमग्गविज्जा । अनिच्चतो जानतो पस्सतोति दुक्खानत्तवसेनापि जानतो पस्सतो पहीयतियेव, इदं पन अनिच्चवसेन कथिते बुज्झनकपुग्गलस्स अज्झासयेन वुत्तं । एसेव नयो सब्बत्थ । अपि चेत्य संयोजनाति दस संयोजनानि । आसवाति चत्तारो आसवा । अनुसयाति सत्त अनुसया । सब्बुपादानपरिज्जायाति सब्बेसं चतुन्नम्पि उपादानं तीहि परिज्जाहि परिजाननत्थाय । परियादानायाति खेपनत्थाय । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

अविज्जावग्गो छट्ठो ।

७. मिगजालवग्गो

१. पठममिगजालसुत्तवण्णना

६३. मिगजालवग्गस्स पठमे चक्खुविज्जेय्याति चक्खुविज्जाणेन पस्सितब्बा । सोतविज्जेय्यादीसुपि एसेव नयो । इट्ठाति परिधिट्ठा वा होन्तु मा वा, इट्ठारम्मणभूताति अत्थो । कन्ताति कमनीया । मनापाति मनवड्ढनका । पियरूपाति पियजातिका । कामूपसंहिताति आरम्मणं कत्वा उप्पज्जमानेन कामेन उपसंहिता रजनीयाति रज्जनीया, रागुप्पत्तिकारणभूताति अत्थो । नन्दीति तण्हानन्दी । संयोगोति संयोजनं । नन्दिसंयोजनसंयुत्तोति नन्दीबन्धनेन बद्धो । अरज्जवनपत्थानीति अरज्जानि च वनपत्थानि च । तत्थ किञ्चापि अभिधम्मे निप्परियायेन “निक्खमित्वा बहि इन्दखीला सब्बमेतं अरज्ज”न्ति (विभ० ५२९) वुत्तं, तथापि यं तं “पञ्चधनुसतिकं पच्छिम”न्ति (पारा० ६५४) अरज्जकङ्गनिष्पादकं सेनासनं वुत्तं, तदेव अधिप्पेतन्ति वेदितब्बं । वनपत्थन्ति गामन्तं अतिक्कमित्वा मनुस्सानं अनुपचारट्ठानं, यत्थ न कसीयति न वपीयति । वुत्तम्पि चेत्तं —

“वनपत्थन्ति दूरानमेतं सेनासनानं अधिवचनं । वनपत्थन्ति वनसण्डानमेतं, वनपत्थन्ति भिसनकानमेतं, वनपत्थन्ति सलोमहंसानमेतं, वनपत्थन्ति परियन्तानमेतं, वनपत्थन्ति अमनुस्सूपचारानं सेनासनानमेतं अधिवचन”न्ति (विभ० ५३१) ।

एत्थ च परियन्तानन्ति इमं एकं परियायं ठपेत्वा सेसपरियायेहि वनपत्थानि वेदितब्बानि । पन्तानीति परियन्तानि अतिदूरानि । अप्पसद्धानीति उदुक्खलमुसलदारकसद्वादीनं अभावेन अप्पसद्धानि । अप्पनिग्घोसानीति तेसं तेसं निन्नादमहानिग्घोसस्स अभावेन अप्पनिग्घोसानि । विजनवातानीति सञ्चरणजनस्स सरीरवातविरहितानि । मनुस्सराहस्सेय्यकानीति मनुस्सानं रहोकम्मस्स अनुच्छविकानि । पटिसल्लानसारुप्पानीति निलीयनसारुप्पानि ।

२. दुतियमिगजालसुत्तवण्णना

६४. दुतिये नन्दिनिरोधा दुक्खनिरोधोति तण्हानन्दिया निरोधेन वट्ठदुक्खस्स निरोधो ।

३-५. पठमसमिद्धिमारपज्हासुत्तादिवण्णना

६५-६७. ततिये समिद्धीति अत्तभावस्स समिद्धताय एवं लद्धनामो । तस्स किर थेरस्स अत्तभावो अभिरूपो अहोसि पासादिको, उक्खित्तमालापुटो विय अलङ्कितमालागम्भो विय च सब्बाकारपारिपूरिया समिद्धो । तस्मा समिद्धित्वेव सङ्घं गतो । मारोति मरणं पुच्छति । मारपज्जत्तीति मारोति पज्जत्ति नामं नामधेय्यं । अत्थि तत्थ मारो वा मारपज्जत्ति वाति तत्थ मरणं वा मरणन्ति इदं नामं वा अत्थीति दस्सेति । चतुत्थं उत्तानमेव, तथा पञ्चमं ।

६. समिद्धिलोकपज्हासुत्तवण्णना

६८. छट्ठे लोकोति लुज्जनपलुज्जनट्ठेन लोको । इति मिगजालत्थेरस्स आयाचनसुत्ततो पट्ठाय पञ्चसुपि सुत्तेसु वट्ठविवट्ठमेव कथितं ।

७. उपसेनआसीविससुत्तवण्णना

६९. सत्तमे सीतवनेति एवंनामके सुसानवने । सप्पसोण्डिकपब्भारेति सप्पफणसदिसताय एवंलद्धनामे पब्भारे । उपसेनस्साति धम्मसेनापतिनो कनिट्ठभातिकउपसेनत्थेरस्स । आसीविसो पतितो होतीति थेरो किर कतभत्तकिच्चो महाचीवरं गहेत्वा लेणच्छायाय मन्दमन्देन वातपानवातेन बीजियमानो निसीदित्वा दुपट्टनिवासने सूचिकम्मं करोति । तस्मिं खणे लेणच्छदने द्वे आसीविसपोतका कीळन्ति । तेसु एको पतित्वा थेरस्स अंसकूटे अवत्थासि । सो च फुट्टविसो होति । तस्मा पतितट्टानतो पट्टाय थेरस्स काये दीपसिखा विय वट्ठिं परियादियमानमेवस्स विसं ओतिण्णं । थेरो विसस्स तथागमनं दिस्वा किञ्चापि तं पतितमत्तमेव यथापरिच्छेदेन गतं, अत्तनो पन इद्धिबलेन “अयं अत्तभावो लेणे मा विनस्सतू”ति अधिट्टहित्वा भिक्खू आमन्तेसि । पुरायं कायो इधेव विकिरतीति याव न विकिरति, ताव नं बहिद्धा नीहरथाति अत्थो । अज्जथत्तन्ति अज्जथाभावं । इन्द्रियानं वा विपरिणामन्ति चक्खुसोतादीनं इन्द्रियानं पकतिविजहनभावं । तत्थेव विकिरीति बहि नीहरित्वा ठपितट्टाने मज्जकस्मियेव विकिरि ।

८. उपवाणसन्दिट्टिकसुत्तवण्णना

७०. अट्टमे रूपप्पटिसंवेदीति नीलपीतादिभेदं आरम्मणं ववत्थापेन्तो रूपं पटिसंविदितं करोति, तस्मा रूपप्पटिसंवेदी नाम होति । रूपरागप्पटिसंवेदीति किलेसस्स अत्थिभावेनेव पन रूपरागं पटिसंविदितं करोति नाम, तस्मा रूपरागप्पटिसंवेदीति वुच्चति । सन्दिट्टिकोतिआदीनि विसुद्धिमग्गे वुत्तत्थानेव । नो च रूपरागप्पटिसंवेदीति किलेसस्स नत्थिभावेनेव न रूपरागं पटिसंविदितं करोति नाम, तस्मा “नो च रूपरागप्पटिसंवेदी”ति वुच्चति । इमस्मिं सुत्ते सेखासेखानं पच्चवेक्खणा कथिता ।

९. पठमछफस्सायतनसुत्तवण्णना

७१. नवमे फस्सायतनानन्ति फस्साकरानं । अवुसितन्ति अवुट्ठं । आरकाति दूरे । एत्थाहं, भन्ते, अनस्ससन्ति, भन्ते, अहं एत्थ अनस्ससिं, नट्ठो नाम अहन्ति वदति । भगवा — “अयं भिक्खु ‘अहं नाम इमस्मिं सासने नट्ठो’ति वदति, किन्नु ख्वस्स अज्जेसु धातुकम्मट्टान-कसिणकम्मट्टानादीसु अभियोगो अत्थी”ति चिन्तेत्वा, तम्पि अपस्सन्तो — “कतरं नु खो कम्मट्टानं इमस्स सप्पायं भविस्सती”ति चिन्तेसि । ततो “आयतनकम्मट्टानमेव सप्पाय”न्ति दिस्वा तं कथेन्तो तं किं मज्जसि भिक्खूतिआदिमाह । साधूति तस्स ब्याकरणे सम्पहंसनं । एसेवन्तो दुक्खस्साति अयमेव वट्टदुक्खस्सन्तो परिच्छेदो, निब्बानन्ति अत्थो ।

१०. दुतियछफस्सायतनसुत्तवण्णना

७२. दसमे अनस्ससन्ति नस्ससिं, नट्ठो नामहि इच्चेव अत्थो । आयतिं अपुनब्भवायाति एत्थ आयतिं अपुनब्भवो नाम निब्बानं, निब्बानत्थाय पहीनं भविस्सतीति अत्थो ।

११. ततियछफस्सायतनसुत्तवण्णना

७३. एकादसमे अनस्ससन्ति नट्ठो, पनस्ससन्ति अतिनट्ठो । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितव्वन्ति ।

मिगजालवग्गो सत्तमो ।

८. गिलानवग्गो

१-५. पठमगिलानसुत्तादिवण्णना

७४-७८. गिलानवग्गस्स पठमे अमुकस्मिन्ति असुकस्मिं । अयमेव वा पाठो । अप्पञ्जातोति अञ्जातो अपाकटो । नवोपि हि कोचि पञ्जातो होति राहुलत्थेरो विय सुमनसामणेरो विय च, अयं पन नवो चेव अपञ्जातो च । सेसमेत्थ वुत्तनयमेवाति । तथा इतो परेसु चतूसु ।

६. पठमअविज्जापहानसुत्तवण्णना

७९. छट्ठे अनिच्चतो जानतोति दुक्खानत्तवसेन जानतोपि पहीयतियेव, इदं पन अनिच्चलक्खणं दस्सेत्वा वुत्ते बुज्झनकस्स अज्झासयेन वुत्तं ।

७. दुतियअविज्जापहानसुत्तवण्णना

८०. सत्तमे सब्बे धम्माति सब्बे तेभूमकधम्मा । नालं अभिनिवेसायाति अभिनिवेसपरामासग्गाहेन गण्हितुं न युत्ता । सब्बनिमित्तानीति सब्बानि सङ्खारनिमित्तानि । अञ्जतो पस्सतीति यथा अपरिञ्जाताभिनिवेसो जनो पस्सति, ततो अञ्जतो पस्सति । अपरिञ्जाताभिनिवेसो हि जनो सब्बनिमित्तानिपि अत्ततो पस्सति । परिञ्जाताभिनिवेसो पन अनत्ततो पस्सति, नो अत्ततोति एवं इमस्मिं सुत्ते अनत्तलक्खणमेव कथितं ।

८. सम्बहुलभिक्षुसुत्तवण्णना

८१. अट्ठमे इध नोति एत्थ नो-कारो निपातमत्तमेव । सेसं उत्तानत्थमेव । केवलं इध दुक्खलक्खणं कथितन्ति वेदितब्बं ।

९. लोकपज्हासुत्तवण्णना

८२. नवमे लुज्जतीति पलुज्जति भिज्जति । इध अनिच्चलक्खणं कथितं ।

१०. फग्गुनपज्हासुत्तवण्णना

८३. दसमे छिन्नपपञ्चेति तण्हापपञ्चस्स छिन्नत्ता छिन्नपपञ्चे । छिन्नवटुमेति तण्हावटुमस्सेव छिन्नत्ता छिन्नवटुमे । किं पुच्छामीति पुच्छति? अतिक्कन्तबुद्धेहि परिहरितानि चक्खुसोतादीनि पुच्छामीति पुच्छति । अथ वा सचे मग्गे भावितेपि अनागते चक्खुसोतादिवटुं वट्टेय्य, तं पुच्छामीति पुच्छतीति ।

गिलानवग्गो अट्ठमो ।

९. छन्नवग्गो

१. पलोकधम्मसुत्तवण्णना

८४. छन्नवग्गस्स पठमे पलोकधम्मन्ति भिज्जनकसभावं । एवमेत्थ अनिच्चलक्खणमेव कथितं ।

२. सुज्जतलोकसुत्तवण्णना

८५. दुतिये अत्तनियेनाति अत्तनो सन्तकेन परिकखारेन । एवमेत्थ अनत्तलक्खणमेव कथितं ।

३. संखित्तधम्मसुत्तवण्णना

८६. ततियं खन्धियवग्गे आनन्दोवादे (सं० नि० ३.८३) वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

४. छन्नसुत्तवण्णना

८७. चतुत्थे छन्नोति एवंनामको थेरो, न अभिनिक्खमनं निक्खन्तथेरो । पटिसल्लानाति फलसमापत्तितो ।

गिलानपुच्छकाति गिलानुपट्टाका । गिलानुपट्टानं नाम बुद्धपसत्थं बुद्धवण्णितं, तस्मा एवमाह । सीसवेठं ददेय्याति सीसे वेठनं सीसवेठं, तच्च ददेय्य । सत्थन्ति जीवितहारकसत्थं । नावकङ्कामीति न इच्छामि । परिचिण्णोति परिचरितो । मनापेनाति मनवट्ठनकेन कायकम्मादिना । एत्थ च सत्त सेखा परिचरन्ति नाम, अरहा परिचारी नाम, भगवा परिचिण्णो नाम ।

एतज्झि, आवुसो, सावकस्स पतिरूपन्ति, आवुसो, सावकस्स नाम एतं अनुच्छविकं । अनुपवज्जन्ति अप्पवत्तिकं अप्पटिसन्धिकं । पुच्छावुसो सारिपुत्त, सुत्वा वेदिस्सामाति अयं सावकपवारणा नाम । एतं ममातिआदीनि तण्हामानदिट्ठिगाहवसेन वुत्तानि । निरोधं दिस्वाति खयवयं जत्वा । नेतं मम, नेसोहमस्मि, न मेसो अत्ताति समनुपस्सामीति अनिच्चं दुक्खं अनत्ताति समनुपस्सामि । एतकेसु ठानेसु छन्नत्थेरो सारिपुत्तत्थेरेन पुच्छितं पज्जं अरहत्ते पक्खिपित्वा कथेसि । सारिपुत्तत्थेरो पन तस्स पुथुज्जनभावं जत्वापि तं “पुथुज्जनो”ति वा “खीणासवो”ति वा अवत्त्वा तुण्हीयेव अहोसि । चुन्दत्थेरो पनस्स पुथुज्जनभावं सज्जापेस्सामीति चिन्तेत्वा ओवादं अदासि ।

तत्थ तस्माति यस्मा मारणन्तिकं वेदनं अधिवासेतुं असक्कोन्तो सत्थं आहरामीति वदति, तस्मा पुथुज्जनो आयस्मा, तेन इदम्पि मनसिकरोहीति दीपेति । यस्मा वा छन्नं आयतनानं निरोधं दिस्वा चक्खादीनि तिण्णं गाहानं वसेन न समनुपस्सामीति वदसि । तस्मा इदम्पि तस्स भगवतो सासनं आयस्मता मनसिकातब्बन्तिपि पुथुज्जनभावमेव दीपेन्तो वदति । निच्चकप्पन्ति निच्चकालं । निस्सितस्साति तण्हामानदिट्ठीहि निस्सितस्स । चलितन्ति विप्फन्दितं होति । यथयिदं आयस्मतो उप्पन्नं वेदनं अधिवासेतुं असक्कोन्तस्स “अहं वेदयामि, मम वेदना”ति अप्पहीनगाहस्स इदानि विप्फन्दितं होति, इमिनापि नं “पुथुज्जनोव त्व”न्ति वदति ।

पस्सद्धीति कायचित्तपस्सद्धि, किलेसपस्सद्धि नाम होतीति अत्थो । नतियाति तण्हानतिया । असतीति भवत्थाय आलयनिकन्तिपरियुट्ठाने असति । आगतिगति न होतीति पटिसन्धिवसेन आगति नाम, चुतिवसेन गमनं नाम न होति । चुतूपपातोति चवनवसेन चुति, उपपज्जनवसेन उपपातो । नेविध न हुरं न उभयमन्तरेनाति न इधलोके न परलोके न उभयत्थ होति । एसेवन्तो दुक्खस्साति वट्टदुक्खकिलेसदुक्खस्स अयमेव अन्तो अयं परिच्छेदो परिवट्टमभावो होति । अयमेव हि एत्थ अत्थो । ये पन “उभयमन्तरेना”ति वचनं गहेत्वा अन्तराभवं इच्छन्ति, तेसं वचनं निरत्थकं । अन्तराभवस्स हि भावो अभिधम्मे पटिक्खित्तोयेव । “अन्तरेना”ति वचनं पन विकप्पन्तरदीपनं । तस्मा अयमेत्थ अत्थो —

नेव इध न हरं, अपरो विकप्पो न उभयन्ति ।

सत्थं आहरेसीति जीवितहारकसत्थं आहरि, आहरित्वा कण्ठनाळं छिन्दि । अथस्स तस्मिं खणे मरणभयं ओक्कमि, गतिनिमित्तं उपट्ठासि । सो अत्तनो पुथुज्जनभावं जत्वा, संविग्गचित्तो विपस्सनं पट्टपेत्वा, सङ्खारे परिग्गणहन्तो अरहत्तं पत्वा, समसीसी हुत्वा परिनिब्बुतो । **सम्मुखायेव अनुपवज्जता व्याकताति** किञ्चापि इदं थेरस्स पुथुज्जनकाले व्याकरणं होति; एतेन पन व्याकरणेन अनन्तरायमस्स परिनिब्बानं अहोसि । तस्मा भगवा तदेव व्याकरणं गहेत्वा कथेसि ।

उपवज्जकुलानीति उपसङ्कमितब्बकुलानि । इमिना थेरो, “भन्ते, एवं उपट्ठाकेसु च उपट्ठायिकासु च विज्जमानासु सो भिक्खु तुम्हाकं सासने परिनिब्बायिस्सती”ति पुब्बभागपटिपत्तियं कुलसंसग्गदोसं दस्सेन्तो पुच्छति । अथस्स भगवा कुलेसु संसग्गाभावं दीपेन्तो **होन्ति हेते सारिपुत्ताति** आदिमाह । इमस्मिं किर ठाने थेरस्स कुलेसु असंसट्ठभावो पाकटो अहोसि । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेव ।

५-६. पुण्णसुत्तादिवण्णना

८८-८९. पञ्चमे तज्जेति तं चक्खुज्जेव रूपज्ज । **नन्दिसमुदया दुक्खसमुदयोति** तण्हाय समोधानेन पञ्चक्खन्धदुक्खस्स समोधानं होति । इति छसु द्वारेसु “नन्दिसमुदया दुक्खसमुदयो”ति इमिना द्विन्नं सच्चानं वसेन वट्टं मत्थकं पापेत्वा दस्सेसि । दुतियनये **निरोधो मग्गोति** द्विन्नं सच्चानं वसेन विवट्टं मत्थकं पापेत्वा दस्सेसि । **इमिना त्वं पुण्णाति** पाटियेक्को अनुसन्धि । एवं ताव वट्टविवट्टवसेन देसनं अरहत्ते पक्खिपित्वा इदानि पुण्णत्थेरं सत्तसु ठानेसु सीहनादं नदापेतुं **इमिना त्वन्ति** आदिमाह ।

चण्डाति दुट्ठा किब्बिसा । **फरुसाति** कक्खळा **अक्कोसिस्सन्तीति** दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसिस्सन्ति । **परिभासिस्सन्तीति** “किं समणो नाम त्वं, इदञ्चिदज्ज ते करिस्सामा”ति तज्जेस्सन्ति । **एवमेत्थाति** एवं मय्हं एत्थ भविस्सति । **दण्डेनाति** चतुहत्थदण्डेन वा खदिरदण्डेन वा घटिकमुग्गारेन वा । **सत्थेनाति** एकतोधारादिना सत्थेन । **सत्थहारकं परियेसन्तीति** जीवितहारकसत्थं परियेसन्ति । इदं थेरो ततियपाराजिकवत्थुस्मिं असुभकथं सुत्वा अत्तभावेन जिगुच्छन्तानं भिक्खूनं सत्थहारकपरियेसनं सन्धायाह । **दमूपसमेनाति** एत्थ **दमोति** इन्द्रियसंवरादीनं एतं नामं ।

“सच्चेन दन्तो दमसा उपेतो,

वेदन्तगू वुसितब्रह्मचरियो”ति ॥ (सं० नि० १.१९५; सु० नि० ४६७) —

एत्थ हि इन्द्रियसंवरो दमोति वुत्तो । “यदि सच्चा दमा चागा, खन्त्या भिय्योध विज्जती”ति (सु० नि० १९१; सं० नि० १.२४६) एत्थ पज्जा दमोति वुत्ता । “दानेन दमेन संयमेन सच्चवज्जेना”ति (दी० नि० १.१६५; म० नि० २.२२६) एत्थ उपोसथकम्मं दमोति वुत्तं । इमस्मिं पन सुत्ते खन्ति दमोति वेदितब्बो । **उपसमोति** तस्सेव वेवचनं ।

अथ खो आयस्मा पुण्णोति को पनेस पुण्णो, कस्मा च पनेत्थ गन्तुकामो अहोसीति? सुनापरन्तवासिको एव एस, सावत्थियं पन असप्पायविहारं सल्लक्खेत्वा तत्थ गन्तुकामो अहोसि ।

तत्रायं अनुप्पुब्बिकथा — सुनापरन्तरट्ठे किर एकस्मिं वाणिजगामे एते द्वे भातरो । तेसु कदाचि जेट्ठो पज्ज सकटसतानि गहेत्वा जनपदं गन्त्वा भण्डं आहरति, कदाचि कनिट्ठो । इमस्मिं पन समये कनिट्ठं घरे ठपेत्वा, जेट्ठभातिको

पञ्च सकटसतानि गहेत्वा, जनपदचारिकं चरन्तो अनुपुब्बेन सावत्थिं पत्वा, जेतवनस्स नातिदूरे सकटसत्थं निवेसेत्वा भुत्तपातरासो परिजनपरिवृतो फासुकट्टाने निसीदि ।

तेन च समयेन सावत्थिवासिनो भुत्तपातरासा उपोसथङ्गानि अधिद्वाय सुद्धुत्तरासङ्गा गन्धपुष्पादिहत्था येन बुद्धो, येन धम्मो, येन सङ्घो, तन्निन्ना तप्पोणा तप्पभारा हुत्वा, दक्खिणद्वारेन निक्खमित्वा जेतवनं गच्छन्ति । सो ते दिस्वा “कहं इमे गच्छन्ती”ति एकं मनुस्सं पुच्छि । किं त्वं, अय्यो, न जानासि? लोके बुद्धधम्मसङ्घरतनानि नाम उपपन्नानि, इच्चेसो महाजानो सत्थु सन्तिकं धम्मकथं सोतुं गच्छतीति । तस्स “बुद्धो”ति वचनं छविचम्मादीनि छिन्दित्वा अट्टिमिज्जं आहच्च अट्टासि । सो अत्तनो परिजनपरिवृतो ताय परिसाय सद्धिं विहारं गन्त्वा, सत्थु मधुरस्सरेन धम्मं देसेन्तस्स परिसपरियन्ते ठितो, धम्मं सुत्वा पब्बज्जाय चित्तं उप्पादेसि । अथ तथागतेन कालं विदित्वा परिसाय उय्योजिताय सत्थारं उपसङ्कमित्वा, वन्दित्वा, स्वातनाय निमन्तेत्वा, दुतियदिवसे मण्डपं कारेत्वा, आसनानि पज्जापेत्वा, बुद्धप्पमुखस्स सङ्घस्स महादानं दत्वा, भुत्तपातरासो उपोसथङ्गानि अधिद्वाय भण्डागारिकं पक्कोसापेत्वा, “एत्तकं धनं विस्सज्जितं, एत्तकं धनं न विस्सज्जित”न्ति सब्बं आचिक्खित्वा, “इमं सापतेय्यं मय्हं कनिट्ठस्स देही”ति सब्बं निव्यातेत्वा, सत्थु सन्तिके पब्बजित्वा, कम्मट्ठानपरायणो अहोसि ।

अथस्स कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तस्स कम्मट्ठानं न उपट्ठाति । ततो चिन्तेसि — “अयं जनपदो मय्हं असप्पायो, यंनूनाहं सत्थु सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा सकरट्ठमेव गच्छेय्य”न्ति । अथ पुब्बण्हसमये पिण्डाय चरित्वा, सायन्हे पटिसल्लाना वुट्ठित्वा, भगवन्तं उपसङ्कमित्वा, कम्मट्ठानं कथापेत्वा, सत्त सीहनादे नदित्वा, पक्कामि । तेन वुत्तं, “अथ खो आयस्मा पुण्णो...पे०... विहरती”ति ।

कत्थ पनायं विहासीति? चतूसु ठानेसु विहासि । सुनापरन्तरट्ठं ताव पविसित्वा च अब्बुहत्थपब्बतं नाम पत्वा वाणिजगामं पिण्डाय पाविसि । अथ नं कनिट्ठभाता सज्जानित्वा भिक्खं दत्वा, “भन्ते, अज्जत्थ अगन्त्वा इधेव वसथा”ति पटिज्जं कारेत्वा तत्थेव वसापेसि ।

ततो समुद्दिगिरिविहारं नाम अगमासि । तत्थ अयकन्तपासाणेहि परिच्छिन्दित्वा कतचङ्कमो अत्थि, कोचि तं चङ्कमितुं समत्थो नाम नत्थि । तत्थ समुद्दवीचियो आगन्त्वा अयकन्तपासाणेषु पहरित्वा महासदं करोन्ति । थेरो “कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तानं फासुविहारो होतू”ति समुद्दं निस्सदं कत्वा अधिद्वासि ।

ततो मातुलगिरिं नाम अगमासि । तत्थपि सकुणसङ्घो उस्सन्नो रत्तिज्च दिवा च सदो एकाबद्धोव अहोसि । थेरो “इदं ठानं न फासुक”न्ति ततो मकुलकारामविहारं नाम गतो । सो वाणिजगामस्स नातिदूरो नच्चासन्नो गमनागमनसम्पन्नो विवित्तो अप्पसद्दो । थेरो “इमं ठानं फासुक”न्ति तत्थ रत्तिट्ठानदिवाट्ठानचङ्कमनादीनि कारेत्वा वस्सं उपगच्छि । एवं चतूसु ठानेसु विहासि ।

अथेकदिवसं तस्मिंयेव अन्तोवस्से पञ्च वाणिजसतानि “परसमुद्दं गच्छामा”ति नावाय भण्डं पक्खिपिंसु । नावारोहनदिवसे थेरस्स कनिट्ठभाता थेरं भोजेत्वा, थेरस्स सन्तिके सिक्खापदानि गहेत्वा, वन्दित्वा, “भन्ते, समुद्दो नाम असद्धेय्यो अनेकन्तरायो, अम्हे आवज्जेय्याथा”ति वत्वा नावं आरुहि । नावा उत्तमजवेन गच्छमाना अज्जतरं दीपकं पापुणि । मनुस्सा “पातरासं करिस्सामा”ति दीपके उत्तिण्णा । तस्मिं पन दीपके अज्जं किज्जि नत्थि, चन्दनवनमेव अहोसि ।

अथेको वासिया रुक्खं आकोटेत्वा लोहितचन्दनभावं जत्वा आह — “भो, मयं लाभत्थाय परसमुदं गच्छाम, इतो च उत्तरि लाभो नाम नत्थि, चतुरङ्गुलमत्ता घटिका सतसहस्सं अग्घति । हारेतब्बयुत्तकं भण्डं हारेत्वा चन्दनस्स पूरेस्सामा”ति ते तथा करिंसु । चन्दनवने अधिवत्था अमनुस्सा कुञ्जित्वा, “इमेहि अम्हाकं चन्दनवनं नासितं घातेस्साम ने”ति चिन्तेत्वा — “इधेव घातितेसु सब्बं एककुणपं भविस्सति, समुद्धमज्जे नेसं नावं ओसीदेस्सामा”ति आहंसु । अथ नेसं नावं आरुह्य मुहुत्तं गतकालेयेव उप्पातिकं उट्टपेत्वा सयम्पि ते अमनुस्सा भयानकानि रूपानि दस्सयिंसु । भीता मनुस्सा अत्तनो अत्तनो देवतानं नमस्सन्ति । थेरस्स कनिट्ठो चूळपुण्णकुटुम्बिको “मय्हं भाता अवस्सयो होतू”ति थेरस्स नमस्समानो अट्ठासि ।

थेरोपि किर तस्मिंयेव खणे आवज्जेत्वा, तेसं ब्यसनुप्पत्तिं जत्वा, वेहासं उप्पतित्वा, अभिमुखो अट्ठासि । अमनुस्सा थेरं दिस्वा “अय्यो पुण्णत्थेरो एती”ति अपक्कमिंसु, उप्पातिकं सन्निसीदि । थेरो “मा भायथा”ति ते अस्सासेत्वा “कहं गन्तुकामत्था”ति पुच्छि । भन्ते, अम्हाकं सकट्टानमेव गच्छामाति । थेरो नावङ्गणे अक्कमित्वा “एतेसं इच्छितट्टानं गच्छतू”ति अधिट्ठासि । वाणिजा सकट्टानं गन्त्वा, तं पवत्तिं पुत्तदारस्स आरोचेत्वा, “एथ थेरं सरणं गच्छामा”ति पञ्चसतापि अत्तनो पञ्चहि मातुगामसतेहि सद्धिं तीसु सरणेषु पतिट्ठाय उपासकत्तं पटिवेदेसुं । ततो नावाय भण्डं ओतारेत्वा थेरस्स एकं कोट्टासं कत्वा, “अयं, भन्ते, तुम्हाकं कोट्टासो”ति आहंसु । थेरो मय्हं विसुं कोट्टासकिच्चं नत्थि । सत्था पन तुम्हेहि दिट्ठपुब्बोति । न दिट्ठपुब्बो, भन्तेति । तेन हि इमिना सत्थु मण्डलमाळं करोथ । एवं सत्थारं पस्सिस्सथाति । ते साधु, भन्तेति । तेन च कोट्टासेन अत्तनो च कोट्टासेहि मण्डलमाळं कातुं आरभिंसु ।

सत्थापि किर तं आरद्धकालतो पट्टाय परिभोगं अकासि । आरक्खमनुस्सा रत्तिं ओभासं दिस्वा, “महेसक्खा देवता अत्थी”ति सज्जं करिंसु । उपासका मण्डलमाळज्य भिक्खुसङ्घस्स च सेनासनानि निट्ठापेत्वा दानसम्भारं सज्जेत्वा, “कत्तं, भन्ते, अम्हेहि अत्तनो किच्चं, सत्थारं पक्कोसथा”ति थेरस्स आरोचेसुं । थेरो सायन्हसमये इद्धिया सावत्थिं गन्त्वा, “भन्ते, वाणिजगामवासिनो तुम्हे दट्ठुकामा, तेसं अनुकम्पं करोथा”ति भगवन्तं याचि । भगवा अधिवासेसि । थेरो सकट्टानमेव पच्चागतो ।

भगवापि आनन्दत्थेरं आमन्तेसि, “आनन्द, स्वे सुनापरन्ते वाणिजगामे पिण्डाय चरिस्साम, त्वं एकूनपञ्चसतानं भिक्खूनं सलाकं देही”ति । थेरो “साधु, भन्ते”ति भिक्खुसङ्घस्स तमत्थं आरोचेत्वा, “आकासचारी भिक्खू सलाकं गण्हन्तू”ति आह । तंदिवसं कुण्डधानत्थेरो पठमं सलाकं अग्गहेसि । वाणिजगामवासिनोपि “स्वे किर सत्था आगमिस्सती”ति गाममज्जे मण्डपं कत्वा दानगं सज्जयिंसु । भगवा पातोव सरीरपटिजगगनं कत्वा, गन्धकुटिं पविसित्वा, फलसमापत्तिं अप्पेत्वा, निसीदि । सक्कस्स पण्डुकम्बलसिलासनं उण्हं अहोसि । सो “किं इदं”न्ति आवज्जेत्वा सत्थु सुनापरन्तगमनं दिस्वा, विस्सकम्पं आमन्तेसि, “तात, अज्ज भगवा तिसमत्तानि योजनसतानि पिण्डचारं गमिस्सति । पञ्च कूटागारसतानि मापेत्वा जेतवनद्वारकोट्टकमत्थके गमनसज्जानि कत्वा ठपेही”ति । सो तथा अकासि । भगवतो कूटागारं चतुमुखं अहोसि, द्विन्नं अग्गसावकानं द्विमुखानि, सेसानि एकमुखानि, सत्था गन्धकुटितो निक्खमित्वा पटिपाटिया ठपितकूटागारेसु धुरकूटागारं पाविसि । द्वे अग्गसावके आदिं कत्वा एकूनपञ्चभिक्खुसतानिपि कूटागारगतानि अहेसुं । एकं तुच्छं कूटागारं अहोसि, पञ्चपि कूटागारसतानि आकासे उप्पत्तिंसु ।

सत्था सच्चबन्धपब्बतं नाम पत्वा कूटागारं आकासे ठपेसि । तस्मिं पब्बते सच्चबन्धो नाम मिच्छादिट्ठिकतापसो महाजनं मिच्छादिट्ठि उग्गण्हापेन्तो लाभगयसगगप्पत्तो हुत्वा वसति, अब्भन्तरे चस्स अन्तोचाटियं पदीपो विय अरहत्तफलस्स उपनिस्सयो जलति । तं दिस्वा “धम्ममस्स कथेस्सामी”ति गन्त्वा धम्मं देसेसि । तापसो देसनापरियोसाने

अरहत्तं पापुणि । मग्गेनेवस्स अभिज्जा आगता । सो एहिभिक्षु हुत्वा इद्धिमयपत्तचीवरधरो तुच्छकूटागारं पाविसि ।

भगवा कूटागारगतेहि पच्चहि भिक्षुसतेहि सद्धिं वाणिजगामं गन्त्वा, कूटागारानि अदिस्समानकानि कत्वा, वाणिजगामं पाविसि । वाणिजा बुद्धप्पमुखस्स सङ्गस्स महादानं दत्त्वा सत्थारं मकुलकारामं नयिंस्सु । सत्था मण्डलमाळं पाविसि । महाजनो याव सत्था भत्तदरथं पटिप्पस्सम्भेति, ताव पातरासं कत्वा उपोसथङ्गानि समादाय बहुं गन्धञ्च पुप्फञ्च आदाय धम्मस्सवनत्थाय आरामं पच्चागमासि । सत्था धम्मं देसेसि । महाजनस्स बन्धनमोक्खो जातो, महन्तं बुद्धकोलाहलं अहोसि ।

सत्था महाजनस्स सङ्गहत्थाय सत्ताहं तत्थेव वसि, अरुणं पन महागन्धकुटियंयेव उट्टपेसि । सत्ताहम्मि धम्मदेसनापरियोसाने चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि । तत्थ सत्ताहं वसित्वा, वाणिजगामे पिण्डाय चरित्वा, “त्वं इधेव वसाही”ति पुण्णत्थेरं निवत्तेत्वा अन्तरे **नम्मदानदी** नाम अत्थि, तस्सा तीरं अगमासि । नम्मदा नागराजा सत्थु पच्चुग्गमनं कत्वा, नागभवनं पवेसेत्वा, तिण्णं रतनानं सक्कारं अकासि । सत्था तस्स धम्मं कथेत्वा नागभवना निक्खमि । सो “मय्हं, भन्ते, परिचरितब्बं देथा”ति याचि । भगवा नम्मदानदीतीरे पदचेतियं दस्सेसि । तं वीचीसु आगतासु पिधीयति, गतासु विवरीयति । महासक्कारपत्तं अहोसि । सत्था ततो निक्खमित्वा सच्चबन्धपब्बतं गन्त्वा सच्चबन्धं आह — “तया महाजनो अपायमग्गे ओतारितो । त्वं इधेव वसित्वा, एतेसं लद्धिं विस्सज्जापेत्वा, निब्बानमग्गे पतिट्ठापेही”ति । सोपि परिचरितब्बं याचि । सत्था घनपिट्ठिपासाणे अल्लमत्तिकपिण्डम्हि लञ्छनं विय पदचेतियं दस्सेसि । ततो जेतवनमेव गतो । एतमत्थं सन्धाय तेनेव **अन्तरवस्सेना**तिआदि वुत्तं ।

परिनिब्बायीति अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायि । महाजनो थेरस्स सत्त दिवसानि सरीरपूजं कत्वा, बहूनि गन्धकट्टानि समोधानेत्वा, सरीरं ज्ञापेत्वा धातुयो आदाय चेतियं अकासि । **सम्बहुला भिक्षू**ति थेरस्स आळाहनट्टाने ठितभिक्षू । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेव । छट्ठं उत्तानमेव ।

७-८. पठमएजासुत्तादिवण्णना

१०-११. सत्तमे **एजा**ति तण्हा । सा हि चलनट्टेन एजाति वुच्चति । साव आबाधनट्टेन **रोगो**, अन्तो दुस्सनट्टेन **गण्डो**, निकन्तनट्टेन **सल्लं** । तस्माति यस्मा एजा रोगो चेव गण्डो च सल्लञ्च, तस्मा । **चक्खुं न मज्जेय्या**तिआदि वुत्तनयमेव, इधापि सब्बं हेट्ठा गहितमेव संकट्टित्वा दस्सितं । अट्ठमं वुत्तनयमेव ।

९-१०. पठमद्वयसुत्तादिवण्णना

१२-१३. नवमे **द्वयन्ति** द्वे द्वे कोट्टासे । दसमे **इत्थेतं** द्वयन्ति एवमेतं द्वयं । **चलञ्चेव व्यथञ्चा**ति अत्तनो सभावेन असण्ठहनतो चलति चेव व्यथति च । **योपि हेतु योपि पच्चयो**ति चक्खुविज्जाणस्स वत्थारम्मणं हेतु चेव पच्चयो च । **कुतो निच्चं भविस्सती**ति केन कारणेन निच्चं भविस्सति । यथा पन दासस्स दासिया कुच्छिस्मिं जातो पुत्तो परोव दासो होति, एवं अनिच्चमेव होतीति अत्थो । **सङ्गती**ति सहगति । **सन्निपातो**ति एकतो सन्निपतनं । **समवायो**ति एकतो समागमो । **अयं वुच्चति चक्खुसम्फस्सो**ति इमिना सङ्गति सन्निपातसमवायसङ्घातेन पच्चयेन उप्पन्नत्ता पच्चयनामेनेव सङ्गति सन्निपातो समवायोति अयं वुच्चति चक्खुसम्फस्सो ।

सोपि हेतूति फस्सस्स वत्थु आरम्मणं सहजाता तयो खन्धाति अयं हेतु । **फुट्ठो**ति उपयोगत्थे पच्चत्तं, फस्सेन फुट्ठमेव

गोचरं वेदना वेदेति, चेतना चेतैति, सज्जा सज्जानातीति अत्थो । फुट्ठोति वा फस्ससमङ्गीपुग्गलो, फस्सेन फुट्ठारम्मणमेव वेदनादीहि वेदेति चेतैति सज्जानातीतिपि वुत्तं होति । इति इमस्मिं सुत्ते समतिसक्खन्धा कथिता होन्ति । कथं? चक्खुद्वारे ताव वत्थु चेव आरम्मणञ्च रूपक्खन्धो, फुट्ठो वेदेतीति वेदनाक्खन्धो, चेतैतीति सङ्खारक्खन्धो, सज्जानातीति सज्जाक्खन्धो, विजानातीति विज्जाणक्खन्धोति । सेसद्वारेसुपि एसेव नयो । मनोद्वारेपि हि वत्थुरूपं एकन्ततो रूपक्खन्धो, रूपे पन आरम्मणे सति आरम्मणम्पि रूपक्खन्धोति छ पञ्चकातिस होन्ति । सङ्खेपेन पनेते छसुपि द्वारेसु पञ्चेव खन्धाति सपच्चये पञ्चक्खन्धे अनिच्चाति वित्थारेत्वा वुच्चमाने बुद्धानकानं अज्झासयेन इदं सुत्तं देसितन्ति ।

छन्नवग्गो नवमो ।

१०. सळवग्गो

१. अदन्तअगुत्तवण्णना

१४. सळवग्गस्स पठमे अदन्ताति अदमिता । अगुत्ताति अगोपिता । अरक्खिताति न रक्खिता । असंवुताति अपिहिता । दुक्खाधिवाहा होन्तीति नेरयिकादिभेदं अधिकदुक्खं आवहनका होन्ति । सुखाधिवाहा होन्तीति ज्ञानमग्गफलपभेदं अधिकसुखं आवहनका होन्ति । अधिवहातिपि पाठो, एसेवत्थो ।

सळेवाति छ एव । असंवुतो यत्थ दुक्खं निगच्छतीति येसु आयतनेसु संवरविरहितो दुक्खं पापुणाति । तेसञ्च ये संवरणं अवेदिसुन्ति ये तेसं आयतनानं संवरं विन्दिसु पटिलभिसु । विहरन्तानवस्सुताति विहरन्ति अनवस्सुता अतिन्ता ।

असादितञ्च सादुन्ति अस्सादवन्तञ्च मधुरञ्च । फस्सद्वयं सुखदुक्खे उपेक्खेति सुखफस्सञ्च दुक्खफस्सञ्चाति इदं फस्सद्वयं उपेक्खे, उपेक्खामेवेत्थ उप्पादेय्याति अत्थो । फस्सद्वयं सुखदुक्खं उपेक्खोति वा पाठो, फस्सहेतुकं सुखदुक्खं उपेक्खो, सुखे अनुरोधं दुक्खे च विरोधं अनुप्पादेन्तो उपेक्खको भवेय्यातिपि अत्थो । अनानुरुद्धो अविरुद्धो केनचीति केनचि सद्धिं नेव अनुरुद्धो न विरुद्धो भवेय्य ।

पपञ्चसज्जाति किलेससज्जाय पपञ्चसज्जा नाम हुत्वा । इतरीतरा नराति लामकसत्ता पपञ्चयन्ता उपयन्तीति पपञ्चयमाना वट्ठं उपगच्छन्ति । सज्जिनोति ससज्जा सत्ता । मनोमयं गेहसितञ्च सब्बन्ति सब्बमेव पञ्चकामगुणगेहनिस्सितं मनोमयं वितक्कं । पनुज्जाति पनुदित्वा नीहरित्वा । नेक्खम्मसितं इरीयतीति दब्बजातिको भिक्खु नेक्खम्मसितं इरियेन इरीयति ।

छस्सु यदा सुभाविताति छसु आरम्मणेसु यदा सुट्ठु भावितो । फुट्ठस्स चित्तं न विकम्पते क्वचीति सुखफस्सेन वा दुक्खफस्सेन वा फुट्ठस्स किस्मिञ्चि चित्तं न कम्पति न वेधति । भवत्थ जातिमरणस्स पारगाति जातिमरणानं पारं निब्बानं गमका होथ ।

२. मालुक्यपुत्तसुत्तवण्णना

१५. दुतिये मालुक्यपुत्तोति मालुक्यब्राह्मणिया पुत्तो । एत्थाति एतस्मिं तव ओवादायाचने । इमिना थेरं अपसादेतिपि उस्सादेतिपि । कथं? अयं किर दहरकाले रूपादीसु पमज्जित्वा पच्छा महल्लककाले अरज्जवासं पत्थेन्तो कम्मट्ठानं

याचति । अथ भगवा “एत्थ दहरे किं वक्खाम? मालुक्यपुत्तो विय तुम्हेपि तरुणकाले पमज्जित्वा महल्लककाले अरज्जं पविसित्वा समणधम्मं करेय्याथा”ति इमिना अधिप्पायेन भणन्तो थेरं अपसादेति नाम ।

यस्मा पन थेरो महल्लककालेपि अरज्जं पविसित्वा समणधम्मं कातुकामो, तस्मा भगवा “एत्थ दहरे किं वक्खाम? अयं अम्हाकं मालुक्यपुत्तो महल्लककालेपि अरज्जं पविसित्वा समणधम्मं कतुकामो कम्मट्ठानं याचति, तुम्हे नाम तरुणकालेपि वीरियं न करोथा”ति इमिना अधिप्पायेन भणन्तो थेरं उस्सादेति नाम ।

यत्र हि नामाति यो नाम । किञ्चापाहन्ति किञ्चापि “अहं महल्लको”ति जातं । यदि अहं महल्लको, महल्लको समानोपि सक्खिस्सामि समणधम्मं कातुं, देसेतु मे, भन्ते, भगवाति अधिप्पायेन महल्लकभावं अनुगणहन्तो ओवादज्ज पसंसन्तो एवमाह ।

अदिट्ठा अदिट्ठपुब्बाति इमस्मिं अत्तभावे अदिट्ठा अतीतेपि अदिट्ठपुब्बा । न च पस्ससीति एतरहिपि न पस्ससि । न च ते होति पस्सेय्यन्ति एवं समन्नाहारोपि ते यत्थ नत्थि, अपि नु ते तत्थ छन्दादयो उप्पज्जेय्यन्ति पुच्छति ।

दिट्ठे दिट्ठमत्तन्ति रूपायतने चक्खुविज्जाणेन दिट्ठे दिट्ठमत्तं भविस्सति । चक्खुविज्जाणहि रूपायतने रूपमत्तमेव पस्सति, न निच्चादिसभावं, इति सेसविज्जाणेहिपि मे एत्थ दिट्ठमत्तमेव चित्तं भविस्सतीति अत्थो । अथ वा दिट्ठे दिट्ठं नाम चक्खुविज्जाणं, रूपे रूपविजाननन्ति अत्थो । मत्ताति पमाणं, दिट्ठं मत्ता अस्साति दिट्ठमत्तं, चित्तं, चक्खुविज्जाणमत्तमेव मे चित्तं भविस्सतीति अत्थो । इदं वुत्तं होति — यथा आपाथगत रूपे चक्खुविज्जाणं न रज्जति न दुस्सति न मुहति, एवं रागादिविरहेन चक्खुविज्जाणमत्तमेव जवनं भविस्सति, चक्खुविज्जाणपमाणेनेव जवनं ठपेस्सामीति । अथ वा दिट्ठं नाम चक्खुविज्जाणेन दिट्ठरूपं, दिट्ठे दिट्ठमत्तं नाम तत्थेव उप्पन्नं सम्पटिच्छनसन्तीरणवोड्ढन्नसङ्घातं चित्तत्तयं । यथा तं न रज्जति, न दुस्सति, न मुहति, एवं आपाथगते रूपे तेनेव सम्पटिच्छनादिप्पमाणेन जवनं उप्पादेस्सामि, नाहं तं पमाणं अतिक्कमित्वा रज्जनादिवसेन उप्पज्जितुं दस्सामीति अयमेत्थ अत्थो । एसेव नयो सुतमुतेसु ।

विज्जाते विज्जातमत्तन्ति एत्थ पन विज्जातं नाम मनोद्वारावज्जनेन विज्जातारम्माणं, तस्मिं विज्जाते विज्जातमत्तन्ति आवज्जनपमाणं । यथा आवज्जनेन न रज्जति न दुस्सति न मुहति, एवं रज्जनादिवसेन उप्पज्जितुं अदत्त्वा आवज्जनपमाणेनेव चित्तं ठपेस्सामीति अयमेत्थ अत्थो ।

यतोति यदा । ततोति तदा । न तेनाति तेन रागेन वा रत्तो, दोसेन वा दुट्ठो, मोहेन वा मूळ्हो न भविस्सति । ततो त्वं मालुक्यपुत्त न तत्थाति यदा त्वं तेन रागेन वा दोसमोहेहि वा रत्तो वा दुट्ठो वा मूळ्हो वा न भविस्ससि, तदा त्वं न तत्थ तस्मिं दिट्ठे वा सुतमुतविज्जाते वा पटिबद्धो अल्लीनो पतिट्ठितो नाम भविस्ससि । नेविधातिआदि वुत्तत्थमेव ।

सति मुट्ठाति सति नट्ठा । तज्ज अज्झोसाति तं आरम्माणं गिलित्वा । अभिज्झा च विहेसा चाति अभिज्झाय च विहिंसाय च । अथ वा “तस्स वड्ढन्ती”ति पदेनापि सद्धिं योजेतब्बं, अभिज्झा च विहेसा चाति इमेपि द्वे धम्मा तस्स वड्ढन्तीति अत्थो ।

चित्तमस्सूपहज्जतीति अभिज्झाविहेसाहि अस्स चित्तं उपहज्जति । आचिनतोति आचिनन्तस्स । आरा निब्बान वुच्चतीति एवरूपस्स पुगलस्स निब्बानं नाम दूरे पवुच्चति । घत्वाति घायित्वा । भोत्वाति भुत्वा सायित्वा लेहित्वा ।

फुस्साति फुसित्वा । पटिस्सतोति पटिस्सतिसङ्घाताय सतिया युत्तो । सेवतो चापि वेदनन्ति चतुमग्गसम्पयुत्तं निब्बत्तितलोकुत्तरवेदनं सेवन्तस्स । खीयतीति खयं गच्छति । किं तं? दुक्खम्पि किलेसजातम्पि । अज्जतरोति असीतिया महासावकानं अब्भन्तरो एको । इति इमस्मिं सुत्ते गाथाहिपि वट्टिविवट्टमेव कथितं ।

३. परिहानधम्मसुत्तवण्णना

१६. ततिये परिहानधम्मन्ति परिहानसभावं । अभिभायतनानीति अभिभवितानि आयतनानि । सरसङ्कप्पाति एत्थ सरन्तीति सरा, धावन्तीति अत्थो । सरा च ते सङ्कप्पा च सरसङ्कप्पा । संयोजनियाति बन्धनिया बन्धनस्स पच्चयभूता । तज्जे भिक्खूति तं एवं उप्पन्नं किलेसजातं, तं वा आरम्मणं । अधिवासेतीति चित्ते आरोपेत्वा वासेति । नप्पजहतीति छन्दरागप्पहानेन न पजहति । एवं सब्बपदेहि योजेतब्बं । अभिभायतनज्हेतं वुत्तं भगवताति एतं बुद्धेन भगवता अभिभवितं आयतनन्ति कथितं । इध धम्मं पुच्छित्वा विभजन्तेन पुग्गलेन धम्मो दस्सितो ।

४. पमादविहारीसुत्तवण्णना

१७. चतुत्थे असंवुत्तस्साति अपिहितस्स न पिदहित्वा सज्झादित्वा ठपितस्स । ब्यासिज्चतीति विआसिज्चति, किलेसतित्तं हुत्वा वत्तति । पामोज्जन्ति दुब्बलपीति । पीतीति बलवपीति । पस्सद्धीति दरथपस्सद्धि । धम्मा न पातुभवन्तीति समथविपस्सनाधम्मा न उप्पज्जन्ति । इमस्मिं सुत्ते पुग्गलं पुच्छित्वा विभजन्तेन धम्मेन पुग्गलो दस्सितो ।

५. संवरसुत्तवण्णना

१८. पञ्चमे कथज्च, भिक्खवे, असंवरोति इदं मग्गकुसलस्स वामं मुज्जित्वा दक्खिणं गण्हेय्यासीति पठमं पहातब्बमग्गक्खानं विय उद्देसक्कमेन अवत्वा देसनाकुसलताय पठमं पहातब्बधम्मक्खानवसेन वुत्तन्ति वेदितब्बं । इध धम्मं पुच्छित्वा धम्मोव विभत्तो ।

६. समाधिसुत्तवण्णना

१९. छट्ठे समाधिन्ति चित्तेकगतं । इदज्हि सुत्तं चित्तेकगताय परिहायमाने दिस्वा, “इमेसं चित्तेकगतं लभन्तानं कम्मद्धानं फातिं गमिस्सती”ति अत्वा कथितं ।

७. पटिसल्लानसुत्तवण्णना

१००. सत्तमे पटिसल्लानन्ति कायविवेकं । इदज्हि सुत्तं कायविवेकेन परिहायमाने दिस्वा, “इमेसं कायविवेकं लभन्तानं कम्मद्धानं फातिं गमिस्सती”ति अत्वा कथितं ।

८-९. पठमनतुम्हाकंसुत्तादिवण्णना

१०१-१०२. अट्ठमं उपमाय परिवारेत्वा कथिते बुज्झनकानं, नवमं सुद्धिकवसेनेव बुज्झनकानं अज्झासयवसेन वुत्तं । अत्थो पन उभयत्थापि खन्धियवग्गे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

१०. उदकसुत्तवण्णना

१०३. दसमे उदको सुदन्ति एत्थ सुदन्ति निपातमत्तं । उदकोति तस्स नामं । इदं जातु वेदगूति एत्थ इदन्ति निपातमत्तं । अथ वा इदं मम वचनं सुणाथाति दीपेन्तो एवमाह । जातु वेदगूति अहं एकंसेनेव वेदगू, वेदसङ्घातेन जाणेन नेय्येसु गतो, वेदं वा गतो अधिगतो, पण्डितोहमस्मीति अत्थो । सब्बजीति एकंसेन सब्बवट्ठं जिनित्वा अभिभवित्वा ठितोस्मीति वदति । अपलिखतं गण्डमूलन्ति अपलिखतं दुक्खमूलं । पलिखणित्ति पलिखतं मया, खनित्वा ठितोस्मीति दीपेति ।

मातापेत्तिकसम्भवस्साति मातितो च पितितो च निब्बत्तेन मातापेत्तिकेन सुक्कसोणितेन सम्भूतस्स । ओदनकुम्मासूपचयस्साति ओदनेन चैव कुम्मासेन च उपचितस्स वट्ठितस्स । अनिच्चुच्छादनपरिमदनभेदनविद्धंसनधम्मस्साति एत्थ अयं कायो हुत्वा अभावट्टेन अनिच्चधम्मो, दुग्गन्धविघातत्थाय तनुविलेपनेन उच्छादनधम्मो, अङ्गपच्चङ्गाबाधविनोदनत्थाय खुद्दकसम्बाहनेन परिमदनधम्मो, दहरकाले वा ऊरुसु सयापेत्वा गम्भवासेन दुस्सण्ठितानं तेसं तेसं अङ्गानं सण्ठानसम्पादनत्थं अञ्छनपीळनादीनं वसेन परिमदनधम्मो, एवं परिहरितोपि च भेदनविद्धंसनधम्मो भिज्जति चैव विकिरति च, एवं सभावोति अत्थो ।

तत्थ मातापेत्तिकसम्भवओदनकुम्मासूपचयपरिमदनपदेहि वट्ठि कथिता, अनिच्चभेदनविद्धंसनपदेहि परिहानि । पुरिमेहि वा तीहि समुदयो, पच्छिमेहि अत्थङ्गमोति । एवं चातुमहाभूतिकस्स कायस्स वट्ठिपरिहानिनिब्बत्तिभेदा दस्सिता । सेसं उत्तानत्थमेवाति ।

सळवग्गो दसमो ।

दुतियो पण्णासको ।

११. योगक्खेमिवग्गो

१. योगक्खेमिसुत्तवण्णना

१०४. योगक्खेमिवग्गस्स पठमे योगक्खेमिपरियायन्ति चतूहि योगेहि खेमिनो कारणभूतं । धम्मपरियायन्ति धम्मकारणं । अक्खासि योगन्ति युत्तिं कथेसि । तस्माति कस्मा? किं अक्खातत्ता, उदाहु पहीनत्ताति? पहीनत्ता । न हि अक्खानेन योगक्खेमि नाम होति ।

२-१०. उपादायसुत्तादिवण्णना

१०५-११३. दुतिये वेदनासुखदुक्खं कथितं, तं पन विपाकसुखदुक्खं वट्ठति । ततिये दुक्खस्साति वट्ठदुक्खस्स । चतुत्थे लोकस्साति सङ्खारलोकस्स । पञ्चमादीसु यं वत्तब्बं सिया, तं खन्धियवग्गे वुत्तनयमेव ।

योगक्खेमिवग्गो एकादसमो ।

१२. लोककामगुणवग्गो

१-२. पठमारपाससुत्तादिवण्णना

११४-११५. लोककामगुणवग्गस्स पठमे आवासगतोति वसनट्ठानं गतो । मारस्स वसं गतोति तिविधस्सापि मारस्स वसं गतो । पटिमुक्क'स्स मारपासोति अस्स गीवाय मारपासो पटिमुक्को पवेसितो । दुतियं उत्तानमेव ।

३. लोकन्तगमनसुत्तवण्णना

११६. ततिये लोकस्साति चक्कवाळलोकस्स । लोकस्स अन्तन्ति सङ्खारलोकस्स अन्तं । विहारं पाविसीति “मयि विहारं पविट्ठे इमे भिक्खू, इमं उद्देसं आनन्दं पुच्छिस्सन्ति, सो च तेसं मम सब्बञ्जुतञ्जाणेन संसन्दित्वा कथेस्सति । ततो नं थोमेस्सामि, मम थोमनं सुत्वा भिक्खू आनन्दं उपसङ्कमितब्बं, वचनञ्चस्स सोतब्बं सद्भातब्बं मज्झिस्सन्ति, तं नेसं भविस्सति दीघरत्तं हिताय सुखाया”ति चिन्तेत्वा संखित्तेन भासितस्स वित्थारेन अत्थं अविभजित्वाव निसिन्नासने अन्तरहितो गन्धकुटियं पातुरहोसि । तेन वुत्तं “उट्ठायासना विहारं पाविसी”ति ।

सत्थु चेव संवण्णितोति सत्थारा च पसत्थो । विज्जूनन्ति इदम्पि करणत्थे सामिवचनं, पण्डितेहि सब्रह्मचारीहि च सम्भावितोति अत्थो । पहातीति सक्कोति । अतिक्कम्मेव मूलं अतिक्कम्मेव खन्धन्ति सारो नाम मूले वा खन्धे वा भवेय्य, तम्पि अतिक्कमित्वाति अत्थो । एवंसम्पदमिदन्ति एवंसम्पत्तिकं, ईदिसन्ति अत्थो । अतिसित्वाति अतिक्कमित्वा । जानं जानातीति जानितब्बमेव जानाति । पस्सं पस्सतीति पस्सितब्बमेव पस्सति । यथा वा एकच्चो विपरीतं गण्हन्तो जानन्तोपि न जानाति, पस्सन्तोपि न पस्सति, न एवं भगवा । भगवा पन जानन्तो जानाति, पस्सन्तो पस्सतियेव । स्वायं दस्सनपरिणायकट्ठेन चक्खुभूतो । विदितकरणट्ठेन जाणभूतो । अविपरीतसभावट्ठेन परियत्तिधम्मपवत्तनतो वा हृदयेन चिन्तेत्वा वाचाय निच्छारितधम्ममयोति धम्मभूतो । सेट्ठट्ठेन ब्रह्मभूतो । अथ वा चक्खु विय भूतोति चक्खुभूतो । एवमेतेसु पदेसु अत्थो वेदितब्बो । स्वायं धम्मस्स वत्तनतो वत्ता । पवत्तनतो पवत्ता । अत्थं नीहरित्वा नीहरित्वा दस्सनसमत्थताय अत्थस्स निन्नेता । अमताधिगमाय पटिपत्तिं देसेतीति अमतस्स दाता ।

अगरुं करित्वाति पुनप्पुनं याचापेन्तोपि हि गरुं करोति नाम । अत्तनो सेक्खपटिसम्भिदाजाणे ठत्वा सिनेरुपादतो वालिकं उद्धरमानो विय दुब्बिज्जेय्यं कत्वा कथेन्तोपि गरुं करोतियेव नाम । एवं अक्त्वा अम्हे पुनप्पुनं अयाचापेत्वा सुविज्जेय्यम्पि नो कत्वा कथेहीति वुत्तं होति ।

यं खो वोति यं खो तुम्हाकं । चक्खुना खो, आवुसो, लोकस्मिं लोकसज्जी होति लोकमानीति चक्खुज्झि लोके अप्पहीनदिट्ठि पुथुज्जनो सत्तलोकवसेन लोकोति सज्जानाति चेव मज्जति च, तथा चक्कवाळलोकवसेन । न हि अज्जत्र चक्खादीहि द्वादसायतनेहि तस्स सा सज्जा वा मानो वा उप्पज्जति । तेन वुत्तं, “चक्खुना खो, आवुसो, लोकस्मिं लोकसज्जी होति लोकमानी”ति । इमस्स च लोकस्स गमनेन अन्तो नाम जातुं वा दट्ठुं वा पत्तुं वा न सक्का । लुज्जनट्ठेन पन तस्सेव चक्खादिभेदस्स लोकस्स निब्बानसङ्घातं अन्तं अप्पत्वा वट्ठदुक्खस्स अन्तकिरिया नाम नत्थीति वेदितब्बा ।

एवं पज्जं विस्सज्जेत्वा इदानी “सावकेन पज्जो कथितोति मा निक्कङ्खा अहुवत्थ, अयं भगवा सब्बञ्जुतञ्जाणतुलं गहेत्वा निसिन्नो । इच्छमाना तमेव उपसङ्कमित्वा निक्कङ्खा होथा”ति उय्योजेन्तो आकङ्खमाना पनातिआदिमाह ।

इमेहि आकारेहीति इमेहि कारणेहि चक्कवाळलोकस्स अन्ताभावकारणेहि चेव सङ्खारलोकस्स अन्तापत्तिकारणेहि च । इमेहि पदेहीति इमेहि अक्खरसम्पिण्डनेहि । व्यज्जनेहीति पाटियेक्कअक्खरेहि ।

पण्डितोति पण्डितचेन समन्नागतो । चतूहि कारणेहि पण्डितो धातुकुसलो आयतनकुसलो पच्चयाकारकुसलो कारणाकारणकुसलोति । महापज्जोति महन्ते अत्थे महन्ते धम्मे महन्ता निरुत्तियो महन्तानि पटिभानानि पटिगणहनसमत्थताय महापज्जाय समन्नागतो । यथा तं आनन्देनाति यथा आनन्देन ब्याकतं, तं सन्धाय वुत्तं । यथा आनन्देन तं ब्याकतं, अहम्पि तं एवमेव ब्याकरेय्यन्ति अत्थो ।

४. कामगुणसुत्तवण्णना

११७. चतुत्थे ये मेति ये मम । चेतसो सम्फुट्ठपुब्बाति चित्तेन अनुभूतपुब्बा । तत्र मे चित्तं बहुलं गच्छमानं गच्छेय्याति तेसु पासादत्तयतिविधनाटकादिभेदसम्पत्तिवसेन अनुभूतपुब्बेसु पञ्चसु कामगुणेषु बहूसु वारेसु उप्पज्जमानं उप्पज्जेय्याति दीपेति । पच्चुप्पन्नेसु वाति इध पधानचरियकाले छब्बस्सानि सुपुप्फितवनसण्डजातानं दिजगणादीनं वसेन दिट्ठसुतादिभेदं मनोरमारम्भणं कामगुणं कत्वा दस्सेन्तो “एवरूपेसु पच्चुप्पन्नेसु वा बहुलं उप्पज्जेय्या”ति दस्सेति । अप्पं वा अनागतेसूति अनागते “मेत्तेय्यो नाम बुद्धो भविस्सति, सङ्खो नाम राजा, केतुमती नाम राजधानी”ति आदिवसेन (दी० नि० ३.१०६) परित्तकमेव अनागतेसु कामगुणेषु उप्पज्जेय्याति दस्सेति । तत्र मे अत्तरूपेनाति तत्र मया अत्तनो हितकामजातिकेन । अप्पमादोति सातच्चकिरिया पञ्चसु कामगुणेषु चित्तस्स अवोस्सग्गो । सतीति आरम्भणपरिगगहितसति । आरक्खोति अयं अप्पमादो च सति च चेतसो आरक्खो करणीयो, एवं मे अहोसीति दस्सेति, आरक्खत्थाय इमे द्वे धम्मा कातब्बाति वुत्तं होति ।

तस्मातिह, भिक्खवे, से आयतने वेदितब्बेति यस्मा चेतसो आरक्खत्थाय अप्पमादो च सति च कातब्बा, यस्मा तस्मिं आयतने विदिते अप्पमादेन वा सतिया वा कातब्बं नत्थि, तस्मा से आयतने वेदितब्बे, तं कारणं जानितब्बन्ति अत्थो । सळायतननिरोधन्ति सळायतननिरोधो वुच्चति निब्बानं, तं सन्धाय भासितन्ति अत्थो । निब्बानस्मिञ्चि चक्खुआदीनि चेव निरुज्झन्ति रूपसज्जादयो च निरुज्झन्तीति । सेसं वुत्तनयमेव ।

५-६. सक्कपज्जसुत्तादिवण्णना

११८-११९. पञ्चमे दिट्ठेव धम्मेति इमस्मियेव अत्तभावे । परिनिब्बायन्तीति किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बायन्ति । तन्निस्सितं विज्जाणं होतीति तण्हानिस्सितं कम्मविज्जाणं होति । तदुपादानन्ति तंगहणं, तण्हागहणेन सहगतं विज्जाणं होतीति अत्थो । छट्ठं उत्तानमेव ।

७. सारिपुत्तसद्धिविहारिकसुत्तवण्णना

१२०. सत्तमे सन्तानेस्सतीति घटेस्सति, योगविच्छेदमस्स पापुणितुं न दस्सति ।

८. राहुलोवादसुत्तवण्णना

१२१. अट्ठमे विमुत्तिपरिपाचनियाति विमुत्तिं परिपाचेन्तीति विमुत्तिपरिपाचनिया । धम्माति पन्नरस धम्मा, ते सद्धिन्द्रियादीनं विसुद्धिकरणवसेन वेदितब्बा । वुत्तज्हेतं —

“अस्सद्धे पुग्गले परिवज्जयतो, सद्धे पुग्गले सेवतो भजतो पयिरुपासतो, पसादनीये सुत्तन्ते पच्चवेक्खतो,

इमेहि तीहाकारेहि सद्धिन्द्रियं विसुज्झति । कुसीते पुग्गले परिवज्जयतो, आरद्धवीरिये पुग्गले सेवतो भजतो पयिरुपासतो, सम्मपधाने पच्चवेक्खतो, इमेहि तीहाकारेहि वीरियिन्द्रियं विसुज्झति । मुट्ठस्सती पुग्गले परिवज्जयतो, उपट्ठितस्सती पुग्गले सेवतो भजतो पयिरुपासतो, सतिपट्ठाने पच्चवेक्खतो, इमेहि तीहाकारेहि सतिन्द्रियं विसुज्झति । असमाहिते पुग्गले परिवज्जयतो, समाहिते पुग्गले सेवतो भजतो पयिरुपासतो, ज्ञानविमोक्खे पच्चवेक्खतो, इमेहि तीहाकारेहि समाधिन्द्रियं विसुज्झति । दुप्पञ्जे पुग्गले परिवज्जयतो, पञ्जवन्ते पुग्गले सेवतो भजतो पयिरुपासतो, गम्भीरजाणचरियं पच्चवेक्खतो, इमेहि तीहाकारेहि पञ्चिन्द्रियं विसुज्झति । इति इमे पञ्च पुग्गले परिवज्जयतो, पञ्च पुग्गले सेवतो भजतो पयिरुपासतो, पञ्च सुत्तन्ते पच्चवेक्खतो, इमेहि पन्नरसहि आकारेहि इमानि पञ्चिन्द्रियानि विसुज्झन्ती”ति (पटि० म० १.१८४) ।

अपरेपि पन्नरस धम्मा विमुत्तिपरिपाचनिया — सद्धापञ्चमानि इन्द्रियानि, अनिच्चसज्जा, अनिच्चे दुक्खसज्जा, दुक्खे अनत्तसज्जा, पहानसज्जा, विरागसज्जाति इमा पञ्च निब्बेधभागिया सज्जा, मेघियत्थेरस्स कथिता कल्याणमित्ततादयो पञ्च धम्माति (उदा० ३१) । काय पन वेलाय भगवतो एतदहोसीति? पच्चूससमये लोकं वोलोकेन्तस्स ।

अनेकानि देवतासहस्सानीति आयस्मता राहुलेन पदुमुत्तरस्स भगवतो पादमूले पालितनागराजकाले पत्थनं पट्टपेन्तेन सद्धिं पत्थनं पट्टपितदेवतासु पन काचि भूमट्टका देवता, काचि अन्तलिक्खट्टका, काचि चातुमहाराजिका, काचि देवलोके, काचि ब्रह्मलोके निब्बत्ता । इमस्मिं पन दिवसे सब्बापि ता एकट्ठाने अन्धवनस्मिंयेव सन्निपतिता, ता सन्धायाह — “अनेकानि देवतासहस्सानी”ति । **धम्मचक्खुन्ति** इमस्मिं सुत्ते चत्तारो च मग्गा चत्तारि च फलानि धम्मचक्खुन्ति वेदितब्बानि । तत्थ हि काचि देवता सोतापन्ना अहेसुं, काचि सकदागामी, अनागामी, खीणासवा । तासञ्च पन देवतानं एत्तकाति गणनवसेन परिच्छेदो नत्थि । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेव ।

१-१०. संयोजनियधम्मसुत्तादिवण्णना

१२२-१२३. नवमदसमानि इट्ठारम्मणवसेन कथियमाने बुज्झनकानं वसेन वुत्तानीति ।

लोककामगुणवग्गो द्वादसमो ।

१३. गहपतिवग्गो

१-३. वेसालीसुत्तादिवण्णना

१२४-१२६. गहपतिवग्गस्स पठमे उग्गोति पणीतदायकानं अग्गउग्गो, सो भगवता “एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं पणीतदायकानं यदिदं उग्गो गहपती”ति एवं एतदग्गे ठपितो । सेसमेतेसु चेव द्वीसु, ततिये च वुत्तत्थमेव ।

४-५. भारद्वाजसुत्तादिवण्णना

१२७-१२८. चतुत्थे पिण्डं उलमानो परियेसमानो पब्बजितोति **पिण्डोलो** । सो किर परिजिण्णभोगो ब्राह्मणो अहोसि । अथ भिक्खुसङ्घस्स लाभसक्कारं दिस्वा पिण्डत्थाय निक्खमित्वा पब्बजितो । सो महन्तं कपल्लपत्तं गहेत्वा चरति, तेन

कपल्लपूरं यागुं पिवति, कपल्लपूरे पूवे खादति, कपल्लपूरं भत्तं भुञ्जति । अथस्स महग्घसभावं सत्थु आरोचयिंसु । सत्था तस्स पत्तत्थविकं नानुजानि । हेट्ठामञ्चे पत्तं निक्कुज्जित्वा ठपेति । सो ठपेन्तोपि घंसन्तोव पणामेत्वा ठपेति, गण्हन्तोपि घंसन्तोव आकड्ढित्वा गण्हाति । तं गच्छन्ते काले धंसनेन परिक्खीणं नाळिकोदनमत्तमेव गण्हनकं जातं । ततो सत्थु आरोचेसुं, अथस्स सत्था पत्तत्थविकं अनुजानि । थेरो अपरेन समयेन इन्द्रियभावनं भावेत्वा अगगफले अरहत्ते पतिट्ठासि । इति सो पिण्डत्थाय पब्बजितत्ता पिण्डोलो, गोत्तेन पन भारद्वाजोति उभयं एकतो कत्वा **पिण्डोलभारद्वाजोति** वुच्चति ।

उपसङ्कमीति उग्गतुग्गतेहि महाअमच्चेहि परिवुतो उपसङ्कमि । थेरो किर एकदिवसं सावत्थियं पिण्डाय चरित्वा कतभत्तिकच्चो निदाघसमये सीतठाने दिवाविहारं निसीदिस्सामीति आकासेन गन्त्वा गङ्गातीरे उदेनस्स रज्जो उदपानं नाम उय्यानं अत्थि, तत्थ पविसित्वा अज्जरस्मिं रुक्खमूले दिवाविहारं निसीदि सीतेन उदकवातेन बीजियमानो ।

उदेनोपि खो नाम राजा सत्ताहं महापानं पिवित्वा सत्तमे दिवसे उय्यानं पटिजग्गापेत्वा महाजनपरिवारो उय्यानं गन्त्वा मङ्गलसिलापट्टे अत्थताय सेय्याय निपज्जि । तस्स एका परिचारिका पादे सम्बाहमाना निसिन्ना । राजा कमेन निदं ओक्कमि । तस्मिं निदं ओक्कन्ते नाटकित्थियो “यस्सत्थाय मयं गीतादीनि पयोजेय्याम, सो निदं उपगतो, न च निद्वाकाले महासदं कातुं वट्ठती”ति अत्तनो अत्तनो तूरियानि ठपेत्वा उय्यानं पक्कन्ता । ता तत्थ तत्थ फलाफलानि खादमाना पुष्फानि पिळन्धमाना विचरन्तियो थेरं दिस्वा “मा सदं करित्था”ति अज्जमज्जं निवारयमाना वन्दित्वा निसीदिंसु । थेरो “इस्सा पहातब्बा, मच्छेरं विनोदेतब्ब”न्तिआदिना नयेन तासं अनुरूपं धम्मकथं कथेसि ।

सापि खो रज्जो पादे सम्बाहमाना निसिन्ना इत्थी पादे चालेत्वा राजानं पबोधेसि । सो “कहं ता गता”ति पुच्छि । किं तासं तुम्हेहि? ता एकं समणं परिवारेत्वा निसिन्नाति । राजा कुद्धो उद्धने पक्खित्तलोणं विय तटतटायमानो उट्ठित्वा “तम्बकिपिल्लिकाहि नं खादापेस्सामी”ति गच्छन्तो एकस्मिं असोकरुक्खे तम्बकिपिल्लिकानं पुटं दिस्वा हत्थेनाकड्ढित्वा साखं गण्हितुं नासक्खि । किपिल्लिकपुटो छिज्जित्वा रज्जो सीसे पति, सकलसरीरं सालिथुसेहि परिकिण्णं विय दण्डदीपिकाहि डक्कमानं विय च अहोसि । थेरो रज्जो पदुडुभावं जत्वा इद्धिया आकासं पक्खन्दि । तापि इत्थियो उट्ठाया रज्जो सन्तिकं गन्त्वा सरीरं पुञ्छन्तियो विय भूमियं पतितपतिता किपिल्लिकायो गहेत्वा सरीरे खिपमाना सब्बा मुखसत्तीहि विज्झिंसु — “किं नामेतं, अज्जे राजानो पब्बजिते दिस्वा वन्दन्ति, पज्जं पुच्छन्ति, अयं पन राजा किपिल्लिकपुटं सीसे भिन्दितुकामो जातो”ति ।

राजा अत्तनो अपराधं दिस्वा उय्यानपालं पक्कोसापेत्वा पुच्छि — “किं एस पब्बजितो? अज्जेसुपि दिवसेसु इध आगच्छती”ति? आम, देवाति । इध त्वं आगतदिवसे मय्दं आरोचेय्यासीति । थेरोपि कतिपाहेनेव पुन आगन्त्वा रुक्खमूले निसीदि । उय्यानपालो दिस्वा — “महन्तो मे अयं पण्णाकारो”ति वेगेन गन्त्वा रज्जो आरोचेसि । राजा उट्ठित्वा सङ्खपणवादिसदं निवारेत्वा उग्गतुग्गतेहि अमच्चेहि सद्धि उय्यानं अगमासि । तेन वुत्तं “उपसङ्कमी”ति ।

अनिकीळिताविनो कामेसूति या कामेसु कामकीळा, तं अकीळितपुब्बा, अपरिभुत्तकामाति अत्थो । **अब्धानञ्च आपादेन्तीति** पवेणिं पटिपादेन्ति, दीघरत्तं अनुबन्धापेन्ति । **मातुमत्तीसूति** मातुपमाणासु । लोकस्मिज्हि माता भगिनी धीताति इदं तिविधं गरुकारम्मणं नाम, इति गरुकारम्मणे उपनिबन्धं चित्तं विमोचेतुं न लभतीति दस्सेन्तो एवमाह । अथस्स तेन पज्जेन चित्तं अनोतरन्तं दिस्वा भगवता पटिकूलमनसिकारवसेन चित्तूपनिबन्धनत्थं वुत्तं द्वत्तिंसाकारकम्मट्ठानं कथेसि ।

अभावितकायाति अभावितपञ्चद्वारिकाया । तेसं तं दुक्करं होतीति तेसं तं असुभकम्मद्धानं भावेतुं दुक्करं होति । इतिस्स इमिनापि चित्तं अनोतरन्तं दिस्वा इन्द्रियसंवरसीलं कथेसि । इन्द्रियसंवरस्मिञ्चि उपनिबन्धचित्तं विहेठेतुं न लभति । राजा तं सुत्वा तत्थ ओतिण्णचित्तो अच्छरियं, भो भारद्वाजातिआदिमाह ।

अरक्खितेनेव कायेनातिआदीसु हत्थपादे कीळापेन्तो गीवं परिवत्तेन्तो कायं न रक्खति नाम, नानप्पकारं दुट्ठुल्लं कथेन्तो वचनं न रक्खति नाम, कामवितक्कादयो वितक्केन्तो चित्तं न रक्खति नाम । रक्खितेनेव कायेनातिआदीसु वुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितब्बो ।

अतिविय मं तस्मिं समये लोभधम्मा परिसहन्तीति मं तस्मिं समये अतिक्कमित्वा लोभो अधिभवतीति अत्थो । उपट्ठिताय सतियाति कायगताय सतिया सुपट्ठिताय । न मं तथा तस्मिं समयेति तस्मिं समये मं यथा पुब्बे, न तथा लोभो अतिक्कमित्वा उप्पज्जतीति अत्थो । परिसहन्तीति पदस्स उप्पज्जन्तीतिपि अत्थोयेव । इति इमस्मिं सुत्ते तयो काया कथिता । कथं? “इममेव काय”न्ति एत्थ हि करजकायो कथितो, “भावितकायो”ति एत्थ पञ्चद्वारिकायो, “रक्खितेनेव कायेना”ति एत्थ चोपनकायो, कायविज्जतीति अत्थो । पञ्चमं उत्तानमेव ।

६. घोसितसुत्तवण्णना

१२९. छट्ठे रूपा च मनापाति रूपा च मनापा संविज्जन्ति । चक्खुविज्जाणञ्चाति चक्खुविज्जाणञ्च संविज्जति । सुखवेदनियं फस्सन्ति चक्खुविज्जाणसम्पयुत्तं उपनिस्सयवसेन जवनकाले सुखवेदनाय पच्चयभूतं फस्सं । सुखा वेदनाति एकं फस्सं पटिच्च जवनवसेन सुखवेदना उप्पज्जति । सेसपदेसुपि एसेव नयो ।

इति इमस्मिं सुत्ते तेवीसति धातुयो कथिता । कथं? एत्थ हि चक्खुपसादो चक्खुधातु, तस्स आरम्भणं रूपधातु, चक्खुविज्जाणं विज्जाणधातु, चक्खुविज्जाणधातुया सहजाता तयो खन्धा धम्मधातु, एवं पञ्चसु द्वारेसु चतुन्नं चतुन्नं वसेन वीसति । मनोद्वारे “मनोधातू”ति आवज्जनचित्तं गहितं, आरम्भणञ्चेव हृदयवत्थु च धम्मधातु, वत्थुनिस्सितं मनोविज्जाणधातूति एवं तेवीसति होन्ति । एवं तेवीसतिया धातूनं वसेन धातुनानत्तं वुत्तं भगवताति दस्सेति ।

७-८. हालिद्विकानिसुत्तादिवण्णना

१३०-१३१. सत्तमे मनापं इत्थेतन्ति पजानातीति यं अनेन मनापं रूपं दिट्ठं, तं इत्थेतन्ति एवमेतं मनापमेव तन्ति पजानाति । चक्खुविज्जाणं सुखवेदनियञ्च फस्सं पटिच्चाति चक्खुविज्जाणञ्चेव, यो च उपनिस्सयकोटिया वा अनन्तरकोटिया वा समनन्तरकोटिया वा सम्पयुत्तकोटिया वा सुखवेदनाय पच्चयो फस्सो, तं सुखवेदनियं फस्सञ्च पटिच्च उप्पज्जति सुखवेदनाति । एस नयो सब्बत्थ । इति इमेसु द्वीसु सुत्तेसु किरियामनोविज्जाणधातु आवज्जनकिच्चा, मनोधातुयेव वा समाना मनोधातुनामेन वुत्ताति वेदितब्बा । अट्ठमं उत्तानमेव ।

९. लोहिच्चसुत्तवण्णना

१३२. नवमे मक्करकतेति एवंनामके नगरे अरञ्जकुटिकायन्ति अरञ्जे कताय पाटियेक्काय कुटियं, न विहारपच्चन्तकुटियं । माणवकाति येपि तत्थ महल्लका, ते महल्लककालेपि अन्तेवासिकताय माणवकात्वेव वुत्ता । तेनुपसङ्गमिसूति पातो सिप्पं उग्गण्हित्वा सायं “आचरियस्स कट्ठानि आहरिस्सामा”ति अरञ्जं पविसित्वा विचरन्ता येन

सा कुटिका, तेनुपसङ्गमिंसु। **परितो परितो कुटिकायाति** तस्सा कुटिकाय समन्ततो समन्ततो। **सेलेय्यकानीति** अज्जमज्जस्स पिड्ढिं गहेत्वा लङ्घित्वा इतो चितो चङ्गमनकीळनानि।

मुण्डकातिआदीसु मुण्डे मुण्डाति, समणे च समणाति वत्तुं वट्टेय्य, इमे पन हीळेन्ता “मुण्डका समणका”ति आहंसु। **इब्भाति** गहपतिका। **कण्हाति** कण्हा, काळकाति अत्थो। **बन्धुपादापच्चाति** एत्थ बन्धूति ब्रह्मा अधिप्पेतो। तज्झि ब्राह्मणा पितामहोति वोहरन्ति। पादानं अपच्चा पादापच्चा, ब्रह्मनो पिड्ढिपादतो जाताति अधिप्पायो। तेसं किर अयं लब्धि “ब्राह्मणा ब्रह्मनो मुखतो निक्खन्ता, खत्तिया उरतो, वेस्सा नाभितो, सुद्धा जाणुतो, समणा पिड्ढिपादतो”ति। **भरतकानन्ति** कुटिम्बिकानं। कुटिम्बिका हि यस्मा रट्ठं भरन्ति, तस्मा भरताति वुच्चन्ति। इमे पन परिभवं कत्वा वदमाना “भरतकान”न्ति आहंसु।

विहारा निक्खमित्वाति “रत्तिट्ठकापरिच्छन्ने रजतपट्टसन्निभसमविप्पकिण्णवालिके रमणीये परिवेणे कट्टकलापे बन्धित्वा खिपमाना वालिकं आलुळेत्वा, हत्थेन हत्थं आदाय पण्णकुटिं परियायन्ता ‘इमे इमेसं भरतकानं सक्कता, इमे इमेसं भरतकानं सक्कता’ति पुनप्पुनं विरवन्ता अतिविय इमे माणवका कीळं करोन्ति, विहारे भिक्खूनं अत्थिभावम्पि न जानन्ति, दस्सेस्सामि नेसं भिक्खूनं अत्थिभाव”न्ति चिन्तेत्वा पण्णकुटितो निक्खमि।

सीलुत्तमा पुब्बतरा अहेसुन्ति गुणवन्तानं गुणे कथिते निग्गुणानं गुणाभावो पाकटोव भविस्सतीति पोराणकब्राह्मणानं गुणे कथेन्तो एवमाह। तत्थ **सीलुत्तमाति** सीलजेट्टका। सीलज्झि तेसं उत्तमं, न जातिगोत्तं। **ये पुराणं सरन्तीति** ये पोराणकं ब्राह्मणधम्मं सरन्ति। **अभिभुय्य कोधन्ति** कोधं अभिभवित्वा तेसं द्वारानि सुगुत्तानि सुरक्खितानि अहेसुं। **धम्मे च झाने च रताति** दसविधे कुसलकम्मपथधम्मे अट्टसमापत्तिज्ञानेसु च रता।

एवं पोराणानं गुणं कथेत्वा अथेतरहि ब्राह्मणानं मानं निम्महेन्तो **इमे च वोक्कम्म जपामसेति**आदिमाह। तत्थ **वोक्कम्माति** एतेहि गुणेहि अपक्कमित्वा। **जपामसेति** मयं जपाम सज्झायामाति एत्तकेनेव ब्राह्मणम्हाति मज्जमाना ब्राह्मणा मयन्ति इमिना गोत्तेन मत्ता हुत्वा **विसमं चरन्ति**, विसमानि कायकम्मादीनि करोन्तीति अत्थो। **पुथुअत्तदण्डाति** पुथु अत्ता दण्डा एतेहीति पुथुअत्तदण्डा, गहितनानाविधदण्डाति अत्थो। **सतण्हातण्हेसूति** सतण्हनित्तण्हेसु। **अगुत्तद्वारस्स भवन्ति मोघाति** असंवुत्तद्वारस्स सब्बेपि वतसमादाना मोघा भवन्तीति दीपेति। यथा किन्ति? **सुपिनेव लब्धं पुरिसस्स वित्तन्ति** यथा सुपिने पुरिसस्स लब्धं मणिमुत्तादिनानाविधं वित्तं मोघं होति, पबुज्झित्वा किञ्चि न पस्सति, एवं मोघा भवन्तीति अत्थो।

अनासकाति एकाहद्वीहादिवसेन अनाहारका। **थण्डिलसायिका चाति** हरितकुससन्थते भूमिभागे सयनं, **पातो सिनानज्ज तयो च वेदाति** पातोव उदकं पविसित्वा न्हाणज्जेव तयो च वेदा। **खराजिनं जटा पङ्कोति** खरसम्फस्सं अजिनचम्मज्जेव जटाकलापो च पङ्को च, पङ्को नाम दन्तमलं। **मन्ता सीलब्बतं तपोति** मन्ता च अजसीलगोसीलसङ्घातं सीलं अजवतगोवतसङ्घातं वतज्ज। अयं इदानि ब्राह्मणानं तपोति वदति। **कुहना वड्ढदण्डा चाति** पटिच्छन्नकूपो विय पटिच्छन्नदोसं कोहज्जज्जेव वड्ढदण्डो, च उदुम्बरपलासबेळुवरुखानं अज्जतरतो गहितं वड्ढदण्डज्जाति अत्थो। **उदकाचमनानि चाति** उदकेन मुखपरिमज्जनानि। **वण्णा एते ब्राह्मणानन्ति** एते ब्राह्मणानं परिक्खारभण्डकवण्णाति दस्सेति। **कत किञ्चिक्खभावनाति** कता किञ्चिक्खभावना। अयमेव वा पाठो, आमिसकिञ्चिक्खस्स वड्ढनत्थाय कतन्ति अत्थो।

एवं एतरहि ब्राह्मणानं मानं निम्मदित्वा पुन पोराणकब्राह्मणानं वण्णं कथेन्तो चित्तञ्च सुसमाहितन्ति आदिमाह । तत्थ सुसमाहितन्ति तेसं ब्राह्मणानं चित्तं उपचारप्पनासमाधीहि सुसमाहितं अहोसीति दस्सेति । अखिलन्ति मुदु अथद्धं । सो मग्गो ब्रह्मपत्तियाति सो सेट्ठपत्तिया मग्गो, तुम्हे पन किं ब्राह्मणा नामाति दीपेन्तो एवमाह ।

आगमंसु नु ख्विधाति आगमंसु नु खो इध । अधिमुच्चतीति किलेसवसेन अधिमुत्तो गिद्धो होति । व्यापज्जतीति व्यापादवसेन पूतिचित्तं होति । परित्तचेतसोति अनुपट्ठितसतिताय संकिलेसचित्तेन परित्तचित्तो । चेतोविमुत्तिन्ति फलसमाधिं । पज्जाविमुत्तिन्ति फलपज्जं । अप्पमाणचेतसोति उपट्ठितसतिताय निक्किलेसचित्तेन अप्पमाणचित्तो ।

१०. वेरहच्चासुत्तवण्णना

१३३. दसमे कामण्डायन्ति एवंनामके नगरे । यग्धेति चोदनत्थे निपातो । सेसं उत्तानमेवाति ।

गहपतिवग्गो तेरसमो ।

१४. देवदहवग्गो

१. देवदहसुत्तवण्णना

१३४. देवदहवग्गस्स पठमे देवदहन्ति नपुंसकलिङ्गेन लद्धनामो निगमो । मनोरमाति मनं रमयन्ता, मनापाति अत्थो । अमनोरमाति अमनापा ।

२. खणसुत्तवण्णना

१३५. दुतिये छफस्सायतनिका नामाति विसुं छफस्सायतनिका नाम निरया नत्थि । सब्बेसुपि हि एकतिसमहानिरयेसु छद्वारफस्सायतनपज्जत्ति होतियेव । इदं पन अवीचिमहानिरयं सन्धाय वुत्तं । सग्गाति इधापि तावतिसपुरमेव अधिप्पेतं । कामावचरदेवलोके पन एकस्मिम्पि छफस्सायतनपज्जत्तिया अभावो नाम नत्थि । इमिना किं दीपेति? निरये एकन्तदुक्खसमप्पितभावेन, देवलोके च एकन्तसुखसमप्पितत्ता एकन्तखिड्डारतिवसेन उप्पन्नपमादेन मग्गब्रह्मचरियवासं वसितुं न सक्का । मनुस्सलोको पन वोकिण्णसुखदुक्खो, इधेव अपायोपि सग्गोपि पज्जायति । अयं मग्गब्रह्मचरियस्स कम्मभूमि नाम, सा तुम्हेहि लद्धा । तस्मा ये वो इमे मानुस्सका खन्धा लद्धा, ते वो लाभा । यच्च वो इदं मनुस्सत्तं लद्धं, पटिलद्धो वो ब्रह्मचरियवासस्स खणो समयोति । वुत्तम्पि हेतं पोराणेहि —

“अयं कम्मभूमि इध मग्गभावना,
ठानानि संवेजनिया बहू इध ।
संवेगसंवेजनियेसु वत्थुसु,
संवेगजातोव पयुञ्च योनिसो”ति ॥

३. पठमरूपारामसुत्तवण्णना

१३६. ततिये रूपसम्मदिताति रूपे सम्मुदिता पमोदिता । दुक्खाति दुक्खिता । सुखोति निब्बानसुखेन सुखितो ।

केवलाति सकला । यावतत्थीति वुच्चतीति यत्तका अत्थीति वुच्चति । एते वोति एत्थ वो-कारो निपातमत्तं । पच्चनीकमिदं होति, सब्बलोकेन पस्सतन्ति यं इदं पस्सन्तानं पण्डितानं दस्सनं, तं सब्बलोकेन पच्चनीकं होति विरुद्धं । लोको हि पच्चक्खन्धे निच्चा सुखा अत्ता सुभाति मज्जति, पण्डिता अनिच्चा दुक्खा अनत्ता असुभाति । सुखतो आहूति सुखन्ति कथेन्ति । सुखतो विदूति सुखन्ति जानन्ति । सब्बमेतं निब्बानमेव सन्धाय वुत्तं ।

सम्मूळहेत्थाति एत्थ निब्बाने सम्मूळहा । अविद्वसूति बाला । सब्बेपि हि छन्नवृत्तिपासण्डिनो “निब्बानं पापुणिस्सामा”ति सज्जिनो होन्ति, ते पन “निब्बानं नाम इदं”न्तिपि न जानन्ति । निवुत्तानन्ति किलेसनीवरणेन निवुत्तानं परियोनद्धानं । अन्धकारो अपस्सतन्ति अपस्सन्तानं अन्धकारो होति । किं तं एवं होति? निब्बानं वा निब्बानदस्सनं वा अपस्सन्तानज्हि बालानं निब्बानमपि निब्बानदस्सनमपि काळमेघअवच्छादितं विय चन्दमण्डलं कटाहेन पटिकुज्जितपत्तो विय च निच्चकालं तमो चेव अन्धकारो च सम्पज्जति ।

सतज्ज विवटं होति, आलोको पस्सतामिवाति सतज्ज सप्पुरिसानं पज्जादस्सनेन पस्सन्तानं निब्बानं आलोको विय विवटं होति । सन्तिके न विजानन्ति, मगा धम्मस्स अकोविदाति यं अत्तनो सरीरे केसे वा लोमादीसु वा अज्जतरकोट्टासं परिच्छिन्दित्वा अनन्तरमेव अधिगन्तब्बतो अत्तनो वा खन्धानं निरोधमगतो सन्तिके निब्बानं । तं एवं सन्तिके समानमपि मग्गभूता जना मग्गामग्गधम्मस्स चतुसच्चधम्मस्स वा अकोविदा न जानन्ति ।

मारधेय्यानुपन्नेहीति तेभूमकवट्टं मारस्स निवासट्टानं अनुपन्नेहि । को नु अज्जत्र अरियेभीति ठपेत्वा अरिये को नु अज्जो निब्बानपदं जानितुं अरहति । सम्मदज्जाय परिनिब्बन्तीति अरहत्तपज्जाय सम्मा जानित्वा अनन्तरमेव अनासवा हुत्वा किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बन्ति । अथ वा सम्मदज्जाय अनासवा हुत्वा अन्ते खन्धपरिनिब्बानेन परिनिब्बायन्ति ।

४-१२. दुतियरूपारामसुत्तादिवण्णना

१३७-१४५. चतुत्थं सुद्धिकं कत्वा देसियमाने बुज्झनकानं अज्झासयेन वुत्तं । पज्जमादीनि तथा तथा बुज्झन्तानं अज्झासयेन वुत्तानि । अत्थो पन तेसं पाकटोयेवाति ।

देवदहवग्गो चुद्दसमो ।

१५. नवपुराणवग्गो

१. कम्मनिरोधसुत्तवण्णना

१४६. नवपुराणवग्गस्स पठमे नवपुराणानीति नवानि च पुराणानि च । चक्खु, भिक्खवे, पुराणकम्मन्ति न चक्खु पुराणं, कम्ममेव पुराणं, कम्मतो पन निब्बत्तत्ता पच्चयनामेन एवं वुत्तं । अभिसङ्गत्तन्ति पच्चयेहि अभिसमागन्त्वा कतं । अभिसज्जेतयितन्ति चेतनाय पकप्पितं । वेदनियं दट्ठब्बन्ति वेदनाय वत्थूति पस्सितब्बं । निरोधा विमुत्तिं फुसतीति इमस्स तिविधस्स कम्मस्स निरोधेन विमुत्तिं फुसति । अयं वुच्चतीति अयं तस्सा विमुत्तिया आरम्भणभूतो निरोधो कम्मनिरोधोति वुच्चति । इति इमस्मिं सुत्ते पुब्बभागविपस्सना कथिता ।

२-५. अनिच्चनिब्बानसप्पायसुत्तादिवण्णना

१४७-१५०. दुतिये निब्बानसप्पायन्ति निब्बानस्स सप्पायं उपकारपटिपदं । ततियादीसुपि एसेव नयो । पटिपाटिया पन चतूसुपि एतेसु सुत्तेसु सह विपस्सनाय चत्तारो मग्गा कथिता ।

६-७. अन्तेवासिकसुत्तादिवण्णना

१५१-१५२. छट्ठे अनन्तेवासिकन्ति अन्तो वसनककिलेसविरहितं । अनाचरियकन्ति आचरणककिलेसविरहितं । अन्तस्स वसन्तीति अन्तो अस्स वसन्ति । ते नं समुदाचरन्तीति ते एतं अधिभवन्ति अज्झोत्थरन्ति सिक्खापेन्ति वा । “एवं वेज्जकम्मं करोहि, एवं दूतकम्म”न्ति इति सिक्खापनसङ्घातेन समुदाचरणत्थेनस्स ते आचरिया नाम होन्ति, तेहि आचरियेहि साचरियकोति वुच्चति । सेसमेत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । सत्तमं हेट्ठा कथितनयमेव ।

८. अत्थिनुखोपरियायसुत्तवण्णना

१५३. अट्ठमे यं परियायं आगम्माति यं कारणं आगम्म । अज्जत्रेव सद्धायाति विना सद्धाय सद्धं अपनेत्वा । एत्थ च सद्धाति न पच्चक्खा सद्धा । यो पन परस्स एवं किर एवं किराति कथेन्तस्स सुत्वा उप्पन्नो सद्वहनाकारो, तं सन्धायेतं वुत्तं । रुचिआदीसुपि रुचापेत्वा खमापेत्वा अत्थेतन्ति गहणाकारो रुचि नाम, एवं किर भविस्सतीति अनुस्सवनं अनुस्सवो, निसीदित्वा एकं कारणं चिन्तेन्तस्स कारणं उपट्ठाति, एवं उपट्ठितस्स अत्थेतन्ति गहणं आकारपरिवितक्को नाम, कारणवितक्कोति अत्थो । कारणं चिन्तेन्तस्स पापिका लद्धि उप्पज्जति, तं अत्थेसाति गहणाकारो दिट्ठिनिज्झानक्खन्ति नाम । अज्जं ब्याकरेय्याति इमानि पञ्च ठानानि मुञ्चित्वा अरहत्तं ब्याकरेय्य । इमस्मिं सुत्ते सेखासेखानं पच्चवेक्खणा कथिता ।

९-१०. इन्द्रियसम्पन्नसुत्तादिवण्णना

१५४-१५५. नवमे इन्द्रियसम्पन्नोति परिपुण्णिन्द्रियो । तत्थ येन छ इन्द्रियानि सम्मसित्वा अरहत्तं पत्तं, सो तेहि निब्बिसेवनेहि इन्द्रियेहि समन्नागतत्ता, चक्खादीनि वा छ इन्द्रियानि सम्मसन्तस्स उप्पन्नेहि सद्धादीहि इन्द्रियेहि समन्नागतत्ता परिपुण्णिन्द्रियो नाम होति, तं सन्धाय भगवा चक्खुन्द्रिये चेतिआदिना नयेन देसनं वित्थारेत्वा एत्तावता खो भिक्खु इन्द्रियसम्पन्नो होतीति आह । दसमं हेट्ठा वुत्तनयमेवाति ।

नवपुराणवग्गो पञ्चदसमो ।

ततियो पण्णासको ।

१६. नन्दिकखयवग्गो

१-४. अज्झत्तनन्दिकखयसुत्तादिवण्णना

१५६-१५९. नन्दिकखयवग्गस्स पठमे नन्दिकखया रागक्खयो, रागक्खया नन्दिकखयोति नन्दिया च रागस्स च अत्थतो एकत्ता वुत्तं । सुविमुत्तन्ति अरहत्तफलविमुत्तिवसेन सुट्ठु विमुत्तं । सेसमेत्थ दुतियादीसु च उत्तानमेव ।

५-६. जीवकम्बवनसमाधिसुत्तादिवण्णना

१६०-१६१. पञ्चमं समाधिविकलानं, छट्ठं पटिसल्लानविकलानं चित्तेकगतञ्च कायविवेकञ्च लभन्तानं एतेसं कम्मट्ठानं फातिं गमिस्सतीति जत्वा कथितं । तत्थ ओक्खायतीति (पच्चक्खायति) पज्जायति पाकटं होति । इति द्वीसुपि एतेसु सह विपस्सनाय चत्तारो मग्गा कथिता ।

७-९. कोट्टिकअनिच्चसुत्तादिवण्णना

१६२-१६४. सत्तमादीसु तीसु थेरस्स विमुत्तिपरिपाचनया धम्माव कथिता ।

१०-१२. मिच्छादिट्ठिपहानसुत्तादिवण्णना

१६५-१६७. दसमादीनि तीणि पाटियेक्केन पुग्गलज्झासयवसेन वुत्तानि । तेसं अत्थो वुत्तनयेनेव वेदितब्बोति ।

नन्दिकखयवग्गो सोलसमो ।

१७. सट्ठिपेय्यालवग्गो

१-६०. अज्झत्तअनिच्चछन्दसुत्तादिवण्णना

१६८-२२७. तदनन्तरो सट्ठिपेय्यालो नाम होति, सो उत्तानत्थोव । यानि पनेत्थ सट्ठि सुत्तानि वुत्तानि, तानि “छन्दो पहातब्बो”ति एवं तस्स तस्सेव पदस्स वसेन बुज्झनकानं अज्झासयवसेन वुत्तानि । इति सब्बानि तानि पाटियेक्केन पुग्गलज्झासयवसेन कथितानि । एकेकसुत्तपरियोसाने चेत्थ सट्ठि सट्ठि भिक्खू अरहत्तं पत्ताति ।

सट्ठिपेय्यालवग्गो ।

१८. समुद्दवग्गो

१. पठमसमुद्दसुत्तवण्णना

२२८. समुद्दवग्गस्स पठमे चक्खु, भिक्खवे, पुरिसस्स समुद्दोति यदि दुप्पूरणट्ठेन यदि वा समुद्दनट्ठेन समुद्दो, चक्खुमेव समुद्दो । तस्स हि पथवितो याव अकनिट्ठब्रह्मलोका नीलादिआरम्मणं समोसरन्तं परिपुण्णभावं कातुं न सक्कोति, एवं दुप्पूरणट्ठेनपि समुद्दो । चक्खु च तेसु तेसु नीलादीसु आरम्मणेषु समुद्दति, असंवृतं हुत्वा ओसरमानं किलेसुप्पत्तिया कारणभावेन सदोसगमनेन गच्छतीति समुद्दनट्ठेनपि समुद्दो । तस्स रूपमयो वेगोति समुद्दस्स अप्पमाणो ऊमिमयो वेगो विय तस्सापि चक्खुसमुद्दस्स समोसरन्तस्स नीलादिभेदस्स आरम्मणस्स वसेन अप्पमेय्यो रूपमयो वेगो वेदितब्बो । यो तं रूपमयं वेगं सहतीति यो तं चक्खुसमुद्दं समोसटं रूपमयं वेगं, मनापे रूपे रागं, अमनापे दोसं, असमपेक्खिते मोहन्ति एवं रागादिकिलेसे अनुप्पादेन्तो उपेक्खकभावेन सहति ।

सऊमिन्तिआदीसु किलेसऊमीहि सऊमिं । किलेसावट्ठेहि सावट्ठं । किलेसगाहेहि सगाहं । किलेसरक्खसेहि सरक्खसं । कोधूपायासस्स च वसेन सऊमिं । वुत्तज्जेतं “ऊमिभयन्ति खो, भिक्खवे, कोधूपायासस्सेतं अधिवचन”न्ति (इतिवु० १०९; म० नि० २.१६२; अ० नि० ४.१२२) । कामगुणवसेन सावट्ठं । वुत्तज्जेतं “आवट्ठगाहोति खो, भिक्खवे,

पञ्चन्नेतं कामगुणानं अधिवचनं'न्ति (सं० नि० ४.२४१)। मातुगामवसेन सगाहं सरक्खसं। वुत्तज्हेतं
“गाहरक्खसोति खो, भिक्खवे, मातुगामस्सेतं अधिवचनं'न्ति (इतिवु० १०९)। सेसवारेसुपि एसेव नयो। सभयं दुत्तरं
अच्चतरीति ऊमिभयेन सभयं दुरतिक्कमं अतिक्कमि। लोकन्तगूति सङ्खारलोकस्स अन्तं गतो। पारगतोति वुच्चतीति
निब्बानं गतोति कथीयति।

२-३. दुतियसमुद्दसुत्तादिवण्णना

२२९-२३०. दुतिये समुद्दोति समुद्दनट्टेन समुद्दो, किलेदनट्टेन तेमनट्टेनाति वुत्तं होति। येभुय्येनाति ठपेत्वा
अरियसावके। समुन्नाति किलिन्ना तित्ता निमुग्गा। तन्ताकुलकजातातिआदि हेट्ठा वित्थारितमेव। मच्चुजहोति तयो
मच्चू जहित्वा ठितो। निरुपधीति तीहि उपधीहि अनुपधि। अपुनब्भवायाति निब्बानत्थाय। अमोहयी मच्चुराजन्ति यथा
तस्स गतिं न जानाति, एवं मच्चुराजानं मोहेत्वा गतो। ततियं वुत्तनयमेव।

४-६. खीररुक्खोपमसुत्तादिवण्णना

२३१-२३३. चतुत्थे अप्पहीनट्टेन अत्थि, तेनेवाह सो अप्पहीनोति। परित्ताति, पब्बतमत्तम्पि रूपं अनिट्ठं अरजनीयं
परित्तं नाम होति, एवरूपापिस्स रूपा चित्तं परियादियन्तीति दस्सेति। को पन वादो अधिमत्तानन्ति इट्ठारम्मणं पनस्स
रजनीयं वत्थु चित्तं परियादियतीति एत्थ का कथा? एत्थ च नखपिट्ठिपमाणम्पि मणिमुत्तादि रजनीयं वत्थु
अधिमत्तारम्मणमेवाति वेदितब्बं। दहरोतिआदीनि तीणिपि अज्जमज्जवेवचनानेव। आभिन्देय्याति पहरेय्य पदालेय्य वा।
पञ्चमे तदुभयन्ति तं उभयं। छट्ठं उत्तानमेव।

७. उदायीसुत्तवण्णना

२३४. सत्तमे अनेकपरियायेनाति अनेकेहि कारणेहि। इतिपायन्ति इतिपि अयं। इमस्मिं सुत्ते अनिच्चेन
अनत्तलक्खणं कथितं।

८. आदित्तपरियायसुत्तवण्णना

२३५. अट्ठमे अनुब्यञ्जनसो निमित्तग्गाहोति “हत्था सोभना पादा सोभना”ति एवं अनुब्यञ्जनवसेन
निमित्तग्गाहो। निमित्तग्गाहोति हि संसन्देत्वा गहणं, अनुब्यञ्जनग्गाहोति विभत्तिगहणं। निमित्तग्गाहो कुम्भीलसदिसो
सब्बमेव गण्हाति, अनुब्यञ्जनग्गाहो रत्तपासदिसो विभजित्वा हत्थपादादीसु तं तं कोट्टासं। इमे पन द्वे गाहा एकजवनवारेपि
लब्धन्ति, नानाजवनवारे वत्तब्बमेव नत्थि।

निमित्तस्सादगथितन्ति निमित्तस्सादेन गन्थितं बद्धं। विज्जाणन्ति कम्मविज्जाणं। तस्मिं चे समये कालं करेय्याति
न कोचि संकिलिट्ठेन चित्तेन कालं करोन्तो नाम अत्थि। सब्बसत्तानज्झि भवङ्गेनेव कालकिरिया होति। किलेसभयं पन
दस्सेन्तो एवमाह। समयवसेन वा एवं वुत्तं। चक्खुद्वारस्मिज्झि आपाथगते आरम्मणे रत्तचित्तं वा दुट्ठचित्तं वा मूळचित्तं वा
आरम्मणरसं अनुभवित्वा भवङ्गं ओतरति, भवङ्गे ठत्वा कालकिरियं करोति। तस्मिं समये कालं करोन्तस्स द्वेव गतियो
पाटिकङ्का, इमस्स समयस्स वसेनेतं वुत्तं।

इमं ख्वाहं, भिक्खवे, आदीनवन्ति इमं अनेकानि वस्ससतसहस्सानि निरये अनुभवितब्बं दुक्खं सम्पस्समानो एवं वदामि तत्ताय अयोसलाकाय अक्खीनि अज्जापेतुकामोति । इमिना नयेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । अयोसङ्कुनाति अयसूलेन । सम्पलिमट्ठन्ति द्वेपि कण्णच्छिद्धानि विनिविज्झित्वा पथवियं आकोटनवसेन सम्पलिमट्ठं ।

ततियवारे सम्पलिमट्ठन्ति नखच्छेदनं पवेसेत्वा उक्खिपित्वा सहधुनट्ठेन छिन्दित्वा पातनवसेन सम्पलिमट्ठं । चतुत्थवारे सम्पलिमट्ठन्ति बन्धनमूलं छेत्वा पातनवसेन सम्पलिमट्ठं । पञ्चमवारे सम्पलिमट्ठन्ति तिखिणाय सत्तिया कायपसादं उप्पाटेत्वा पतनवसेन सम्पलिमट्ठं । सत्तियाति एत्थ महती दण्डकवासि वेदितब्बा । सोत्तन्ति निपज्जित्वा निहोक्कमनं । यथारूपानं वितक्कानं वसं गतो सङ्गं भिन्देय्याति इमिना वितक्कानं याव सङ्गभेदा पापकम्मावहनता दस्सिता । सेसमेत्थ उत्तानमेव ।

९-१०. पठमहत्थपादोपमसुत्तादिवण्णना

२३६-२३७. नवमे हत्थेसु, भिक्खवे, सतीति हत्थेसु विज्जमानेसु । दसमे न होतीति वुच्चमाने बुज्झनकानं अज्झासयवसेन वुत्तं । द्वीसुपि चेतेसु विपाकसुखदुक्खमेव दस्सेत्वा वट्ठविवट्ठं कथितन्ति ।

समुद्वग्गो निट्ठितो ।

११. आसीविसवग्गो

१. आसीविसोपमसुत्तवण्णना

२३८. आसीविसवग्गस्स पठमे भिक्खू आमन्तेसीति एकचारिकद्विचारिकतिचारिकचतुचारिकपञ्चचारिके सभागवुत्तिनो कारके युत्तपयुत्ते सब्बेपि दुक्खलक्खणकम्मट्ठानिके परिवारेत्वा निसिन्ने योगावचरे भिक्खू आमन्तेसि । इदञ्चि सुत्तं पुग्गलज्झासयेन वुत्तं । पुग्गलेसुपि विपज्चितञ्जूनं दिसावासिकानं दुक्खलक्खणकम्मट्ठानिकानं उपट्ठानवेलाय आगन्त्वा सत्थारं परिवारेत्वा निसिन्नानं वसेन वुत्तं । एवं सन्तेपि उग्घटितञ्जूआदीनं चतुन्नम्पि पुग्गलानं पच्चयभूतमेवेतं । उग्घटितञ्जू पुग्गलो हि इमस्स सुत्तस्स मातिकानिक्खेपेनेव अरहत्तं पापुणिस्सति, विपज्चितञ्जू मातिकाय वित्थारभाजनेन, नेय्यपुग्गलो इममेव सुत्तं सज्झायन्तो परिपुच्छन्तो योनिसो मनसिकरोन्तो कल्याणमित्ते सेवन्तो भजन्तो पयिरुपासन्तो अरहत्तं पापुणिस्सति । पदपरमस्सेतं सुत्तं अनागते वासना भविस्सतीति एवं सब्बेसम्पि उपकारभावं जत्वा भगवा सिनेरुं उक्खिपन्तो विय आकासं वित्थारेन्तो विय चक्कवाळपब्बतं कम्पेन्तो विय च महन्तेन उस्साहेन सेय्यथापि, भिक्खवेति इमं आसीविसोपमसुत्तं आरभि ।

तत्थ चत्तारो आसीविसाति कट्ठमुखो, पूतिमुखो, अग्गिमुखो, सत्थमुखोति इमे चत्तारो । तेसु कट्ठमुखेन दट्ठस्स सकलसरीरं सुक्खकट्ठं विय थद्धं होति, सन्धिपब्बेसु अधिमत्तं अयसूलसमप्पितं विय तिट्ठति । पूतिमुखेन दट्ठस्स पक्कपूतिपनसं विय विपुब्बकभावं आपज्जित्वा पग्घरति, चङ्गवारे पक्खित्तउदकं विय होति । अग्गिमुखेन दट्ठस्स सकलसरीरं झायित्वा भस्ममुट्ठि विय थुसमुट्ठि विय च विप्पकिरीयति । सत्तमुखेन दट्ठस्स सकलसरीरं भिज्जति, असनिपातट्ठानं विय महानिखादनेन खतसन्धिमुखं विय च होति । एवं विसवसेन विभत्ता चत्तारो आसीविसा ।

विसवेगविकारेन पनेते सोळस होन्ति । कट्ठमुखो हि दट्ठविसो, दिट्ठविसो, फुट्ठविसो, वातविसोति चतुब्बिधो होति । तेन

हि दट्टम्पि दिट्टम्पि फुट्टम्पि तस्स वातेन पहटम्पि सरीरं वुत्तप्पकारेन थद्धं होति । सेसेसुपि एसेव नयोति । एवं विसवेगविकारवसेन सोळस होन्ति ।

पुन पुगलपण्णत्तिवसेन चतुसट्ठि होन्ति । कथं? कट्टमुखेसु ताव दट्टविसो च आगतविसो नो घोरविसो, घोरविसो नो आगतविसो, आगतविसो चेव घोरविसो च, नेवागतविसो न घोरविसोति चतुब्बिधो होति । तत्थ यस्स विसं सम्पज्जलिततिणुक्काय अग्गि विय सीघं अभिरुहित्वा अक्खीनि गहेत्वा खन्धं गहेत्वा सीसं गहेत्वा ठितन्ति वत्तब्बतं आपज्जति मणिसप्पादीनं विसं विय, मन्तं पन परिवत्तेत्वा कण्णवातं दत्वा दण्डकेन पहटमत्ते ओतरित्वा दट्टुद्धानेयेव तिट्ठति, अयं आगतविसो नो घोरविसो नाम । यस्स पन विसं सणिकं अभिरुहति, आरुळ्हारुळ्हद्धाने पन अयं सीतउदकं विय होति उदकसप्पादीनं विसं विय, द्वादसवस्सच्चयेनापि कण्णपिट्ठिखन्धपिट्ठिकादीसु गण्डपिळकादिवसेन पज्जायति, मन्तपरिवत्तनादीसु च कयिरमानासु सीघं न ओतरति, अयं घोरविसो नो आगतविसो नाम । यस्स पन विसं सीघं अभिरुहति, न सीघं ओतरति अनेळकसप्पादीनं विसं विय, अयं आगतविसो चेव घोरविसो च । यस्स पन विसं मन्दं होति, ओतारियमानम्पि सुखेनेव ओतरति नीलसप्पधम्मनिसप्पादीनं विसं विय, अयं नेवागतविसो न घोरविसो नाम । इमिना उपायेन कट्टमुखे दट्टविसादयो पूतिमुखादीसु च दट्टविसादयो वेदितब्बाति । एवं पुगलपण्णत्तिवसेन चतुसट्ठि ।

तेसु “अण्डजा नागा”तिआदिना (सं० नि० ३.३४२-३४४) योनिवसेन एकेकं चतुधा विभजित्वा छपण्णासाधिकानि द्वे सतानि होन्ति । ते जलजाथलजाति द्विगुणिता द्वादसाधिकानि पञ्चसतानि होन्ति, ते कामरूपअकामरूपानं वसेन द्विगुणिता चतुर्वीसाधिकसहस्ससङ्ख्या होन्ति । पुन गतमग्गस्स पटिलोमतो संखिप्पमाना कट्टमुखादिवसेन चत्तारोव होन्तीति । ते सन्धाय भगवा “सेय्यथापि, भिक्खवे, चत्तारो आसीविसा”ति आह । कुलवसेन हि एते गहिता ।

तत्थ आसीविसाति आसित्तविसातिपि आसीविसा, असितविसातिपि आसीविसा, असिसदिसविसातिपि आसीविसा । आसित्तविसाति सकलकाये आसिज्चित्वा विय ठपितविसा, परस्स च अत्तनो सरीरे च आसिज्चनविसाति अत्थो । असितविसाति यं यं एतेहि असितं होति परिभुत्तं, तं तं विसमेव सम्पज्जति, तस्मा असितं विसं होति एतेसन्ति आसीविसा । असिसदिसविसाति असिविय तिखिणं परमम्मच्छेदनसमत्थं विसं एतेसन्ति आसीविसाति एवमेत्थ वचनत्थो वेदितब्बो । उग्गतेजाति उग्गततेजा बलवतेजा । घोरविसाति दुन्निम्मद्दनविसा ।

एवं वदेय्युन्ति पटिजग्गापनत्थं एवं वदेय्युं । राजानो हि आसीविसे गाहापेत्वा — “तथारूपे चोरे वा एतेहि डंसापेत्वा मारेस्साम, नगरूपरोधकाले परसेनाय वा तं खिपिस्साम, परबलं निम्मद्देतुं असक्कोन्ता सुभोजनं भुज्जित्वा वरसयनं आरुह्य एतेहि अत्तानं डंसापेत्वा सत्तूनं वसं अनागच्छन्ता अत्तनो रुचिया मरिस्सामा”ति आसीविसे जग्गापेन्ति । ते यं चोरं सहसाव मारेतुं न इच्छन्ति, “एवमेते दीघरत्तं दुक्खप्पत्तो हुत्वा मरिस्सन्ती”ति इच्छन्ता तं पुरिसं एवं वदन्ति इमे ते अम्भो पुरिस चत्तारो आसीविसाति ।

तत्थ कालेन कालन्ति काले काले । संवेसेतब्बाति निपज्जापेतब्बा । अज्जतरो वा अज्जतरो वाति कट्टमुखादीसु यो कोचि । यं ते अम्भो पुरिस करणीयं, तं करोहीति इदं अत्थचरकस्स वचनं वेदितब्बं । तस्स किर पुरिसस्स एवं आसीविसे पटिपादेत्वा ‘अयं वो उपट्ठाको’ति चतूसु पेळासु ठपितानं आसीविसानं आरोचेन्ति । अथेको निक्खमित्वा आगम्म तस्स पुरिसस्स दक्खिणपादानुसारेण अभिरुहित्वा दक्खिणहत्थं मणिबन्धतो पट्टाय वेठेत्वा दक्खिणकण्णसोतमूले फणं कत्वा सुसूति करोन्तो निपज्जि । अपरो वामपादानुसारेण अभिरुहित्वा तथेव वामहत्थं वेठेत्वा वामकण्णसोतमूले फणं कत्वा सुसूति करोन्तो निपज्जि, ततियो निक्खमित्वा अभिमुखं अभिरुहित्वा कुच्छिं वेठेत्वा गलवाटकमूले फणं कत्वा

सुसूति करोन्तो निपज्जि, चतुत्थो पिट्ठिभागेन अभिरुहित्वा गीवं वेठेत्वा उपरिमुद्धनि फणं ठपेत्वा सुसूति करोन्तो निपज्जि ।

एवं चतूसु आसीविसेसु सरीरट्टकेसुयेव जातेसु एको तस्स पुरिसस्स अत्थचरकपुरिसो तं दिस्वा “किं ते, भो पुरिस, लद्ध”न्ति, पुच्छि । ततो तेन “इमे मे, भो, हत्थेसु हत्थकटकं विय बाहासु केयूरं विय कुच्छिम्हि कुच्छिवेठनसाटको विय कण्णोसु कण्णचूळिका विय गले मुत्तावलियो विय सीसे सीसपसाधनं विय केचि अलङ्कारविसेसा रज्जा दिन्ना”ति वुत्ते सो आह — “भो अन्धबाल, मा एवं मज्जित्थ ‘रज्जा मे तुट्ठेनेतं पसाधनं दिन्ना’न्ति । त्वं रज्जो आगुचारी चोरो, इमे च चत्तारो आसीविसा दुरुपट्टाहा दुप्पटिजगिया, एकस्मिं उट्ठातुकामे एको न्हायितुकामो होति, एकस्मिं न्हायितुकामे एको भुज्जितुकामो, एकस्मिं भुज्जितुकामे एको निपज्जितुकामो । तेसु यस्सेव इच्छा न पूरति, सो तत्थेव डंसित्वा मारेती”ति । अत्थि पन, भो, एवं सन्ते कोचि सोत्थिमग्गोति? आम, राजपुरिसानं विक्खित्तभावं जत्वा पलायनं सोत्थिभावोति वत्वा “यं ते करणीयं, तं करोही”ति वदेय्य ।

तं सुत्वा इतरो चतुन्नं आसीविसानं पमादक्खणं राजपुरिसेहि च पविवित्तं दिस्वा, वामहत्थेन दक्खिणहत्थं वेठेत्वा, दक्खिणकण्णचूळिकाय फणं ठपेत्वा, सयितासीविसस्स सरीरं परिमज्जन्तो विय सणिकं तं अपनेत्वा, एतेनेव उपायेन सेसेपि अपनेत्वा तेसं भीतो पलायेय्य । अथ नं ते आसीविसा “अयं अम्हाकं रज्जा उपट्ठाको दिन्नो”ति अनुबन्धमाना आगच्छेय्युं । इदं सन्धाय अथ खो सो, भिक्खवे, पुरिसो भीतो चतुन्नं आसीविसानं...पे०... पलायेथाति वुत्तं ।

तस्मिं पन पुरिसे एवं आगतमग्गं ओलोकेत्वा ओलोकेत्वा पलायन्ते राजा “पलातो सो पुरिसो”ति सुत्वा “को नु खो तं अनुबन्धित्वा घातेतुं सक्खिस्सती”ति विचिनन्तो तस्सेव पच्चत्थिके पञ्च जने लभित्वा “गच्छथ नं अनुबन्धित्वा घातेथा”ति पेसेय्य । अथस्स अत्थचरा पुरिसा तं पवित्तिं जत्वा आरोचेय्युं । सो भिय्योसोमत्ताय भीतो पलायेथ । इममत्थं सन्धाय तमेनं एवं वदेय्युन्ति आदि वुत्तं ।

छट्ठो अन्तरचरो वधकोति “पठमं आसीविसेहि अनुबद्धो इतो चितो च ते वज्जेन्तो पलायि, इदानि पञ्चहि पच्चत्थिकेहि अनुबद्धो सुट्ठुतरं पलायति, न सक्का सो एवं गहेतुं, उपलाळनाय पन सक्का, तस्मा दहरकालतो पट्टाय एकतो खादित्वा च पिवित्वा च सन्धवं अन्तरचरं वधकमस्स पेसेथा”ति अमच्चेहि वुत्तेन रज्जा परियेसित्वा पेसितो अन्तरचरो वधको ।

सो पस्सेय्य सुज्जं गामन्ति निवत्तित्वा ओलोकेन्तो पदं घायित्वा घायित्वा वेगेनागच्छन्ते चत्तारो आसीविसे पञ्च वधके पच्चत्थिके छट्ठज्ज अन्तरचरं वधकं “निवत्त भो, मा पलायि, पुत्तदारेन सद्धिं कामे परिभुज्जन्तो सुखं वसिस्ससी”ति वत्वा आगच्छन्तं दिस्वा, भिय्योसोमत्ताय येन वा तेन वा पलायन्तो पच्चन्तरट्ठे अभिमुखगतं एकं छकुटिकं सुज्जं गामं पस्सेय्य । **रित्तकज्जेव पविसेय्याति** धनधज्जमज्जपीठादीहि विरहितत्ता रित्तकज्जेव पविसेय्य । **तुच्छकं सुज्जकन्ति** एतस्सेव वेवचनं । **परिमसेय्याति** “सचे पानीयं भविस्सति, पिविस्सामि, सचे भत्तं भविस्सति, भुज्जिस्सामी”ति भाजनं विवरित्वा हत्थं अन्तो पवेसेत्वा परिमसेय्य ।

तमेनं एवं वदेय्युन्ति छन्नं घरानं एकघरेपि किज्जि अलभित्वा गाममज्जे एको सन्दच्छायो रुक्खो अत्थि, तत्थ वड्ढफलकं अत्थतं दिस्वा, “इध ताव निसीदिस्सामी”ति गन्त्वा, तत्थ निसिन्नं मन्दमन्देन वातेन बीजियमानं तत्तकमत्तम्पि सुखं सन्ततो अस्सादयमानं, तमेनं पुरिसं केचिदेव अत्थचरका बहि पवित्तिं जत्वा आगता एवं वदेय्युं । **इदानि अम्भो**

पुरिसाति अम्भो, पुरिस, इदानी। चोरा गामघातकाति “यदेवेत्थ लभिस्साम, तं गण्हिस्साम वा घातेस्साम वा”ति आगता छ गामघातकचोरा।

उदकण्णवन्ति गम्भीरं पुथुलं उदकं। गम्भीरम्पि हि अपुथुलं, पुथुलं वा अगम्भीरं, न अण्णवोति वुच्चति, यम्पन गम्भीरञ्च पुथुलञ्च, तस्सेवेतं नामं। सासङ्कं सप्पटिभयन्ति चतुन्नं आसीविसानं पञ्चन्नं वधकानं छट्ठस्स अन्तरचरस्स छन्नञ्च गामघातकचोरानं वसेन सासङ्कं सप्पटिभयं। खेमं अप्पटिभयन्ति तेसंयेव आसीविसादीनं अभावेन खेमञ्च निब्भयञ्च विचित्रउय्यानवरं बहन्नपानं देवनगरसदिसं। न चस्स नावा सन्तारणीति “इमाय नावाय ओरिमतीरतो परतीरं गमिस्सन्ती”ति एवं ठपिता च सन्तारणी नावा न भवेय्य। उत्तरसेतु वाति रुक्खसेतु-जङ्घसेतु-सकटसेतूनं अञ्जतरो उत्तरसेतु वा न भवेय्य। तिट्ठति ब्राह्मणोति न खो एस ब्राह्मणो। कस्मा नं ब्राह्मणोति आह? एत्तकानं पच्चत्थिकानं बाहितत्ता, देसनं वा विनिवत्तेन्तो एकं खीणासवब्राह्मणं दस्सेतुम्पि एवमाह।

तस्मिं पन एवं उत्तिण्णे चत्तारो आसीविसा “न लद्धो वतासि अम्हेहि, अज्ज ते मुरुमुराय जीवितं खादित्वा छड्डेय्याम”। पञ्च पच्चत्थिका “न लद्धो वतासि अम्हेहि, अज्ज ते परिवारेत्वा अङ्गमङ्गानि छिन्दित्वा रज्जो सन्तिकं गता सतं वा सहस्सं वा लभेय्याम”। छट्ठो अन्तरचरो “न लद्धो वतासि मया, अज्ज ते फलिकवण्णेन असिना सीसं छिन्दित्वा, सेनापतिट्ठानं लभित्वा सम्पत्तिं अनुभवेय्यं”। छ चोरा “न लद्धो वतासि अम्हेहि, अज्ज ते विविधानि कम्मकारणानि कारेत्वा बहुधनं आहरापेस्सामा”ति चिन्तेत्वा, उदकण्णवं ओतरितुं असक्कोन्ता रज्जो आणाय कोपितत्ता परतो गन्तुम्पि अविसहन्ता तत्थेव सुस्सित्वा मरेय्युं।

उपमा खो म्यायन्ति एत्थ एवं आदितो पट्टाय ओपम्मसंसन्दनं वेदितब्बं — राजा विय हि कम्मं दट्ठब्बं, राजापराधिकपुरिसो विय वट्ठनिस्सितो पुथुज्जनो। चत्तारो आसीविसा विय चत्तारि महाभूतानि, रज्जो तस्स चत्तारो आसीविसे पटिच्छापितकालो विय कम्मुना पुथुज्जनस्स पटिसन्धिक्खणेयेव चतुन्नं महाभूतानं दिन्नकालो। “इमेसं आसीविसानं पमादक्खणे राजपुरिसानञ्च विवित्तक्खणे निक्खमित्वा यं ते अम्भो, पुरिस, करणीयं, तं करोही”ति वचनेन “पलायस्सू”ति वुत्तकालो विय सत्थारा इमस्स भिक्खुनो महाभूतकम्मट्ठानं कथेत्वा “इमेसु चतूसु महाभूतेसु निब्बिन्द विरज्ज, एवं वट्ठतो परिमुच्चिस्ससी”ति कथितकालो, तस्स पुरिसस्स अत्थचरकवचनं सुत्वा चतुन्नं आसीविसानं पमादक्खणे राजपुरिसानञ्च विवित्तक्खणे निक्खमित्वा येन वा तेन वा पलायनं विय इमस्स भिक्खुनो सत्थु सन्तिके कम्मट्ठानं लभित्वा महाभूतासीविसेहि परिमुच्चनत्थाय जाणपलायनेन पलायनं।

इदानी चतुन्नेतं महाभूतानं अधिवचनं पथवीधातुया आपोधातुयातिआदीसु चतुमहाभूतकथा च पञ्चुपादानक्खन्धकथा च आयतनकथा च विसुद्धिमग्गे वित्थारितनयेनेव वेदितब्बा। एत्थ च कट्ठमुखआसीविसो विय पथवीधातु दट्ठब्बा, पूतिमुखअग्निमुखसत्थमुखा विय सेसधातुयो। यथेव हि कट्ठमुखेन दट्ठस्स सकलकायो थद्धो होति, एवं पथवीधातुपकोपेनापि। यथा च पूतिमुखादीहि दट्ठस्स पग्घरति चेव ज्ञायति च छिज्जति च, एवं आपोधातुतेजोधातुवायोधातुपकोपेनापीति। तेनाहु अट्ठकथाचरिया —

“पत्थद्धो भवती कायो, दट्ठो कट्ठमुखेन वा।

पथवीधातुपकोपेन, होति कट्ठमुखेव सो॥

“पूतिको भवती कायो, दट्ठो पूतिमुखेन वा।

आपोधातुपकोपेन, होति पूतिमुखेव सो ॥

“सन्ततो भवती कायो, दट्ठो अग्गिमुखेन वा ।
तेजोधातुपकोपेन, होति अग्गिमुखेव सो ॥

“सञ्छिन्नो भवती कायो, दट्ठो सत्थमुखेन वा ।
वायोधातुपकोपेन, होति सत्थमुखेव सो”ति ॥ —

एवं तावेत्थ विसेसतो सदिसभावो वेदितब्बो ।

अविसेसतो पन आसयतो विसवेगविकारतो अनत्थग्गहणतो दुरुपट्ठानतो दुरासदतो अकतञ्जुततो अविसेसकारितो अनन्तदोसूपद्ववतोति इमेहि कारणेहि एतेसं आसीविससदिसता वेदितब्बा । तत्थ आसयतोति आसीविसानञ्जि वम्मिको आसयो, तत्थेव ते वसन्ति । महाभूतानम्पि कायवम्मिको आसयो । आसीविसानञ्च रुक्खसुसिरतिणपण्णगहनसङ्कारट्ठानानिपि आसयो । एतेसुपि हि ते वसन्ति । महाभूतानम्पि कायसुसिरं कायगहनं कायसङ्कारट्ठानं आसयोति । एवं ताव आसयतो सदिसता वेदितब्बा ।

विसवेगविकारतोति आसीविसा हि कुलवसेन कट्ठमुखादिभेदतो चत्तारो । तत्थ एकेको विसविकारतो विभज्जमानो दट्ठविसादिवसेन चतुब्बिधो होति । महाभूतानिपि पच्चत्तलक्खणवसेन पथवीआदिभेदतो चत्तारि । एत्थ एकेकं कम्मसमुट्ठानादिवसेन चतुब्बिधं होति । एवं विसवेगविकारतो सदिसता वेदितब्बा ।

अनत्थग्गहणतोति आसीविसे गणहन्ता पञ्च अनत्थे गणहन्ति — दुग्गन्धं गणहन्ति, असुचिं गणहन्ति, ब्याधिं गणहन्ति, विसं गणहन्ति, मरणं गणहन्ति । महाभूतानिपि गणहन्ता पञ्च अनत्थे गणहन्ति — दुग्गन्धं गणहन्ति, असुचिं गणहन्ति, ब्याधिं गणहन्ति, जरं गणहन्ति, मरणं गणहन्ति । तेनाहु पोराणा —

“येकेचि सप्पं गणहन्ति, मीळ्हलित्तं महाविसं ।
पञ्च गणहन्तुनत्थानि, लोके सप्पाभिनन्दिनो ॥

“दुग्गन्धं असुचिं ब्याधिं, विसं मरणपञ्चमं ।
अनत्था होन्ति पञ्चेते, मीळ्हलित्ते भुजङ्गमे ॥

“एवमेवं अकुसला, अन्धबालपुथुज्जना ।
पञ्च गणहन्तुनत्थानि, भवे जाताभिनन्दिनो ॥

“दुग्गन्धं असुचिं ब्याधिं, जरं मरणपञ्चमं ।
अनत्था होन्ति पञ्चेते, मीळ्हलित्तेव पन्नगे”ति ॥ —

एवं अनत्थग्गहणतो सदिसता वेदितब्बा ।

दुरुपट्टानतोति ते आसीविसा दुरुपट्टाना, एकस्मिं उट्ठातुकामे एको न्हायितुकामो होति, तस्मिं न्हायितुकामे अपरो भुज्जितुकामो, तस्मिं भुज्जितुकामे अज्जो निपज्जितुकामो होति । तेसु यस्स यस्सेव अज्झासयो न पूरति, सो तत्थेव डंसित्वा मारेति । इमेहि पन आसीविसेहि भूतानेव दुरुपट्टानतरानि । पथवीधातुया हि भेसज्जे कयिरमाने आपोधातु कुप्पति, तस्सेव भेसज्जं करोन्तस्स तेजोधातूति एवं एकस्सा भेसज्जे कयिरमाने अपरा कुप्पन्तीति । एवं दुरुपट्टानतो सदिसता वेदितब्बा ।

दुरासदतोति दुरासदा हि आसीविसा, गेहस्स पुरिमभागे आसीविसं दिस्वा पच्छिमभागेन पलायन्ति, पच्छिमभागे दिस्वा पुरिमभागेन, गेहमज्जे दिस्वा गब्भं पविसन्ति, गब्भे दिस्वा मज्जपीठं अभिरुहन्ति । महाभूतानि ततोपि दुरासदतरानि । तथारूपेण हि कुट्टरोगेण फुट्टस्स कण्णनासादीनि छिन्दित्वा पतन्ति, सरीरं सम्फुटति नीलमक्खिका परिवारेन्ति, सरीरगन्धो दूरतोव उब्बाहति । तं पुरिसं अक्कोसमानम्पि परिदेवमानम्पि नेव रोसवसेन, न कारुज्जेन, उपसङ्कमितुं सक्कोन्ति, नासिकं पिदहित्वा खेळं पातेन्ता दूरतोव नं विवज्जेन्ति । एवं अज्जेसम्पि भगन्दरकुच्छिरोगवातरोगादीनं बीभच्छजेगुच्छभावकरानज्ज रोगानं वसेन अयमेवत्थो विभावेतब्बोति । एवं दुरासदतो सदिसता वेदितब्बा ।

अकतज्जुततोति आसीविसा हि अकतज्जुनो होन्ति, न्हापियमानापि भोजियमानापि गन्धमालादीहि पूजियमानापि पेळायं पक्खिपित्वा परिहरियमानापि ओतारमेव गवेसन्ति । यत्थ ओतारं लभन्ति, तत्थेव नं डंसित्वा मारेन्ति । आसीविसेहिपि महाभूतानेव अकतज्जुतरानि । एतेसज्हि कतं नाम नत्थि, सीतेन वा उण्हेन वा निम्मलेन जलेन न्हापियमानानिपि गन्धमालादीहि सक्करियमानानिपि मुदुवत्थमुदुसयनमुदुयानादीहि परिहरियमानानिपि, वरभोजनं भोजियमानानिपि, वरपानं पायापियमानानिपि ओतारमेव गवेसन्ति । यत्थ ओतारं लभन्ति, तत्थेव कुप्पित्वा अनयब्यसनं पापेन्तीति । एवं अकतज्जुततो सदिसता वेदितब्बा ।

अविसेसकारितोति आसीविसा हि “अयं खत्तियो वा ब्राह्मणो वा वेस्सो वा सुद्धो वा गहट्ठो वा पब्बजितो वा”ति विसेसं न करोन्ति, सम्पत्तसम्पत्तमेव डंसित्वा मारेन्ति । महाभूतानिपि “अयं खत्तियो वा ब्राह्मणो वा वेस्सो वा सुद्धो वा गहट्ठो वा पब्बजितो वा देवो वा मनुस्सो वा मारो वा ब्रह्मा वा निग्गुणो वा सगुणो वा”ति विसेसं न करोन्ति । यदि हि नेसं “अयं गुणवा”ति लज्जा उप्पज्जेय्य, सदेवके लोके अग्गपुग्गले तथागते लज्जं उप्पादेय्युं । अथापि नेसं “अयं महापज्जो अयं महिद्धिको अयं धुतवादो”ति आदिना नयेन लज्जा उप्पज्जेय्य, धम्मसेनापतिसारिपुत्तत्थेरादीसु लज्जं उप्पादेय्युं । अथापि नेसं “अयं निग्गुणो दारुणो थद्धो”ति भयं उप्पज्जेय्य, सदेवके लोके निग्गुणथद्धदारुणानं अग्गस्स देवदत्तस्स छन्नं वा सत्थारानं भायेय्युं, न च लज्जन्ति न च भायन्ति, कुप्पित्वा यंकिज्च अनयब्यसनं आपादेन्तियेव । एवं अविसेसकारितो सदिसता वेदितब्बा ।

अनन्तदोसूपद्वतोति आसीविसे निस्साय उप्पज्जनकानज्हि दोसूपद्ववानं पमाणं नत्थि । तथा हेते डंसित्वा काणम्पि करोन्ति खुज्जम्पि पीठसप्पिमि एकपक्खलम्पीति एवं अपरिमाणं विप्पकारं दस्सेन्ति । भूतानिपि कुप्पितानि न काणादिभावेसु न किज्चि विप्पकारं न करोन्ति, अप्पमाणो एतेसं दोसूपद्ववतो । एवं अनन्तदोसूपद्ववतो सदिसता वेदितब्बा ।

इदानेत्य चतुमहाभूतवसेन याव अरहत्ता कम्मट्ठानं कथेतब्बं सिया, तं विसुद्धिमग्गे चतुधातुववत्थाननिद्देसे कथितमेव ।

पञ्च वधका पच्चत्थिकाति खो भिक्खवे पञ्चन्नेतं उपादानक्खन्धानं अधिवचनन्ति एत्थ द्वीहि आकारेहि खन्धानं वधकपच्चत्थिकसदिसता वेदितब्बा । खन्धा हि अज्जमज्जज्ज वधेन्ति, तेसु च सन्तेसु वधो नाम पज्जायति । कथं? रूपं ताव रूपम्पि वधेति अरूपम्पि, तथा अरूपं अरूपम्पि वधेति रूपम्पि । कथं? अयज्झि पथवीधातु भिज्जमाना इतरा तिस्सो धातुयो गहेत्वाव भिज्जति, आपोधातुआदीसुपि एसेव नयो, एवं ताव रूपं रूपमेव वधेति । रूपक्खन्धो पन भिज्जमानो चत्तारो अरूपक्खन्धे गहेत्वाव भिज्जति, एवं रूपं अरूपम्पि वधेति । वेदनाक्खन्धोपि भिज्जमानो सज्जासङ्खारविज्जाणक्खन्धे गहेत्वाव भिज्जति । सज्जाक्खन्धादीसुपि एसेव नयो । एवं अरूपं अरूपमेव वधेति । चुतिक्खणे पन चत्तारो अरूपक्खन्धा भिज्जमाना वत्थुरुपम्पि गहेत्वाव भिज्जन्ति, एवं अरूपं रूपम्पि वधेति । एवं ताव अज्जमज्जं वधेन्तीति वधका । यत्थ पन खन्धा अत्थि, तत्थ छेदनभेदनवधबन्धनादयो होन्ति, न अज्जत्थाति । एवं खन्धेसु सन्तेसु वधो पज्जायतीतिपि वधका ।

इदानीं पञ्चक्खन्धे रूपारूपवसेन द्वे कोट्टासे कत्वा, रूपवसेन वा नामवसेन वा रूपपरिगहं आदिं कत्वा, याव अरहत्ता कम्मट्ठानं कथेतब्बं सिया तम्पि विसुद्धिमग्गे कथितमेव ।

छट्ठो अन्तरचरो वधको उक्खित्तासिकोति खो, भिक्खवे, नन्दीरागस्सेतं अधिवचनन्ति एत्थ द्वीहाकारेहि नन्दीरागस्स उक्खित्तासिकवधकसदिसता वेदितब्बा पज्जासिरपातनतो च योनिसम्पटिपादनतो च । कथं? चक्खुद्वारस्मिज्झि इट्ठारम्मणे आपाथगते तं आरम्मणं निस्साय लोभो उप्पज्जति, एत्तावता पज्जासीसं पतितं नाम होति, सोतद्वारादीसुपि एसेव नयो । एवं ताव पज्जासिरपातनतो सदिसता वेदितब्बा । नन्दीरागो पनेस अण्डजादिभेदा चतस्सो योनियो उपनेति । तस्स योनिउपगमनमूलकानि पञ्चवीसति महाभयानि द्वत्तिंस कम्मकारणानि च आगतानेव होन्तीति एवं योनिसम्पटिपादनतोपिस्स उक्खित्तासिकवधकसदिसता वेदितब्बा ।

इति नन्दीरागवसेनापि एकस्स भिक्खुनो कम्मट्ठानं कथितमेव होति । कथं? अयज्झि नन्दीरागो सङ्खारक्खन्धो, तं सङ्खारक्खन्धोति ववत्थपेत्वा तंसम्पयुत्ता वेदना वेदनाक्खन्धो, सज्जा सज्जाक्खन्धो, चित्तं विज्जाणक्खन्धो, तेसं वत्थारम्मणं रूपक्खन्धोति, एवं पञ्चक्खन्धे ववत्थपेति । इदानीं ते पञ्चक्खन्धे नामरूपवसेन ववत्थपेत्वा, तेसं पच्चयपरियेसनतो पट्ठाय विपस्सनं वट्ठेत्वा, अनुपुब्बेन एको अरहत्तं पापुणातीति एवं नन्दीरागवसेन कम्मट्ठानं कथितं होति ।

छन्नं अज्झत्तिकायतनानं सुज्जगामेन सदिसता पाळियंयेव आगता । अयं पनेत्थ कम्मट्ठाननयो — यथा च ते छ चोरा छकुटिकं सुज्जं गामं पविसित्वा अपरापरं विचरन्ता किञ्चि अलभित्वा गामेन अनत्थिका होन्ति, एवमेवं भिक्खु छसु अज्झत्तिकायतनेसु अभिनिविसित्वा विचिनन्तो “अहं”न्ति वा “मम”न्ति वा गहेतब्बं किञ्चि अदिस्वा तेहि अनत्थिको होति । सो “विपस्सनं पट्ठपेस्सामी”ति उपादारूपकम्मट्ठानवसेन चक्खुपसादादयो परिगहेत्वा “अयं रूपक्खन्धो”ति ववत्थपेति, मनायतनं “अरूपक्खन्धो”ति । इति सब्बानिपेतानि नामज्जेव रूपज्जाति नामरूपवसेन ववत्थपेत्वा, तेसं पच्चयं परियेसित्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा, सङ्खारे सम्मसन्तो अनुपुब्बेन अरहत्ते पतिट्ठाति । इदं एकस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता कम्मट्ठानं कथितं होति ।

इदानीं बाहिरानं गामघातकचोरेहि सदिसतं दस्सेन्तो **चोरा गामघातकाति खोति** आदिमाह । तत्थ **मनापामनापे**सूति करणत्थे भुम्मं, मनापामनापेहीति अत्थो । तत्थ चोरेसु गामं हनन्तेसु पञ्च किच्चानि वत्तन्ति — चोरा ताव गामं परिवारेत्वा ठिता अग्निं दत्वा कटकटसदं उट्ठापेन्ति, ततो मनुस्सा हत्थसारं गहेत्वा बहि निक्खमन्ति । ततो तेहि सद्धिं भण्डकस्स

कारणा हत्थपरामासं करोन्ति । केचि पनेत्थ पहारं पापुणन्ति, केचि पहारद्वाने पतन्ति, अवसेसे पन अरोगजने बन्धित्वा अत्तनो वसनद्वानं नेत्वा रज्जुबन्धनादीहि बन्धित्वा दासपरिभोगेन परिभुज्जन्ति ।

तत्थ गामघातकचोरानं गामं परिवारेत्वा अग्गिदानं विय छसु द्वारेसु आरम्मणे आपाथगते किलेसपरिळाहुप्पत्ति वेदितब्बा, हत्थसारं आदाय बहि निक्खमनं विय । तद्ध्वणे कुसलधम्मं पहाय अकुसलसमङ्गिता, भण्डकस्स कारणा हत्थपरामसनापज्जनं विय दुक्कटदुब्भासितपाचित्तियथुल्लच्चयानं आपज्जनकालो, पहारलद्धकालो विय सङ्घादिसेसं आपज्जनकालो, पहारं लद्धा पन पहारद्वाने पतितकालो विय पाराजिकं आपज्जित्वा अस्समणकालो, अवसेसजनस्स बन्धित्वा वसनद्वानं नेत्वा दासपरिभोगेन परिभुज्जनकालो विय तमेव आरम्मणं निस्साय सब्बेसं पस्सन्तानंयेव चूळसीलमज्झिमसीलमहासीलानि भिन्दित्वा सिक्खं पच्चक्खाय गिहिभावं आपज्जनकालो । तत्रस्स पुत्तदारं पोसेन्तस्स सन्दिट्ठिको दुक्खक्खन्धो वेदितब्बो, कालं कत्वा अपाये निब्बत्तस्स सम्परायिको ।

इमानिपि बाहिरायतनानि एकस्स भिक्खुनो कम्मद्वानवसेनेव कथितानि । एत्थ हि रूपादीनि चत्तारि उपादारूपानि, फोट्टुब्बायतनं तिस्सो धातुयो, धम्मायतने आपोधातुया सद्धिं ता चतस्सोति इमानि चत्तारि भूतानि, तेसं परिच्छेदवसेन आकासधातु, लहुतादिवसेन लहुतादयोति एवमिदं सब्बम्पि भूतुपादायरूपं रूपक्खन्धो, तदारम्मणा वेदनादयो चत्तारो अरूपक्खन्धा । तत्थ “रूपक्खन्धो रूपं, चत्तारो अरूपिनो खन्धा नाम”न्ति । नामरूपं ववत्थपेत्वा पुरिमनयेनेव पटिपज्जन्तस्स याव अरहत्ता कम्मद्वानं कथितं होति ।

ओघानन्ति एत्थ दुरुत्तरणट्ठो ओघट्ठो । एते हि “सीलसंवरं पूरेत्वा अरहत्तं पापुणिस्सामी”ति अज्झासयं समुट्ठापेत्वा कल्याणमित्ते निस्साय सम्मा वायमन्तेन तरितब्बा, येन वा तेन वा दुरुत्तरा । इमिना दुरुत्तरणट्ठेन ओघाति वुच्चन्ति । तेपि एकस्स भिक्खुनो कम्मद्वानवसेन कथिता । चत्तारोपि हि एते एको सङ्खारक्खन्धो वाति । सेसं नन्दीरागे वुत्तनयेनेव योजेत्वा वित्थारेतब्बं ।

सक्कायस्सेतं अधिवचनन्ति, सक्कायोपि हि आसीविसादीहि उदकण्णवस्स ओरिमतीरं विय चतुमहाभूतादीहि सासङ्को सप्पटिभयो, सोपि एकस्स भिक्खुनो कम्मद्वानवसेनेव कथितो । सक्कायो हि तेभूमकपच्चक्खन्धा, ते च समासतो नामरूपमेवाति । एवमेत्थ नामरूपववत्थानं आदिं कत्वा याव अरहत्ता कम्मद्वानं वित्थारेतब्बन्ति ।

निब्बानस्सेतं अधिवचनन्ति निब्बानज्हि उदकण्णवस्स पारिमतीरं विय चतुमहाभूतादीहि खेमं अप्पटिभयं । **वीरियारम्भस्सेतं अधिवचनन्ति** एत्थ चित्तकिरियदस्सनत्थं हेट्ठा वुत्तवायाममेव वीरियन्ति गण्हित्वा दस्सेति । **तिण्णो पारङ्गतोति** तरित्वा पारं गतो ।

तत्थ यथा सासङ्को ओरिमतीरे ठितेन उदकण्णवं तरितुकामेन कतिपाहं वसित्वा सणिकं नावं सज्जेत्वा उदककीळं कीळन्तेन विय न नावा अभिरुहितब्बा । एवं करोन्तो हि अनारुळ्होव व्यसनं पापुणाति । एवमेव किलेसण्णवं तरितुकामेन “तरुणो तावम्हि, महल्लककाले अट्ठङ्गिकमग्गकुल्लं बन्धिस्सामी”ति पपञ्चो न कातब्बो । एवं करोन्तो हि महल्लककालं अपत्वापि विनासं पापुणाति, पत्वापि कातुं न सक्कोति । भद्देकरत्तादीनि पन अनुस्सरित्वा वेगेनेव अयं अरियमग्गकुल्लो बन्धितब्बो ।

यथा च कुल्लं बन्धन्तस्स हत्थपादपारिपूरि इच्छितब्बा । कुण्ठपादो हि खज्जपादो वा पतिट्ठातुं न सक्कोति,

फणहत्थकादयो तिणपण्णादीनि गहेतुं न सक्कोन्ति । एवमिममि अरियमग्गकुल्लं बन्धन्तस्स सीलपादानञ्चेव सद्भाहत्थस्स च पारिपूरि इच्छितब्बा । न हि दुस्सीलो अस्सद्भो सासने अप्पतिट्ठितो पटिपत्तिं अस्सद्दहन्तो अरियमग्गकुल्लं बन्धितुं सक्कोति । यथा च परिपुण्णहत्थपादोपि दुब्बलो ब्याधिपीळितो कुल्लं बन्धितुं न सक्कोति, थामसम्पन्नोव सक्कोति, एवं सीलवा सद्भोपि अलसो कुसीतो इमं मग्गकुल्लं बन्धितुं न सक्कोति, आरद्धवीरियोव सक्कोतीति इमं बन्धितुकामेन आरद्धवीरियेन भवितव्वं । यथा सो पुरिसो कुल्लं बन्धित्वा तीरे ठत्वा योजनवित्थारं उदकण्णवं “अयं मया पच्चत्तपुरिसकारं निस्साय नित्थरितव्वो”ति मानसं बन्धति, एवं योगिनापि चङ्कमा ओरुह्य “अज्ज मया चतुमग्गवज्झं किलेसण्णवं तरित्वा अरहत्ते पतिट्ठातव्व”न्ति मानसं बन्धितव्वं ।

यथा च सो पुरिसो कुल्लं निस्साय उदकण्णवं तरन्तो गावुतमत्तं गन्त्वा निवत्तित्वा ओलोकेन्तो “एककोट्ठासं अतिक्कन्तोमिह, अज्जे तयो सेसा”ति जानाति, अपरमि गावुतमत्तं गन्त्वा निवत्तित्वा ओलोकेन्तो “द्वे अतिक्कन्तोमिह, द्वे सेसा”ति जानाति, अपरमि गावुतमत्तं गन्त्वा निवत्तित्वा ओलोकेन्तो “तयो अतिक्कन्तोमिह, एको सेसो”ति जानाति, तमि अतिक्कम्म निवत्तित्वा ओलोकेन्तो “चत्तारोपि मे कोट्ठासा अतिक्कन्ता”ति जानाति, तज्ज कुल्लं पादेन अक्कमित्वा सोताभिमुखं खिपित्वा उत्तरित्वा तीरे तिट्ठति । एवं अयमि भिक्खु अरियमग्गकुल्लं निस्साय किलेसण्णवं तरन्तो सोतापत्तिमग्गेन पठममग्गवज्झे किलेसे तरित्वा मग्गानन्तरे फले ठितो पच्चवेक्खणजाणेन निवत्तित्वा ओलोकेन्तो “चतुमग्गवज्झानं मे किलेसानं एको कोट्ठासो पहीनो, इतरे तयो सेसा”ति जानाति । पुन तथेव इन्द्रियबलबोज्झङ्गानि समोधानेत्वा सङ्खारे सम्मसन्तो सकदागामिमग्गेन दुतियमग्गवज्झे किलेसे तरित्वा मग्गानन्तरे फले ठितो पच्चवेक्खणजाणेन निवत्तित्वा, ओलोकेन्तो “चतुमग्गवज्झानं मे किलेसानं द्वे कोट्ठासा पहीना, इतरे द्वे सेसा”ति जानाति । पुन तथेव इन्द्रियबलबोज्झङ्गानि समोधानेत्वा सङ्खारे सम्मसन्तो अनागामिमग्गेन ततियमग्गवज्झे किलेसे तरित्वा मग्गानन्तरे फले ठितो पच्चवेक्खणजाणेन निवत्तित्वा ओलोकेन्तो “चतुमग्गवज्झानं मे किलेसानं तयो कोट्ठासा पहीना, एको सेसो”ति जानाति । पुन तथेव इन्द्रियबलबोज्झङ्गानि समोधानेत्वा सङ्खारे सम्मसन्तो अरहत्तमग्गेन चतुत्थमग्गवज्झे किलेसे तरित्वा मग्गानन्तरे फले ठितो पच्चवेक्खणजाणेन निवत्तित्वा ओलोकेन्तो “सब्बकिलेसा मे पहीना”ति जानाति ।

यथा सो पुरिसो तं कुल्लं सोते पवाहेत्वा उत्तरित्वा थले ठितो नगरं पविसित्वा उपरिपासादवरगतो “एत्तकेन वतमिह अनत्थेन मुत्तो”ति एकग्गचित्तो तुट्ठमानसो निसीदति, एवं तस्मिंयेव वा आसने अज्जेसु वा रत्तिट्ठानदिवाट्ठानादीसु यत्थ कत्थचि निसिन्नो “एत्तकेन वतमिह अनत्थेन मुत्तो”ति निब्बानारम्भणं फलसमापत्तिं अप्पेत्वा एकग्गचित्तो तुट्ठमानसो निसीदति । इदं वा सन्धाय वुत्तं तिण्णो पारङ्गतो थले तिट्ठति ब्राह्मणोति खो, भिक्खवे, अरहतो एतं अधिवचनन्ति । एवं तावेत्थ नानाकम्मट्ठानानि कथितानि, समोधानेत्वा पन सब्बानिपि एकमेव कत्वा दस्सेतव्वानि । एकं कत्वा दस्सेन्तेनापि पज्जक्खन्धवसेनेव विनिवत्तेतव्वानि ।

कथं? एत्थ हि चत्तारि महाभूतानि अज्झत्तिकानि पज्जायतनानि बाहिरानि पज्जायतनानि धम्मायतने पन्नरस सुखुमरूपानि सक्कायस्स एकदेसोति अयं रूपक्खन्धो, मनायतनं विज्जाणक्खन्धो धम्मायतनेकदेसो चत्तारो ओघा सक्कायेकदेसोति इमे चत्तारो अरूपिनो खन्धा । तत्थ रूपक्खन्धो रूपं, चत्तारो अरूपिनो खन्धा नामन्ति इदं नामरूपं । तस्स नन्दीरागो कामोघो भवोघो धम्मायतनेकदेसो सक्कायेकदेसोति इमे पच्चया । इति सप्पच्चयं नामरूपं ववत्थपेति नाम । सप्पच्चयं नामरूपं ववत्थपेत्वा तिलक्खणं आरोपेत्वा विपस्सनं वट्ठेत्वा सङ्खारे सम्मसन्तो अरहत्तं पापुणातीति इदं एकस्स भिक्खुनो निव्यानमुखं ।

तत्थ चत्तारो महाभूता पञ्चुपादानक्खन्धा अज्झत्तिकबाहिरानि एकादसायतनानि धम्मायतनेकदेसो दिट्ठोघो अविज्जोघो सक्कायेकदेसोति इदं दुक्खसच्चं, नन्दीरागो धम्मायतनेकदेसो कामोघो भवोघो सक्कायेकदेसोति इदं समुदयसच्चं, पारिमतीरसङ्घातं निब्बानं निरोधसच्चं, अरियमग्गो मग्गसच्चं। तत्थ द्वे सच्चानि वट्ठं, द्वे विवट्ठं, द्वे लोकियानि, द्वे लोकुत्तरानीति चत्तारि सच्चानि सोळसहाकारेहि सट्ठिनयसहस्सेहि विभजित्वा दस्सेतब्बानीति। देसनापरियोसाने विपज्जितञ्जू पञ्चसता भिक्खू अरहत्ते पतिट्ठहिंसु। सुत्तं पन दुक्खलक्खणवसेन कथितं।

२. रथोपमसुत्तवण्णना

२३९. दुतिये सुखसोमनस्सबहुलोति कायिकसुखञ्चेव चेतसिकसोमनस्सञ्च बहुलं अस्साति सुखसोमनस्सबहुलो। योनि चस्स आरब्धा होतीति कारणञ्चस्स परिपुण्णं होति। आसवानं खयायाति इध आसवक्खयोति अरहत्तमग्गो अधिप्पेतो, तदत्थायाति अत्थो। ओधस्तपतोदोति रथमज्झे तिरियं ठपितपतोदो। येनिच्छकन्ति येन दिसाभागेन इच्छति। यदिच्छकन्ति यं यं गमनं इच्छति। सारेय्याति पेसेय्य। पच्चासारेय्याति पटिविनिवत्तेय्य। आरक्खायाति रक्खणत्थाय। संयमायाति वेगनिग्गहणत्थाय। दमायाति निब्बिसेवनत्थाय। उपसमायाति किलेसूपसमत्थाय।

एवमेव खोति एत्थ यथा अकुसलस्स सारथिनो अदन्ते सिन्धवे योजेत्वा विसममग्गेन रथं पेसेन्तस्स चक्कानिपि भिज्जन्ति, अक्खोपि सिन्धवानञ्च खुरा, अत्तनापि अनयब्बसनं पापुणाति, न च इच्छितिच्छित्तेन गमनेन सारेतुं सक्कोति; एवं छसु इन्द्रियेसु अगुत्तद्वारो भिक्खु न इच्छितिच्छित्तं समणरतिं अनुभवितुं सक्कोति। यथा पन छेको सारथि दन्ते सिन्धवे योजेत्वा, समे भूमिभागे रथं ओतारेत्वा रस्मियो गहेत्वा, सिन्धवानं खुरेसु सति ठपेत्वा, पतोदं आदाय निब्बिसेवने कत्वा, पेसेन्तो इच्छितिच्छित्तेन गमनेन सारेति। एवमेव छसु इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो भिक्खु इमस्मिं सासने इच्छितिच्छित्तं समणरतिं अनुभोति, सचे अनिच्चानुपस्सनाभिमुखं जाणं पेसेतुकामो होति, तदभिमुखं जाणं गच्छति। दुक्खानुपस्सनादीसुपि एसेव नयो।

भोजने मत्तञ्जूति भोजनम्हि पमाणञ्जू। तत्थ द्वे पमाणानि — पटिग्गहणपमाणञ्च परिभोगपमाणञ्च। तत्थ पटिग्गहणपमाणे दायकस्स वसो वेदितब्बो, देय्यधम्मस्स वसो वेदितब्बो, अत्तनो थामो जानितब्बो। एवरूपो हि भिक्खु सचे देय्यधम्मो बहुको होति, दायको अप्पं दातुकामो, दायकस्स वसेन अप्पं गणहाति। देय्यधम्मो अप्पो, दायको बहुं दातुकामो, देय्यधम्मस्स वसेन अप्पं गणहाति। देय्यधम्मोपि बहु, दायकोपि बहुं दातुकामो, अत्तनो थामं जत्वा पमाणेन गणहाति। सो ताय पटिग्गहणे मत्तञ्जुताय अनुप्पन्नञ्च लाभं उप्पादेति, उप्पन्नञ्च थावरं करोति धम्मिकतिस्समहाराजकाले सत्तवस्सिको सामणेरो विय।

रज्जो किर पञ्चहि सकटसतेहि गुळं आहरिंसु। राजा “मनापो पण्णाकारो, अय्येहि विना न खादिस्सामा”ति अट्ठुतेय्यानि सकटसतानि महाविहारं पेसेत्वा सयम्पि भुत्तपातरासो अगमासि। भेरिया पहटाय द्वादस भिक्खुसहस्सानि सन्निपतिंसु। राजा एकमन्ते ठितो आरामिकं पक्कोसापेत्वा आह — “रज्जो नाम दाने पत्तपूरोव पमाणं, गहितभाजनं पूरेत्वाव देहि, सचे कोचि मत्तपटिग्गहणे ठितो न गणहाति, मय्हं आरोचेय्यासी”ति।

अथेको महाथेरो “महाबोधिमहाचेतियानि वन्दिस्सामी”ति चेतियपब्बता आगन्त्वा, विहारं पविसन्तो महामण्डपट्टाने भिक्खू गुळं गणहन्ते दिस्वा पच्छतो आगच्छन्तं सामणेरं आह, “नत्थि ते गुळेन अत्थो”ति। “आम, भन्ते, नत्थी”ति। सामणेर मयं मग्गकिलन्ता, एकेन कपिट्टफलमत्तेन पिण्डकेन अम्हाकं अत्थोति। सामणेरो थालकं नीहरित्वा थेरस्स

वस्सग्गपटिपाटियं अट्ठासि । आरामिको गहणमानं पूरेत्वा उक्खिपि, सामणेरो अङ्गुलिं चालेसि । तात सामणे, राजकुलानं दाने भाजनपूरमेव पमाणं, थालकपूरं गणहाहीति । आम, उपासक, राजानो नाम महज्झासया होन्ति, अम्हाकं पन उपज्झायस्स एत्तकेनेव अत्थोति ।

राजा तस्स कथं सुत्वा, “किं भो सामणेरो भणती”ति? तस्स सन्तिकं गतो । आरामिको आह — “सामि, सामणेस्स भाजनं खुद्दकं, बहुं न गणहाती”ति । राजा आह, “आनीतभाजनं पूरेत्वा गणहथ, भन्ते”ति । महाराज, राजानो नाम महज्झासया होन्ति, उक्खित्तभाजनं पूरेत्वाव दातुकामा, अम्हाकं पन उपज्झायस्स एत्तकेनेव अत्थोति । राजा चिन्तेसि — “अयं सत्तवस्सिकदारको, अज्जापिस्स मुखतो खीरगन्धो न मुच्चति, गहेत्वा कुटे वा कुटुम्बे वा पूरेत्वा स्वेपि पुनदिवसेपि खादिस्सामाति न वदति, सक्का बुद्धसासनं परिग्गहेतु”न्ति पुरिसे आणापेसि, “भो, पसन्नोमि सामणेस्स, इतरानिपि अट्ठतेय्यानि सकटसतानि आनेत्वा सघंस्स देथा”ति ।

सोयेव पन राजा एकदिवसं तित्तिरमंसं खादितुकामो चिन्तेसि — “सचे अहं अङ्गारपक्कं तित्तिरमंसं खादितुकामोस्मीति अज्जस्स कथेस्सामि, समन्ता योजनद्वाने तित्तिरसमुग्धातं करिस्सन्ती”ति उप्पन्नं पिपासं अधिवासेन्तो तीणि संवच्छरानि वीतिनामेसि । अथस्स कण्णेषु पुब्बो सण्ठासि, सो अधिवासेतुं असक्कोन्तो “अत्थि नु खो, भो, अम्हाकं कोचि उपट्ठाकुपासको सीलरक्खको”ति पुच्छि । आम, देव, अत्थि, तिस्सो नाम सो अखण्डसीलं रक्खतीति । अथ नं वीमंसितुकामो पक्कोसापेसि । सो आगन्त्वा राजानं वन्दित्वा अट्ठासि । ततो नं आह — “त्वं, तात, तिस्सो नामा”ति? “आम देवा”ति । तेन हि गच्छाति । तस्मिं गते एकं कुक्कुटं आहरापेत्वा एकं पुरिसं आणापेसि, “गच्छ तिस्सं वदाहि, इमं तीहि पाकेहि पचित्वा अम्हाकं उपट्ठापेही”ति । सो गन्त्वा तथा अवोच । सो आह — “सचे, भो, अयं मतको अस्स, यथा जानामि, तथा पचित्वा उपट्ठहेय्यं । पाणातिपातं पनाहं न करोमी”ति । सो आगन्त्वा रज्जो आरोचेसि ।

राजा पुन “एकवारं गच्छा”ति पेसेसि । सो गन्त्वा, “भो, राजुपट्ठानं नाम भारियं, मा एवं करि, पुनपि सीलं सक्का समादातुं, पचेत”न्ति आह । अथ नं तिस्सो अवोच, “भो, एकस्मिं नाम अत्तभावे धुवं एकं मरणं, नाहं पाणातिपातं करिस्सामी”ति । सो पुनपि रज्जो आरोचेसि । राजा ततियम्पि पेसेत्वा असम्पटिच्छन्तं पक्कोसापेत्वा अत्तना पुच्छि । रज्जोपि तथेव पटिवचनं अदासि । अथ राजा पुरिसे आणापेसि, “अयं रज्जो आणं कोपेति, गच्छथेतस्स आघातनभण्डिकायं ठपेत्वा, सीसं छिन्दथा”ति । रहो च पन नेसं सज्जमदासि — “इमं सन्तज्जयमाना नेत्वा सीसमस्स आघातनभण्डिकायं ठपेत्वा आगन्त्वा मय्हं आरोचेथा”ति ।

ते तं आघातनभण्डिकायं निपज्जापेत्वा तमस्स कुक्कुटं हत्थेसु ठपयिंसु । सो तं हृदये ठपेत्वा “अहं, तात, मम जीवितं तुय्हं देमि, तव जीवितं अहं गणहामि, त्वं निब्भयो गच्छा”ति विस्सज्जेसि । कुक्कुटो पक्खे पप्फोटेत्वा आकासेन गन्त्वा वटरक्खे निलीयि । तस्स कुक्कुटस्स अभयदिन्नद्वानं कुक्कुटगिरि नाम जातं ।

राजा तं पवत्तिं सुत्वा अमच्चपुत्तं पक्कोसापेत्वा सब्बाभरणेहि अलङ्कुरित्वा आह — “तात, मया त्वं एतदत्थमेव वीमंसितो, मय्हं तित्तिरमंसं खादितुकामस्स तीणि संवच्छरानि अतिक्कन्तानि, सक्खिस्ससि मे तिकोटिपरिसुद्धं कत्वा उपट्ठापेतु”न्ति । “एतं नाम, देव, मय्हं कम्म”न्ति निक्खमित्वा द्वारन्तरे ठितो एकं पुरिसं पातोव तयो तित्तिरे गहेत्वा पविसन्तं दिस्वा, द्वे कहापणे दत्वा तित्तिरे आदाय परिसोधेत्वा, जीरकादीहि वासेत्वा, अङ्गारेसु सुपक्के पचित्वा रज्जो उपट्ठापेसि । राजा महातले सिरीपल्लङ्गे निसिन्नोव एकं गहेत्वा थोकं छिन्दित्वा मुखे पक्खिपि, तावदेवस्स सत्तरसहरणीसहस्सानि फरित्वा अट्ठासि ।

तस्मिं समये भिक्खुसङ्घं सरित्वा, “मादिसो नाम पथविस्सरो राजा तित्तिरमंसं खादितुकामो तीणि संवच्छरानि न लभि, अपच्चमानो भिक्खुसङ्घो कुतो लभिस्सती”ति? मुखे पक्खित्तक्खण्डं भूमियं छड्डेसि। अमच्चपुत्तो जण्णुकेहि पतित्वा मुखेन गण्हि। राजा “अपेहि, तात, जानामहं तव निद्वोसभावं, इमिना नाम कारणेन मया एतं छड्डित”न्ति कथेत्वा, “सेसकं तथेव सङ्गोपेत्वा ठपेही”ति आह।

पुनदिवसे राजकुलूपको थेरो पिण्डाय पाविसि। अमच्चपुत्तो तं दिस्वा पत्तं गहेत्वा राजगेहं पवेसेसि। अज्जतरो वुड्डपब्बजितोपि थेरस्स पच्छासमणो विय हुत्वा अनुबन्धन्तो पाविसि। थेरो “रज्जा पक्कोसापितभिक्खु भविस्सती”ति पमज्जि। अमच्चपुत्तोपि “थेरस्स उपट्ठाको भविस्सती”ति पमादं आपज्जि। तेसं निसीदापेत्वा यागुं अदंसु। यागुया पीताय राजा तित्तिरे उपनेसि। थेरो एकं गण्हि, इतरोपि एकं गण्हि। राजा “अनुभागो अत्थि, अनापुच्छित्वा खादितुं न युत्त”न्ति महाथेरं आपुच्छि। थेरो हत्थं पिदहि, महल्लकथेरो सम्पटिच्छि। राजा अनत्तमनो हुत्वा कतभत्तकिच्चं थेरं पत्तं आदाय अनुगच्छन्तो आह – “भन्ते, कुलगेहं आगच्छन्तेहि उग्गहितवत्तं भिक्खुं गहेत्वा आगन्तुं वट्टती”ति। थेरो तस्मिं खणे अज्जासि “न एस रज्जा पक्कोसापितो”ति।

पुनदिवसे उपट्ठाकसामणेरं गहेत्वा पाविसि। राजा तदापि यागुया पीताय तित्तिरे उपनामेसि। थेरो एकं अग्गहेसि, सामणेरो अङ्गुलिं चालेत्वा मज्झे छिन्दापेत्वा एक्कोट्टासमेव अग्गहेसि। राजा तं कोट्टासं महाथेरस्स उपनामेसि। महाथेरो हत्थं पिदहि, सामणेरोपि पिदहि। राजा अविदूरे निसीदित्वा खण्डाखण्डं छिन्दित्वा खादन्तो “उग्गहितवत्ते निस्साय दियड्डितित्तिरे खादितुं लभिम्हा”ति आह। तस्स मंसं खादितमत्तेव कण्णेहि पुब्बो निक्खमि। ततो मुखं विक्खालेत्वा सामणेरं उपसङ्गमित्वा, “पसन्नोस्मि, तात, अट्ठ ते धुवभत्तानि देमी”ति आह। अहं, महाराज, उपज्झायस्स दम्मीति। अपरानि अट्ठ देमीति। तानि अम्हाकं आचरियस्स दम्मीति। अपरानिपि अट्ठ देमीति। तानि समानुपज्झायानं दम्मीति। अपरानिपि अट्ठ देमीति। तानि भिक्खुसङ्घस्स दम्मीति। अपरानिपि अट्ठ देमीति। सामणेरो अधिवासेसि। एवं पटिग्गहणमत्तं जानन्तो अनुप्पन्नञ्चेव लाभं उप्पादेति, उप्पन्नञ्च थावरं करोति। इदं पटिग्गहणपमाणं नाम। तत्थ परिभोगपमाणं पच्चवेक्खणपयोजनं, “इदमत्थियं भोजनं भुज्जामी”ति पन पच्चवेक्खितपरिभोगस्सेव पयोजनत्ता परिभोगपमाणंयेव नाम, तं इध अधिप्पेतं। तेनेव पटिसङ्का योनिसोतिआदिमाह, इतरम्पि पन वट्टतियेव।

सीहसेय्यन्ति एत्थ कामभोगिसेय्या, पेतसेय्या, सीहसेय्या, तथागतसेय्याति चतस्सो सेय्या। तत्थ “येभुय्येन, भिक्खवे, कामभोगी वामेन पस्सेन सेन्ती”ति (अ० नि० ४.२४६) अयं **कामभोगिसेय्या**। तेसज्हि येभुय्येन दक्खिणपस्सेन सयानो नाम नत्थि।

“येभुय्येन, भिक्खवे, पेता उत्ताना सेन्ती”ति (अ० नि० ४.२४६) अयं **पेतसेय्या**। पेता हि अप्पमंसलोहितत्ता अट्टिसङ्काटजटिता एकेन पस्सेन सयितुं न सक्कोन्ति, उत्तानाव सयन्ति।

“येभुय्येन, भिक्खवे, सीहो मिगराजा नङ्गुट्ठं अन्तरसत्थिम्हि अनुपक्खिपित्वा दक्खिणेन पस्सेन सयती”ति अयं **सीहसेय्या**। तेजुस्सदत्ता हि सीहो मिगराजा द्वे पुरिमपादे एकस्मिं, पच्छिमपादे एकस्मिं ठाने ठपेत्वा नङ्गुट्ठं अन्तरसत्थिम्हि पक्खिपित्वा पुरिमपादपच्छिमपादनङ्गुट्ठानं ठितोकासं सल्लक्खेत्वा द्विन्नं पुरिमपादानं मत्थके सीसं ठपेत्वा सयति, दिवसम्पि सयित्वा पबुज्झमानो न उत्रसन्तो पबुज्झति, सीसं पन उक्खिपित्वा पुरिमपादादीनं ठितोकासं सल्लक्खेति। सचे किञ्चि ठानं विजहित्वा ठितं होति, “नयिदं तुहं जातिया सूरभावस्स च अनुरूप”न्ति अनत्तमनो हुत्वा तत्थेव सयति, न गोचराय पक्कमति। अविजहित्वा ठिते पन “तुहं जातिया च सूरभावस्स च अनुरूपमिद”न्ति हट्टतुट्ठो उट्ठाव

सीहविजम्भितं विजम्भित्वा केसरभारं विधुनित्वा तिक्रुत्तुं सीहनादं नदित्वा गोचराय पक्कमति ।

चतुत्थज्झानसेय्या पन तथागतसेय्याति वुच्चति । तासु इध सीहसेय्या आगता । अयज्झि तेजुस्सदइरियापथत्ता उत्तमसेय्या नाम ।

पादे पादन्ति दक्खिणपादे वामपादं । **अच्चाधायाति** अतिआधाय, ईसकं अतिक्कम्म ठपेत्वा । गोप्फकेन हि गोप्फके, जाणुना वा जाणुम्हि सङ्घट्टियमाने अभिण्हं वेदना उप्पज्जति, चित्तं एकगं न होति, सेय्या अफासुका होति । यथा पन न सङ्घट्टेति, एवं अतिक्कम्म ठपिते वेदना नुप्पज्जति, चित्तं एकगं होति, सेय्या फासुका होति । तस्मा एवं सेय्यं कप्पेति ।

सतो सम्पजानोति सतिया चेव सम्पजज्जेन च समन्नागतो । कथं निद्वायन्तो सतो सम्पजानो होतीति? सतिसम्पजज्जस्स अप्पहानेन । अयज्झि दिवसज्जेव सकलयामज्ज आवरणीयेहि धम्मोहि चित्तं परिसोधेत्वा पठमयामावसाने चङ्कमा ओरुह पादे धोवन्तोपि मूलकम्मट्ठानं अविजहन्तोव धोवति, तं अविजहन्तोव द्वारं विवरति, मज्जे निसीदति, अविजहन्तोव निदं ओक्कमति । पबुज्झन्तो पन मूलकम्मट्ठानं गहेत्वाव पबुज्झति । एवं निदं ओक्कमन्तोपि सतो सम्पजानो होति । एवं पन जाणधातुकन्ति न रोचयिंसु ।

वुत्तनयेन पनेस चित्तं परिसोधेत्वा पठमयामावसाने “उपादिन्नकं सरीरं निद्वाय समस्सासेस्सामी”ति चङ्कमा ओरुह मूलकम्मट्ठानं अविजहन्तोव पादे धोवति, द्वारं विवरति, मज्जे पन निसीदित्वा मूलकम्मट्ठानं पहाय, “खन्धाव खन्धेसु, धातुयोव धातूसु पटिहज्जन्ती”ति सेनासनं पच्चवेकखन्तो कमेन निदं ओक्कमति, पबुज्झन्तो पन मूलकम्मट्ठानं गहेत्वाव पबुज्झति । एवं निदं ओक्कमन्तोपि सतो सम्पजानो नाम होतीति वेदितब्बो ।

इति इमस्मिं सुत्ते तिवङ्गिका पुब्बभागविपस्सनाव कथिता । एतकेनेव पन वोसानं अनापज्जित्वा तानेव इन्द्रियबलबोज्झङ्गानि समोधानेत्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा भिक्खु अरहत्तं पापुणातीति । एवं याव अरहत्ता देसना कथेतब्बा ।

३. कुम्मोपमसुत्तवण्णना

२४०. ततिये **कुम्मोति** अट्ठिकुम्मो । **कच्छपोति** तस्सेव वेवचनं । **अनुनदीतीरेति** नदिया अनुतीरे । **गोचरपसुतोति** “सचे किञ्चि फलाफलं लभिस्सामि, खादिस्सामी”ति गोचरत्थाय पसुतो उस्सुक्को तन्निबन्धो । **समोदहित्वाति** समुगगे विय पक्खिपित्वा । **सङ्कसायतीति** अच्छति । **समोदहन्ति** समोदहन्तो ठपेन्तो । इदं वुत्तं होति — यथा कुम्मो अङ्गानि सके कपाले समोदहन्तो सिङ्गालस्स ओतारं न देति, न च नं सिङ्गालो पसहति, एवं भिक्खु अत्तनो मनोवितक्के सके आरम्मणकपाले समोदहन्तो किलेसमारस्स ओतारं न देति, न च नं मारो पसहति ।

अनिस्सितोति तण्हादिट्ठिनिस्सयेहि अनिस्सितो । **अज्जमहेठयानोति** अज्जं कज्जि पुग्गलं अविहेठेन्तो । **परिनिब्बुतोति** किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो । **नूपवदेय्य कज्जीति** अज्जं कज्जि पुग्गलं सीलविपत्तिया वा आचारविपत्तिया वा अत्तानं उक्कंसेतुकामताय वा परं वम्भेतुकामताय वा न उपवदेय्य, अज्जदत्थु पज्ज धम्मो अज्जत्तं उपट्टपेत्वा, “कालेन वक्खामि, नो अकालेन, भूतेन वक्खामि, नो अभूतेन, सण्हेन वक्खामि, नो फरुसेन, अत्थसंहितेन वक्खामि, नो अनत्थसंहितेन, मेत्तचित्तो वक्खामि, नो दोसन्तरो”ति एवं उल्लुम्पनसभावसण्ठितेनेव चित्तेन विहरति ।

४. पठमदारुक्खन्धोपमसुत्तवण्णना

२४१. चतुर्थे अद्वसाति गङ्गातीरे पञ्चतवरबुद्धासने निसिन्नो अद्वस । वुहमानन्ति चतुरस्सं तच्छेत्वा पब्बतन्तरे ठपितं वातातपेन सुपरिसुखं पावुस्सके मेघे वस्सन्ते उदकेन उल्लवित्वा अनुपुब्बेन गङ्गाय नदिया सोते पतितं तेन सोतेन वुहमानं । भिक्खू आमन्तेसीति “इमिना दारुक्खन्धेन सदिसं कत्वा मम सासने सद्भापब्बजितं कुलपुत्तं दस्सेस्सामी”ति धम्मं देसेतुकामताय आमन्तेसि । अमुं महन्तं दारुक्खन्धं गङ्गाय नदिया सोतेन वुहमानन्ति इदं पन अट्टदोसविमुत्तत्ता सोतपटिपन्नस्स दारुक्खन्धस्स अपरे समुद्वपत्तिया अन्तरायकरे अट्ट दोसे दस्सेतुं आरभि ।

तत्रस्स एवं अट्टदोसविमुत्तत्ता वेदितब्बा — एको हि गङ्गाय नदिया अविदूरे पब्बततले जातो नानावल्लीहि पलिवेठितो पण्डुपलासतं आपज्जित्वा उपचिकादीहि खज्जमानो तस्मिंयेव ठाने अपण्णत्तिकभावं गच्छति, अयं दारुक्खन्धो गङ्गं ओतरित्वा वङ्कट्टानेसु विलासमानो सागरं पत्वा मणिवण्णे ऊमिपिट्ठे सोभितुं न लभति ।

अपरो गङ्गातीरे बहिमूलो अन्तोसाखो हुत्वा जातो, अयं किञ्चापि कालेन कालं ओलम्बिनीहि साखाहि उदकं फुसति, बहिमूलत्ता पन गङ्गं ओतरित्वा वङ्कट्टानेसु विलासमानो सागरं पत्वा मणिवण्णे ऊमिपिट्ठे सोभितुं न लभति ।

अपरो मज्झे गङ्गाय जातो, दळ्ढमूलेन पन सुप्पतिट्ठितो, बहि चस्स गता वङ्कसाखा नानावल्लीहि आबद्धा, अयम्पि दळ्ढमूलत्ता बहिद्धा वल्लीहि आबद्धत्ता च गङ्गं ओतरित्वा...पे०... सोभितुं न लभति ।

अपरो पतितट्टानेयेव वालिकाय ओत्थटो पूतिभावं आपज्जति, अयम्पि गङ्गं ओतरित्वा...पे०... न लभति ।

अपरो द्विन्नं पासाणानं अन्तरे जातत्ता, सुनिखातो विय निच्चलो ठितो, आगतागतं उदकं द्विधा फालेति, अयं पासाणन्तरे सुट्ठ पतिट्ठितत्ता गङ्गं ओतरित्वा...पे०... न लभति ।

अपरो अब्भोकासट्टाने नभं पूरेत्वा वल्लीहि आबद्धो ठितो । एकं द्वे संवच्छरे अतिक्कमित्वा आगते महोघे सकिं वा द्विक्खत्तुं वा तेमेति, अयम्पि नभं पूरेत्वा ठितताय चेव एकस्स वा द्विन्नं वा संवच्छरानं अच्चयेन सकिं वा द्विक्खत्तुं वा तेमनताय च गङ्गं ओतरित्वा...पे०... न लभति ।

अपरोपि मज्झे गङ्गाय दीपके जातो मुदुक्खन्धसाखो ओघे आगते अनुसोतं निपज्जित्वा, उदके गते सीसं उक्खिपित्वा, नच्चन्तो विय तिट्ठति । यस्सत्थाय सागरो गङ्गं एवं विय वदति, “भोति गङ्गे त्वं मय्हं चन्दनसारसलळसारादीनि नानादारूनि आहरसि, दारुक्खन्धं पन नाहरसी”ति । सुलभो एस, देव, पुनवारे जानिस्सामीति । पुनवारे तम्बवण्णेन उदकेन आलिङ्गमाना विय आगच्छति । सोपि तथेव अनुसोतं निपज्जित्वा, उदके गते सीसं उक्खिपित्वा, नच्चन्तो विय तिट्ठति । अयं अत्तनो मुदुताय गङ्गं ओतरित्वा...पे०... न लभति ।

अपरो गङ्गाय नदिया तिरियं पतितो वालिकाय ओत्थरितो अन्तरसेतु विय बहूनं पच्चयो जातो, उभोसु तीरेसु वेळुनळकरज्जककुधादयो उल्लवित्वा तथेव लग्गन्ति । तथा नानाविधा गच्छा वुहमाना भिन्नमुसलभिन्नसुप्पअहिकुक्कुरहत्थिअस्सादिकुणपानिपि तथेव लग्गन्ति । महागङ्गापि नं आसज्ज भिज्जित्वा द्विधा गच्छति, मच्छकच्छपकुम्भीलमकरादयोपि तथेव वासं कप्पेन्ति । अयम्पि तिरियं पतित्वा महाजनस्स पच्चयत्तकतभावेन गङ्गं ओतरित्वा वङ्कट्टानेसु विलासमानो सागरं पत्वा मणिवण्णे ऊमिपिट्ठे सोभितुं न लभति ।

इति भगवा इमेहि अट्टहि दोसेहि विमुत्तत्ता सोतपटिपन्नस्स दारुक्खन्धस्स अपरे समुद्वपत्तिया अन्तरायकरे अट्ट दोसे

दस्सेतुं अमुं महन्तं दारुक्खन्धं गङ्गाय नदिया सोतेन वुद्धमानन्तिआदिमाह । तत्थ न थले उस्सीदिस्सतीति थलं नाभिरुहिस्सति । न मनुस्सग्गाहो गहेस्सतीति “महा वतायं दारुक्खन्धो”ति दिस्वा, उळुम्पेन तरमाना गन्त्वा, गोपानसीआदीनं अत्थाय मनुस्सा न गण्हिस्सन्ति । न अमनुस्सग्गाहो गहेस्सतीति “महग्घो अयं चन्दनसारो, विमानद्वारे नं ठपेस्सामा”ति मज्जमाना न अमनुस्सा गण्हिस्सन्ति ।

एवमेव खोति एत्थ सद्धिं बाहिरेहि अट्ठहि दोसेहि एवं ओपम्मसंसन्दनं वेदितब्बं — गङ्गाय अविदूरे पब्बततले जातो तत्थेव उपचिकादीहि खज्जमानो अपण्णत्तिकभावं गतदारुक्खन्धो विय हि “नत्थि दिन्न”न्तिआदिकाय मिच्छादिट्ठिया समन्नागतो पुग्गलो वेदितब्बो । अयज्जि सासनस्स दूरीभूतत्ता अरियमग्गं ओरुह्म समाधिकुल्ले निसिन्नो निब्बानसागरं पापुणितुं न सक्कोति ।

गङ्गातीरे बहिमूलो अन्तोसाखो हुत्वा जातो विय अच्छिन्नगिहबन्धनो समणकुटुम्बिकपुग्गलो दट्ठब्बो । अयज्जि “चित्तं नामेतं अनिबद्धं, ‘समणोम्ही’ति वदन्तोव गिही होति, ‘गिहीम्ही’ति वदन्तोव समणो होति । को जानिस्सति, किं भविस्सती”ति? महल्लककाले पब्बजन्तोपि गिहबन्धनं न विस्सज्जेति । महल्लकपब्बजितानञ्च सम्पत्ति नाम नत्थि । तस्स सचे चीवरं पापुणाति, अन्तच्छिन्नकं वा जिण्णदुब्बण्णं वा पापुणाति । सेनासनम्पि विहारपच्चन्ते पण्णसाला वा मण्डपो वा पापुणाति । पिण्डाय चरन्तेनापि पुत्तनत्तकानं दारकानं पच्छतो चरितब्बं होति, परियन्ते निसीदितब्बं होति । तेन सो दुक्खी दुम्पनो अस्सूनि मुञ्चन्तो, “अत्थि मे कुलसन्तकं धनं, कप्पति नु खो तं खादन्तेन जीवितु”न्ति चिन्तेत्वा एकं विनयधरं पुच्छति — “किं, भन्ते आचरिय, अत्तनो सन्तकं विचारेत्वा खादितुं कप्पति, नो कप्पती”ति? “नत्थेत्थ दोसो, कप्पतेत”न्ति । सो अत्तनो भजमानके कतिपये दुब्बचे दुराचारे भिक्खू गहेत्वा, सायन्हसमये अन्तोगामं गन्त्वा, गाममज्झे ठितो गामिके पक्कोसापेत्वा, “अम्हाकं पयोगतो उट्ठितं आयं कस्स देथा”ति आह । भन्ते, तुम्हे पब्बजिता, मयं कस्स दस्सामाति? किं पब्बजितानं अत्तनो सन्तकं न वट्ठतीति? कुदाल-पिटकं गहेत्वा, खेत्तमरियादबन्धनादीनि करोन्तो नानाप्यकारं पुब्बण्णापरण्णञ्चेव फलाफले च सङ्गण्हित्वा, हेमन्तगिम्हवस्सानेसु यं यं इच्छति, तं तं पचापेत्वा खादन्तो समणकुटुम्बिको हुत्वा जीवति । केवलमस्स पञ्चचूळकेन दारकेन सद्धिं पादपरिचारिकाव एका नत्थि । अयं पुग्गलो किञ्चापि ओलम्बिनीहि साखाहि उदकं फुसमानो अन्तोसाखो रुक्खो विय चेतियङ्गणबोधियङ्गणादीसु भिक्खूनां कायसामग्गिं देति, गिहबन्धनस्स पन अच्छिन्नताय बहिमूलत्ता अरियमग्गं ओतरित्वा समाधिकुल्ले निसिन्नो निब्बानसागरं पापुणितुं न सक्कोति ।

गङ्गाय मज्झे जातो बहिद्धा वल्लीहि आबद्धवङ्कसाखा विय सङ्घसन्तकं निस्साय जीवमानो भिन्नाजीवपुग्गलो दट्ठब्बो । एकच्चो गिहबन्धनं पहाय पब्बजन्तोपि सारुप्पट्टाने पब्बज्जं न लभति । पब्बज्जा हि नामेसा पटिसन्धिगगहणसदिसा । यथा मनुस्सा यत्थ पटिसन्धिं गण्हन्ति, तेसंयेव कुलानं आचारं सिक्खन्ति, एवं भिक्खूपि येसं सन्तिके पब्बजन्ति, तेसंयेव आचारं गण्हन्ति । तस्मा एकच्चो असारुप्पट्टाने पब्बजित्वा ओवादानुसासनीउद्देसपरिपुच्छादीहि परिबाहिरो हुत्वा पातोव मुण्डघटं गहेत्वा उदकतित्थं गच्छति, आचरियुपज्झायानं भत्तत्थाय खन्धे पत्तं कत्वा भत्तसालं गच्छति, दुब्बचसामणरेहि सद्धिं नानाकीळं कीळति, आरामिकदारकेहि संसट्ठो विहरति ।

सो दहरभिक्खुकाले अत्तनो अनुरूपेहि दहरभिक्खूहि चेव आरामिकेहि च सद्धिं सङ्घभोगं गन्त्वा, “अयं खीणासवेहि असुकरज्जो सन्तिका पटिगहितसङ्घभोगो, तुम्हे सङ्घस्स इदञ्चिदञ्च न देथ, न हि तुम्हाकं पवत्तिं सुत्वा राजा वा

राजमहामत्ता वा अत्तमना भविस्सन्ति, एथ दानि इदञ्चिदञ्च करोथा”ति कुद्दाल-पिटकानि गाहापेत्वा हेट्ठा तळाकमातिकासु कत्तब्बकिच्चाणि कारापेत्वा बहुं पुब्बण्णापरणं विहारं पवेसेत्वा आरामिकेहि अत्तनो उपकारभावं सङ्गस्स आरोचापेति । सङ्गो “अयं दहरो बहूपकारो, इमस्स सतं वा द्विसतं वा देथा”ति दापेति । इति सो इतो चित्तो च सङ्गसन्तकेनेव वड्ढन्तो बहिद्दो एकवीसतिविधाहि अनेसनाहि बद्धो अरियमग्गं ओतरित्वा समाधिकुल्ले निसिन्नो निब्बानसागरं पापुणितुं न सक्कोति ।

पतितट्ठानेयेव वालिकाय ओत्थरित्वा पूतिभावं आपादितरुक्खो विय आलसियमहग्घसो वेदितब्बो । एवरूपज्झि पुग्गलं आमिसचक्खुं पच्चयलोलं विस्सट्ठआचरियुपज्झायवत्तं उद्देसपरिपुच्छायोनि सोमनसिकारवज्जितं सन्धाय पञ्च नीवरणानि अत्थतो एवं वदन्ति — “भो, कस्स सन्तिकं गच्छामा”ति? अथ थिनमिद्धं उट्ठाय एवमाह — “किं न पस्सथ? एसो असुकविहारवासी कुसीतपुग्गलो असुकं नाम गामं गन्त्वा यागुमत्थके यागुं, पूवमत्थके पूवं, भत्तमत्थके भत्तं अज्झोहरित्वा विहारं आगम्म विस्सट्ठसब्बवत्तो उद्देसादिविरहितो मज्जं उपगच्छन्तो मय्हं ओकासं करोती”ति ।

ततो कामच्छन्दनीवरणं उट्ठयाह — “भो, तव ओकासे कते मय्हं कतोव होति, इदनेव सो निद्वायित्वा किलेसानुरज्जितोव पबुज्झित्वा कामवितक्कं वितक्केस्सती”ति । ततो ब्यापादनीवरणं उट्ठयाह — “तुम्हाकं ओकासे कते मय्हं कतोव होति । इदनेव निद्वायित्वा वुड्ढितो ‘वत्तपटिवत्तं करोही’ति वुच्चमानो, ‘भो, इमे अत्तनो कम्मं अकत्वा अम्हेसु ब्यावटा’ति नानप्पकारं फरुसवचनं वदन्तो अक्खीनि नीहरित्वा विचरिस्सती”ति । ततो उद्धच्चनीवरणं उट्ठयाह — “तुम्हाकं ओकासे कते मय्हं कतोव होति, कुसीतो नाम वाताहतो अग्गिक्खन्धो विय उद्धतो होती”ति । अथ कुक्कुच्चनीवरणं उट्ठयाह — “तुम्हाकं ओकासे कते मय्हं कतोव होति, कुसीतो नाम कुक्कुच्चपकतोव होति, अकप्पिये कप्पियसज्जं कप्पिये च अकप्पियसज्जं उप्पादेती”ति । अथ विचिकिच्छानीवरणं उट्ठयाह — “तुम्हाकं ओकासे कते मय्हं कतोव होति । एवरूपो हि अट्ठसु ठानेसु महाविचिकिच्छं उप्पादेसी”ति । एवं आलसियमहग्घसं पञ्च नीवरणानि चण्डसुनखादयो विय सिङ्गच्छिन्नं जरग्गवं अज्झोत्थरित्वा गणहन्ति । सोपि अरियमग्गसोतं ओतरित्वा समाधिकुल्ले निसिन्नो निब्बानसागरं पापुणितुं न सक्कोति ।

द्विन्नं पासाणानं अन्तरे निखातमूलाकारेण ठितरुक्खो विय दिट्ठिं उप्पादेत्वा ठितो दिट्ठिगतिको वेदितब्बो । सो हि “अरूपभवे रूपं अत्थि, असज्जीभवे चित्तं पवत्तति, बहुचित्तक्खणिको लोकुत्तरमग्गो, अनुसयो चित्तविप्पयुत्तो, ते च सत्ता सन्धावन्ति संसरन्ती”ति वदन्तो अरिद्धो विय कण्टकसामणेरो विय च विचरति । पिसुणवाचो पन होति, उपज्झायादयो सद्धिविहारिकादीहि भिन्दन्तो विचरति । सोपि अरियमग्गसोतं ओतरित्वा समाधिकुल्ले निसिन्नो निब्बानसागरं पापुणितुं न सक्कोति ।

अब्भोकासे नभं पूरेत्वा वल्लीहि आबद्धो ठितो एकं द्वे संवच्छरे अतिक्कमित्वा आगते महोघे सकिं वा द्विक्खत्तुं वा तेमनरुक्खो विय महल्लककाले पब्बजित्वा पच्चन्ते वसमानो दुल्लभसङ्गदस्सनो चेव दुल्लभधम्मस्सवनो च पुग्गलो वेदितब्बो । एकच्चो हि वुड्ढकाले पब्बजितो कतिपाहेन उपसम्पदं लभित्वा पञ्चवस्सकाले पातिमोक्खं पगुणं कत्वा दसवस्सकाले विनयधरत्थेरस्स सन्तिके विनयकथाकाले मरिचं वा हरीतकखण्डं वा मुखे ठपेत्वा बीजनेन मुखं पिधाय निद्वायन्तो निसीदित्वा लेसकप्पेन कतविनयो नाम हुत्वा पत्तचीवरं आदाय पच्चन्तं गच्छति । तत्र नं मनुस्सा सक्करित्वा भिक्खुदस्सनस्स दुल्लभताय “इधेव, भन्ते, वसथा”ति विहारं कारेत्वा पुप्फपगफलूपगरुक्खे रोपेत्वा तत्थ वासेन्ति ।

अथ महाविहारसदिसविहारा बहुस्सुता भिक्खू, “जनपदे चीवररजनादीनि कत्वा आगमिस्सामा”ति तत्थ गच्छन्ति ।

सो ते दिस्वा, हट्टुदुवो वत्तपटिवत्तं कत्वा, पुनदिवसे आदाय भिक्खाचारगामं पविसित्वा, “असुको थेरो सुत्तन्तिको, असुको अभिधम्मिको, असुको विनयधरो, असुको तेषिटको, एवरूपे थेरे कदा लभिस्सथ, धम्मसवनं कारेथा”ति वदति । उपासका “धम्मस्सवनं कारेस्सामा”ति विहारमगं सोधेत्वा, सप्पितेलादीनि आदाय, महाथेरं उपसङ्कमित्वा, “भन्ते, धम्मस्सवनं कारेस्साम, धम्मकथिकानं विचारेथा”ति वत्वा पुनदिवसे आगन्त्वा धम्मं सुणन्ति ।

नेवासिकत्थेरो आगन्तुकानं पत्तचीवरानि पटिसामेन्तो अन्तोगम्भेयेव दिवसभागं वीतिनामेति । दिवाकथिको उड्डितो सरभाणको घटेन उदकं वमेन्तो विय सरभाणं भणित्वा उड्डितो, तम्पि सो न जानाति । रत्तिकथिको सागरं खोभेन्तो विय रत्तिं कथेत्वा उड्डितो, तम्पि सो न जानाति । पच्चूसकथिको कथेत्वा उड्डासि, तम्पि सो न जानाति । पातोव पन उड्डाय मुखं धोवित्वा, थेरानं पत्तचीवरानि उपनामेत्वा, भिक्खाचारं उपगच्छन्तो महाथेरं आह — “भन्ते, दिवाकथिको कतरं जातकं नाम कथेसि, सरभाणको कतरं सुत्तं नाम भणि, रत्तिकथिको कतरं धम्मकथं नाम कथेसि, पच्चूसकथिको कतरं जातकं नाम कथेसि, खन्धा नाम कति, धातुयो नाम कति, आयतना नाम कती”ति । एवरूपो एकं द्वे संवच्छरानि अतिक्कमित्वा भिक्खुदस्सनञ्चेव धम्मस्सवनञ्च लभन्तोपि ओघे आगते उदकेन सकिं वा द्विक्खत्तुं वा तेमितरुक्खसदिसो होति । सो एवं सङ्गदस्सनतो च धम्मस्सवनतो च पटिक्कम्म दूरे वसन्तो अरियमगं ओतरित्वा समाधिकुल्ले निसिन्नो निब्बानसागरं पापुणितुं न सक्कोति ।

मज्झे गङ्गाय दीपके जातो मुदुरुक्खो विय मधुरस्सरभाणकपुगगलो वेदितब्बो । सो हि अभिज्जातानि अभिज्जातानि वेस्सन्तरादीनि जातकानि उग्गण्हित्वा, दुल्लभभिक्खुदस्सनं पच्चन्तं गन्त्वा, तत्थ धम्मकथाय पसादितहृदयेन जनेन उपड्डियमानो अत्तानं उद्दिस्स कते सम्पन्नपुप्फफलरुक्खे नन्दनवनाभिरामे विहारे वसति । अथस्स भारहारभिक्खू तं पवत्तिं सुत्वा, “असुको किर एवं उपट्टाकेसु पटिबद्धचित्तो विहरति । पण्डितो भिक्खु पटिबलो बुद्धवचनं वा उग्गण्हितुं, कम्मट्ठानं वा मनसिकातुं, आनेत्वा तेन सद्धिं असुकत्थेरस्स सन्तिके धम्मं उग्गण्हिस्साम, असुकत्थेरस्स सन्तिके कम्मट्ठान”न्ति तत्थ गच्छन्ति ।

सो तेसं वत्तं कत्वा सायन्हसमयं विहारचारिकं निक्खन्तेहि तेहि “इमं, आवुसो, चेतियं तथा कारित”न्ति पुट्ठो, “आम, भन्ते”ति वदति । “अयं बोधि, अयं मण्डपो, इदं उपोसथागारं, एसा अगिसाला, अयं चङ्कमो तथा कारितो । इमे रुक्खे रोपापेत्वा तथा नन्दनवनाभिरामो विहारो कारितो”ति । “आम, भन्ते”ति, वदति ।

सो सायं थेरुपट्टानं गन्त्वा वन्दित्वा पुच्छति — “कस्मा, भन्ते, आगतत्था”ति? “आवुसो, तं आदाय गन्त्वा, असुकत्थेरस्स सन्तिके धम्मं उग्गण्हित्वा, असुकत्थेरस्स सन्तिके कम्मट्ठानं, असुकस्मिं नाम अरज्जे समग्गा समणधम्मं करिस्सामाति इमिना कारणेन आगतम्हा”ति । साधु, भन्ते, तुम्हे नाम मय्हं अत्थाय आगता, अहम्पि चिरनिवासेन इध उक्कण्ठितो गच्छामि, पत्तचीवरं गण्हामि, भन्तेति । आवुसो, सामणेरदहरा मग्गकिलन्ता, अज्ज वसित्वा स्वे पच्छाभत्तं गमिस्सामाति । साधु, भन्तेति पुनदिवसे तेहि सद्धिं पिण्डाय पविसति । गामवासिनो “अम्हाकं अय्यो बहू आगन्तुके भिक्खू गहेत्वा आगतो”ति आसनानि पज्जापेत्वा यागुं पायेत्वा सुखनिसिन्नकथं सुत्वा भत्तं अदंसु । थेरा “त्वं, आवुसो, अनुमोदनं कत्वा निक्खम, मयं उदकफासुकट्ठाने भत्तकिच्चं करिस्सामा”ति निक्खन्ता ।

गामवासिनो अनुमोदनं सुत्वा पुच्छिंसु, “कुतो, भन्ते, थेरा आगता”ति? एते अम्हाकं आचरियुपज्झाया समानुपज्झाया सन्दिद्धा सम्भत्ताति । कस्मा आगताति? मं गहेत्वा गन्तुकामतायाति । तुम्हे पन गन्तुकामाति? आमावुसोति । किं वदेथ, भन्ते, अम्हेहि कस्स उपोसथागारं कारितं, कस्स भोजनसाला, कस्स अगिसालादयो कारिता, मयं

मङ्गलामङ्गलेसु कस्स सन्तिकं गमिस्सामाति? महाउपासिकायोपि तत्थेव निसीदित्वा अस्सूनि पवत्तयिंसु। दहरो “तुम्हेसु एवं दुक्खितेसु अहं गन्त्वा किं करिस्सामि? थेरे उय्योजेस्सामी”ति विहारं गतो।

थेरापि कतभत्तकिच्चा पत्तचीवरानि गहेत्वा निसिन्ना तं दिस्वाव, “किं, आवुसो, चिरायसि, दिवा होति, गच्छामा”ति आहंसु। आम, भन्ते, तुम्हे सुखिता, असुकगेहस्स इट्ठकामूलं ठितसण्ठानेनेव ठितं, असुकगेहादीनं चित्तकम्ममूलादीनि अत्थि, गतस्सापि मे चित्तविक्खेपो भविस्सति, तुम्हे पुरतो गन्त्वा असुकविहारे चीवरधोवनरजनादीनि करोथ, अहं तत्थ सम्पापुणिस्सामीति। ते तस्स ओसक्किंतुकामतं जत्वा त्वं पच्छा आगच्छेय्यासीति पक्कमिंसु।

सो थेरे अनुगन्त्वा निवत्तो विहारमेव आगन्त्वा भोजनसालादीनि ओलोकेन्तो विहारं रामण्येय्यकं दिस्वा चिन्तेसि — “साधु वतम्हि न गतो। सचे अगमिस्सं, कोचि, देव, धम्मकथिको आगन्त्वा, सब्बेसं मनं भिन्दित्वा, विहारं अत्तनो निकायसन्तकं करेय्य, अथ मया पच्छा आगन्त्वा एतस्स पच्छतो लद्धपिण्डं भुञ्जन्तेन चरितब्बं भविस्सती”ति।

सो अपरेन समयेन सुणाति, “ते किर भिक्खू गतट्टाने एकनिकायद्वेनिकायएकपिटकद्वेपिटकादिवसेन बुद्धवचनं उग्गहिन्त्वा अट्ठकथाचरिया जाता विनयधरा जाता सतपरिवारापि सहस्सपरिवारापि चरन्ति। ये पनेत्थ समणधम्मं कातुं गता, ते घटेन्ता वायमन्ता सोतापन्ता जाता, सकदागामिनो अनागामिनो अरहन्तो जाता, महासक्कारेन परिनिब्बुता”ति। सो चिन्तेसि — “सचे अहमि अगमिस्सं, मय्हम्पेसा सम्पत्ति अभविस्स, इमं पन ठानं मुञ्चितुं असक्कोन्तो अतिविय परिहीनम्ही”ति। अयं पुगगलो अत्तनो मुदुताय तं ठानं अमुञ्चन्तो अरियमग्गं ओतरित्वा समाधिकुल्ले निसिन्तो निब्बानसागरं पापुणितुं न सक्कोति।

गङ्गाय नदिया तिरियं पतित्वा, वालिकाय ओत्थटभावेन अन्तरसेतु विय हुत्वा, बहूनं पच्चयो जातरुक्खो विय रथविनीतमहाअरियवंसचन्दोपमादिपटिपदासु अञ्जतरं पटिपदं उग्गहेत्वा ठितो ओलीनवुत्तिको पुगगलो वेदितब्बो। सो हि तं पटिपत्तिनिस्सितं धम्मं उग्गहेत्वा पकतिया मञ्जुस्सरो चित्तलपब्बतादिसदिसं महन्तं ठानं गन्त्वा चेतियङ्गणवत्तादीनि करोति। अथ नं धम्मस्सवनग्गं पत्तं आगन्तुका दहरो “धम्मं कथेही”ति वदन्ति। सो सम्मा उग्गहितं धम्मं पटिपदं दीपेत्वा कथेति। अथस्स पंसुकूलिकपिण्डपातिकादयो सब्बे थेरनवमज्झिमा भिक्खू “अहो सप्पुरिसो”ति अत्तमना भवन्ति।

सो कस्सचि निदानमत्तं, कस्सचि उपड्डगाथं, कस्सचि गाथं उपट्ठापेन्तो अयपट्टकेन आबन्धन्तो विय दहरसामणेरे सङ्गहिन्त्वा महाथेरे उपसङ्कमित्वा, “भन्ते, अयं पोराणकविहारो अत्थि, एत्थ कोचि ततुप्पादो”ति?, पुच्छति। थेरा — “किं वदेसि, आवुसो, चतुवीसति करीससहस्सानि ततुप्पादो”ति। भन्ते, तुम्हे एवं वदेथ, उद्धने पन अग्गिपि न जलतीति। आवुसो, महाविहारवासीहि लद्धा नाम एवमेव नस्सन्ति, न कोचि सण्ठपेतीति। भन्ते, पोराणकराजूहि दिन्नं खीणासवेहि पटिग्गहितं कस्मा एते नासेन्तीति? आवुसो, तादिसेन धम्मकथिकेन सक्का भवेय्य लद्धन्ति। भन्ते, मा एवं वदेथ, अम्हे पटिपत्तिदीपकधम्मकथिका नाम, तुम्हे मं “सङ्गकुटुम्बिको विहारुपट्टाको”ति मञ्जमाना कातुकामाति। किं नु खो, आवुसो, अक्कपियमेतं, तुम्हादिसेहि पन कथिते अम्हाकं उप्पज्जेय्याति? तेन हि, भन्ते, आरामिकेसु आगतेसु अम्हाकं भारं करोथ, एकं कप्पियद्वारं कथेस्सामाति।

सो पातोव गन्त्वा, सन्निपातसालायं ठत्वा, आरामिकेसु आगतेसु “उपासका असुकखेत्ते भागो कुहिं, असुकखेत्ते कहापणं कुहि”न्तिआदीनि वत्वा, अञ्जस्स खेत्तं गहेत्वा, अञ्जस्स देति। एवं अनुक्कमेन तं तं पटिसेधेन्तो तस्स तस्स देन्तो तथा अकासि, यथा यागुहत्था पूवहत्था भत्तहत्था तेलमधुफाणितघतादिहत्था च अत्तनोव सन्तिकं आगच्छन्ति।

सकलविहारो एककोलाहलो होति, पेसला भिक्खू निब्बिज्ज अपक्कमिंसु ।

सोपि आचरियुपज्झायेहि विस्सट्ठकानं बहूनं दुब्बचपुग्गलानं उपज्झं देन्तो विहारं पूरेति । आगन्तुका भिक्खू विहारद्वारे उत्वाव “विहारे के वसन्ती”ति, पुच्छित्वा, “एवरूपा नाम भिक्खू”ति सुत्वा बाहिरेनेव पक्कमन्ति । अयं पुग्गलो सासने तिरियं निपन्नताय महाजनस्स पच्चयभावं उपगतो अरियमगं ओतरित्वा समाधिकुल्ले निसिन्नो निब्बानसागरं पापुणितुं न सक्कोति ।

भगवन्तं एतदवोचाति “निब्बानपब्भारा”ति पदेन ओसापितं धम्मदेसनं जत्वा अनुसन्धिकुसलताय एतं “किं नु खो, भन्ते”ति आदिवचनं अवोच । तथागतोपि हि इमिस्सं परिसति निसिन्नो “अनुसन्धिकुसलो भिक्खु अत्थि, सो मं पज्जं पुच्छिस्सती”ति तस्सेव ओकासकरणत्थाय इमस्मिं ठाने देसनं निट्ठापेसि ।

इदानीं **ओरिमं तीरन्ति** आदिना नयेन वुत्तेसु अज्झत्तिकायतनादीसु एवं उपगमनानुपगमनादीनि वेदितव्वानि । “मय्हं चक्खु-पसन्नं, अहं अप्पमत्तकम्पि रूपारम्मणं पटिविज्झितुं सक्कोमी”ति एतं निस्साय चक्खुं अस्सादेन्तोपि तिमिरकवातादीहि उपहतपसादो “अमनापं मय्हं चक्खु, महन्तम्पि रूपारम्मणं विभावेतुं न सक्कोमी”ति दोमनस्स आपज्जन्तोपि चक्खायतनं उपगच्छति नाम । अनिच्चं दुक्खं अनत्ताति तिण्णं लक्खणानं वसेन विपस्सन्तो पन न उपगच्छति नाम । सोतादीसुपि एसेव नयो ।

मनायतने पन “मनापं वत मे मनो, किञ्चि वामतो अग्गहेत्वा सब्बं दक्खिणतोव गणहाती”ति वा “मनेन मे चिन्तितचिन्तितस्स अलाभो नाम नत्थी”ति वा एवं अस्सादेन्तोपि, “दुचिन्तितचिन्तितस्स मे मनो अप्पदक्खिणग्गाही”ति एवं दोमनस्स उप्पादेन्तोपि मनायतनं उपगच्छति नाम । इट्ठे पन रूपे रागं, अनिट्ठे पटिघं उप्पादेन्तो रूपायतनं उपगच्छति नाम । सद्दायतनादीसुपि एसेव नयो ।

नन्दीरागस्सेतं अधिवचनन्ति यथा हि मज्झे संसीदित्वा थलं पत्तं दारुक्खन्धं सण्हथूलवालिका पिदहति, सो पुन सीसं उक्खिपितुं न सक्कोति, एवं नन्दीरागेन आबद्धो पुग्गलो चतूसु महाअपायेसु पतितो महादुक्खेन पिधीयति, सो अनेकेहिपि वस्ससहस्सेहि पुन सीसं उक्खिपितुं न सक्कोति । तेन वुत्तं “नन्दीरागस्सेतं अधिवचन”न्ति ।

अस्मिमानस्सेतं अधिवचनन्ति यथा हि थले आरुळ्ळो दारुक्खन्धो हेट्ठा गङ्गोदकेन चेव उपरि वस्सेन च तेमेन्तो अनुक्कमेन सेवालपरियोनद्धो “पासाणो नु खो एस खाणुको”ति वत्तब्बतं आपज्जति, एवमेव अस्मिमानेन उन्नतो पुग्गलो पंसुकूलिकट्टाने पंसुकूलिको होति, धम्मकथिकट्टाने धम्मकथिको, भण्डनकारकट्टाने भण्डनकारको, वेज्जट्टाने वेज्जो, पिसुणट्टाने पिसुणो । सो नानप्पकारं अनेसनं आपज्जन्तो ताहि ताहि आपत्तीहि पलिवेठितो “अत्थि नु खो अस्स अब्भन्तरे किञ्चि सीलं, उदाहु नत्थी”ति वत्तब्बतं आपज्जति । तेन वुत्तं “अस्मिमानस्सेतं अधिवचन”न्ति ।

पञ्चन्नेतं कामगुणानं अधिवचनन्ति यथा हि आवट्ठे पतितदारुक्खन्धो अन्तोयेव पासाणादीसु आहतसमम्भाहतो भिज्जित्वा चुण्णविचुण्णं होति, एवं पञ्चकामगुणावट्ठे पतितपुग्गलो चतूसु अपायेसु कम्मकारणखुप्पिपासादिदुक्खेहि आहतसमम्भाहतो दीघरत्तं चुण्णविचुण्णतं आपज्जति । तेन वुत्तं “पञ्चन्नेतं कामगुणानं अधिवचन”न्ति ।

दुस्सीलोति निस्सीलो । पापधम्मोति लामकधम्मो । असुचीति न सुचि । सङ्कस्सरसमाचारोति “इमस्स मज्जे इमस्स

मञ्जे इदं कम्म”न्ति एवं परेहि सङ्काय सरितब्बसमाचारो । सङ्काय वा परेसं समाचारं सरतीतिपि सङ्कस्सरसमाचारो । तस्स हि द्वे तयो जने कथेन्ते दिस्वा, “मम दोसं मञ्जे कथेन्ती”ति तेसं समाचारं सङ्कस्सरति धावतीति सङ्कस्सरसमाचारो ।

समणपटिज्जोति सलाकगहणादीसु “कित्तका विहारे समणा”ति गणनाय आरब्धाय “अहम्पि समणो, अहम्पि समणो”ति पटिज्जं देति, सलाकगहणादीनि करोति । **ब्रह्मचारिपटिज्जो**ति उपोसथपवारणादीसु “अहम्पि ब्रह्मचारी”ति पटिज्जाय तानि कम्मनि पविसति । **अन्तोपूती**ति वक्कहदयादीसु अपूतिकस्सपि गुणानं पूतिभावेन, अन्तोपूति । **अवस्सुतो**ति रागेन तिन्तो । **कसम्बुजातो**ति रागादीहि किलेसेहि कचवरजातो ।

एतदवोचाति गोगणं गङ्गातीराभिमुखं कत्वा परिसपरियन्ते ठितो आदितो पट्टाय याव परियोसाना सत्थु धम्मदेसनं सुत्वा, “सत्था ओरिमतीरादीनं अनुपगच्छन्तादिवसेन सक्का पटिपत्तिं पूरेतुन्ति वदति । यदि एवं पूरेतुं सक्का, अहं पब्बजित्वा पूरेस्सामी”ति चिन्तेत्वा एतं “अहं खो, भन्ते”ति आदिवचनं अवोच ।

वच्छगिद्धिनियोति वच्छेसु सस्नेहा थनेहि खीरं पग्घरन्तेहि वच्छकस्नेहेन सयमेव गमिस्सन्तीति । **निय्यातेहेवा**ति निय्यातेहियेव । गावीसु हि अनिय्यातितासु गोसामिका आगन्त्वा, “एका गावी न दिस्सति, एको गोणो, एको वच्छको न दिस्सती”ति तुयं पिट्ठितो पिट्ठितो विचरिस्सन्ति, इति ते अफासुकं भविस्सति । पब्बज्जा च नामेसा सङ्गस्स न रुहति, अणणा पब्बज्जा च बुद्धादीहि संवण्णिताति दस्सनत्थं एवमाह । **निय्याता**ति निय्यातिता । इमस्मिं सुत्ते वट्टिविवट्टं कथितं ।

५. दुतियदारुक्खन्धोपमसुत्तवण्णना

२४२. पञ्चमे **किमिलायन्ति** किमिलानामके नगरे । **संकिलिट्ठन्ति** पटिच्छन्नकालतो पट्टाय असंकिलिट्ठा नाम आपत्ति नत्थि, एवरूपं संकिलिट्ठं आपत्तिं । **न वुट्ठानं पज्जायतीति** परिवासमानत्तअब्भानेहि वुट्ठानं न दिस्सति ।

६. अवस्सुतपरियायसुत्तवण्णना

२४३. छट्ठे **नवं सन्थागारन्ति** अधुना कारितं सन्थागारं, एका महासालाति अत्थो । उय्योगकालादीसु हि राजानो तत्थ ठत्वा, “एत्तका पुरतो गच्छन्तु, एत्तका पच्छा, एत्तका उभोहि पस्सेहि, एत्तका हत्थी अभिरुहन्तु, एत्तका अस्से, एत्तका रथेसु तिट्ठन्तु”ति एवं सन्थं करोन्ति, मरियादं बन्धन्ति, तस्मा तं ठानं **सन्थागारन्ति** वुच्चति । उय्योगट्ठानतो च आगन्त्वा याव गेहेसु अल्लगोमयपरिभण्डादीनि कारेन्ति, ताव द्वे तीणि दिवसानि ते राजानो तत्थ सन्थरन्तीतिपि सन्थागारं । तेसं राजूनं सह अत्थानुसासनं अगारन्तिपि सन्थागारं । गणराजानो हि ते, तस्मा उप्पन्नं किच्चं एकस्स वसेन न छिज्जति, सब्बेसं छन्दोपि लद्धुं वट्टति, तस्मा सब्बे तत्थ सन्निपतित्वा अनुसासन्ति । तेन वुत्तं “सह अत्थानुसासनं अगारन्तिपि सन्थागार”न्ति । यस्मा पन ते तत्थ सन्निपतित्वा, “इमस्मिं काले कसितुं वट्टति, इमस्मिं काले वपितु”न्ति एवमादिना नयेन घरावासकिच्चाणि सम्मन्तयन्ति, तस्मा छिद्वावछिद्वां घरावासं तत्थ सन्थरन्तीतिपि, सन्थागारं । **अचिरकारितं होतीति** इट्ठककम्मसुधाकम्मचित्तकम्मादिवसेन सुसज्जितं देवविमानं विय अधुना निट्ठापितं । **समणेन वा**ति एत्थ यस्मा घरवत्थुपरिगहणकालेयेव देवता अत्तनो वसनट्ठानं गणहन्ति, तस्मा “देवेन वा”ति अवत्वा, “समणेन वा ब्राह्मणेन वा केनचि वा मनुस्सभूतेना”ति वुत्तं ।

येन भगवा तेनुपसङ्गमिंसूति सन्थागारं निट्ठितन्ति सुत्वा “गच्छाम नं पस्सिस्सामा”ति गन्त्वा द्वारकोट्टकतो पट्टाय सब्बं ओलोकेत्वा “इदं सन्थागारं अतिविय मनोरमं सस्सिरिकं । केन पठमं परिभुत्तं अम्हाकं दीघरत्तं हिताय सुखाय

अस्सा”ति चिन्तेत्वा — “अम्हाकं जातिसेट्ठस्स पठमं दिव्यमानेपि सत्थुनोव अनुच्छविकं, दक्खिण्येयवसेन दिव्यमानेपि सत्थुनोव अनुच्छविकं, तस्मा सत्थारं पठमं परिभुज्जापेस्साम, भिक्खुसङ्घस्स च आगमनं करिस्साम, भिक्खुसङ्घे आगते तेपिटकं बुद्धवचनं आगतमेव भविस्सति, सत्थारं तियामरत्तिं अम्हाकं धम्मकथं कथापेस्साम, इति तीहि रतनेहि परिभुत्तं पच्छा मयं परिभुज्जिस्साम, एवं नो दीघरत्तं हिताय सुखाय भविस्सती”ति सन्निट्ठानं कत्वा उपसङ्गमिंसु।

येन नवं सन्थागारं तेनुपसङ्गमिंसूति तंदिवसं किर सन्थागारं किज्चापि राजकुलानं दस्सनत्थाय देवविमानं विय सुसज्जितं होति सुपटिजगितं, बुद्धारहं पन कत्वा अपज्जत्तं। बुद्धा हि नाम अरज्जज्झासया अरज्जारामा अन्तोगामे वसेय्युं वा नो वा, तस्मा “भगवतो मनं जानित्वाव, पज्जापेस्सामा”ति चिन्तेत्वा, ते भगवन्तं उपसङ्गमिंसु, इदानीं पन मनं लभित्वा पज्जापेतुकामा येन सन्थागारं तेनुपसङ्गमिंसु।

सब्बसन्थरिं सन्थागारं सन्थरित्वाति यथा सब्बमेव सन्थतं होति, एवं तं सन्थरापेत्वा। सब्बपठमं ताव “गोमयं नाम सब्बमङ्गलेसु वट्ठती”ति सुधापरिकम्मकतम्पि भूमिं अल्लगोमयेन ओपुज्जापेत्वा, परिसुखभावं जत्वा, यथा अक्कन्तट्ठाने पदं पज्जायति, एवं चतुज्जातियगन्धेहि लिम्पापेत्वा उपरि नानावण्णकटसारके सन्थरित्वा तेसं उपरि महापिट्ठिककोजवे आदिं कत्वा हत्थत्थरअस्सत्थरसीहत्थरब्यग्धत्थरचन्दत्थरकसूरियत्थरकचित्तत्थरकादीहि नानावण्णेहि अत्थरकेहि सन्थरितब्बयुत्तकं सब्बोकासं सन्थरापेसुं। तेन वुत्तं “सब्बसन्थरिं सन्थागारं सन्थरित्वा”ति।

आसनानि पज्जापेत्वाति मज्झट्ठाने ताव मङ्गलथम्भं निस्साय महारहं बुद्धासनं पज्जापेत्वा, तत्थ तत्थ यं यं मुदुकज्ज मनोरमज्ज पच्चत्थरणं, तं तं पच्चत्थरित्वा उभतोलोहितकं मनुज्जदस्सनं उपधानं उपदहित्वा उपरि सुवण्णरजततारकविचित्तवितानं बन्धित्वा गन्धदामपुष्पदामपत्तदामादीहि अलङ्कुरित्वा समन्ता द्वादसहत्थे ठाने पुष्पजालं कारेत्वा, तिसहत्थमत्तं ठानं पटसाणिया परिविखपापेत्वा पच्छिमभित्तिं निस्साय भिक्खुसङ्घस्स पल्लङ्कपीठअपस्सयपीठमुण्डपीठानि पज्जापेत्वा उपरि सेतपच्चत्थरणेहि पच्चत्थरापेत्वा पाचीनभित्तिं निस्साय अत्तनो अत्तनो महापिट्ठिककोजवे पज्जापेत्वा मनोरमानि हंसलोमादिपूरितानि उपधानानि ठपापेसुं “एवं अकिलममाना सब्बरत्तिं धम्मं सुणिस्सामा”ति। इदं सन्थाय वुत्तं “आसनानि पज्जापेत्वा”ति।

उदकमणिकं पतिट्ठापेत्वाति महाकुच्छिकं उदकचाटिं पतिट्ठापेत्वा “एवं भगवा च भिक्खुसङ्घो च यथारुचिया हत्थे वा धोविस्सन्ति पादे वा, मुखं वा विक्खालेस्सन्ती”ति तेसु तेसु ठानेसु मणिवण्णस्स उदकस्स पूरापेत्वा वासत्थाय नानापुष्पानि चेव उदकवासचुण्णानि च पक्खिपित्वा कदलिपण्णेहि पिदहित्वा पतिट्ठापेसुं। इदं सन्थाय वुत्तं “उदकमणिकं पतिट्ठापेत्वा”ति।

तेलप्पदीपं आरोपेत्वाति रजतसुवण्णादिमयदण्डदीपिकासु योनकरूपकिरातरूपकादीनं हत्थे ठपितसुवण्णरजतादिमयकपल्लिकासु च तेलप्पदीपं जालापेत्वाति अत्थो। येन भगवा तेनुपसङ्गमिंसूति एत्थ पन ते सक्थराजानो न केवलं सन्थागारमेव, अथ खो योजनावट्ठे कपिलवत्थुस्मिं नगरवीथियोपि सम्मज्जापेत्वा धजे उस्सापेत्वा गेहद्वारेसु पुण्णघटे च कदलियो च ठपापेत्तेवा सकलनगरं दीपमालादीहि विप्पकिण्णतारकं विय कत्वा “खीरूपगे दारके खीरं पायेथ, दहरे कुमारे लहुं लहुं भोजेत्वा सयापेथ, उच्चासदं मा करित्थ, अज्ज एकरत्तिं सत्था अन्तोगामे वसिस्सति, बुद्धा नाम अप्पसदकामा होन्ती”ति भेरिं चरापेत्वा सयं दण्डदीपिका आदाय येन भगवा तेनुपसङ्गमिंसु।

अथ खो भगवा निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय सद्धिं भिक्खुसङ्घेन येन नवं सन्थागारं तेनुपसङ्गमीति “यस्स

दानि, भन्ते, भगवा कालं मञ्जती”ति एवं किर काले आरोचिते भगवा लाखारसतिन्तरत्तकोविळारपुष्पवण्णं रत्तदुपट्टं कत्तरिया पदुमं कन्तेन्तो विय, संविधाय तिमण्डलं पटिच्छादेन्तो निवासेत्वा सुवण्णपामङ्गेन पदुमकलापं परिकिखपन्तो विय, विज्जुलतासस्सिरिकं कायबन्धनं बन्धित्वा रत्तकम्बलेन गजकुम्भं परियोनन्धन्तो विय, रतनसतुब्बेधे सुवण्णग्धिके पवाळजालं खिपमानो विय सुवण्णचेतिये रत्तकम्बलकञ्चुकं पटिमुञ्चन्तो विय, गच्छन्तं पुण्णचन्दं रत्तवण्णवलाहकेन पटिच्छादयमानो विय, कञ्चनपब्बतमत्थके सुपक्कलाखारसं परिसिञ्चन्तो विय, चित्तकूटपब्बतमत्थकं विज्जुलताय परिकिखपन्तो विय च सचक्कवाळसिनेरुयुगन्धरं महापथविं सञ्चालेत्वा गहितं निग्रोधपल्लवसमानवण्णं रत्तवरपंसुकूलं पारुपित्वा, गन्धकुटिद्वारतो निक्खमि कञ्चनगुहतो सीहो विय उदयपब्बतकूटतो पुण्णचन्दो विय च । निक्खमित्वा पन गन्धकुटिपमुखे अट्ठासि ।

अथस्स कायतो मेघमुखेहि विज्जुकलापा विय रस्मियो निक्खमित्वा सुवण्णरसधारापरिसेकपिञ्जरपत्तपुष्पफलविटपे विय आरामरुक्खे करिंसु । तावदेव च अत्तनो अत्तनो पत्तचीवरमादाय महाभिक्खुसङ्घो भगवन्तं परिवारेसि । ते पन परिवारेत्वा ठिता भिक्खू एवरूपा अहेसुं — अप्पिच्छा सन्तुट्ठा पविवित्ता असंसट्ठा आरद्धवीरिया वत्तारो वचनक्खमा चोदका पापगरहिनो सीलसम्पन्ना समाधिसम्पन्ना पञ्जाविमुत्तिविमुत्तिजाणदस्सनसम्पन्ना । तेहि परिवारितो भगवा रत्तकम्बलपरिकिखत्तो विय सुवण्णक्खन्धो, रत्तपदुमसण्डमञ्जगता विय सुवण्णनावा, पवाळवेदिकापरिकिखत्तो विय सुवण्णपासादो विरोचित्थ । सारिपुत्तमोग्गल्लानादयो महाथेरापि नं मेघवण्णं पंसुकूलं पारुपित्वा मणिवम्मवम्मिका विय महानागा परिवारयिंसु वन्तरागा भिन्नकिलेसा विजटितजटा छिन्नबन्धना कुले वा गणे वा अलग्गा ।

इति भगवा सयं वीतरागो वीतरागेहि, वीतदोसो वीतदोसेहि, वीतमोहो वीतमोहेहि, नित्तण्हो नित्तण्हेहि, निक्किलेसो निक्किलेसेहि, सयं बुद्धो बहुस्सुतबुद्धेहि परिवारितो पत्तपरिवारितं विय केसरं, केसरपरिवारिता विय कण्णिका, अट्ठनागसहस्सपरिवारितो विय छदन्तो नागराजा, नवुतिहंससहस्सपरिवारितो विय धतरट्ठो हंसराजा, सेनङ्गपरिवारितो विय चक्कवत्तिराजा, मरुगणपरिवारितो विय सक्को देवराजा, ब्रह्मगणपरिवारितो विय हारितमहाब्रह्मा, तारागणपरिवारितो विय पुण्णचन्दो असमेन बुद्धवेसेन अपरिमाणेन बुद्धविलासेन कपिलवत्थुगामिमग्गं पटिपज्जि ।

अथस्स पुरत्थिमकायतो सुवण्णवण्णा रस्मि उट्ठित्वा असीतिहत्थट्ठानं अग्गहेसि पच्छिम-कायतो, दक्खिणहत्थतो, वामहत्थतो सुवण्णवण्णा रस्मि उट्ठित्वा असीतिहत्थट्ठानं अग्गहेसि । उपरि केसन्ततो पट्ठा सव्वकेसावट्ठेहि मोरगीववण्णा रस्मि उट्ठित्वा गगनतले असीतिहत्थट्ठानं अग्गहेसि । हेट्ठा पादतलेहि पवाळवण्णा रस्मि उट्ठित्वा घनपथविं असीतिहत्थट्ठानं अग्गहेसि । एवं समन्ता असीतिहत्थट्ठानं छव्वण्णा बुद्धरस्मियो विज्जोतमाना विप्पन्दमाना कञ्चनदण्डदीपिकाहि निच्छरित्वा आकासं पक्खन्दजाला विय चातुद्दीपिकमहामेघतो निक्खन्तविज्जुलता विय विधाविंसु । सव्वदिसाभागा सुवण्णचम्पकपुप्फेहि विकिरियमाना विय, सुवण्णघटतो निक्खन्तसुवण्णरसधाराहि सिञ्चमाना विय, पसारितसुवण्णपटपरिकिखत्ता विय, वेरम्भवातसमुट्ठितकिंसुककणिकारपुष्पचुण्णसमोकिण्णा विय विप्पभासिंसु ।

भगवतोपि असीतिअनुब्यञ्जनब्यामप्पभाद्वत्तिसवरलक्खणसमुज्जलसरीरं समुगततारकं विय गगनतलं, विकसितमिव पदुमवनं, सव्वपालिफुल्लो विय योजनसतिको पारिच्छत्तको, पटिपाटिया ठपितानं द्वत्तिसचन्दानं द्वत्तिससूरियानं द्वत्तिसचक्कवत्तीनं द्वत्तिसदेवराजानं द्वत्तिसमहाब्रह्मानं सिरिया सिरिं अभिभवमानं विय विरोचित्थ, यथा तं दसहि पारमीहि दसहि उपपारमीहि दसहि परमत्थपारमीहि सम्मदेव पूरिताहि समत्तिसपारमिताहि अलङ्कृतं । कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि दिन्नदानं रक्खितसीलं कतकल्याणकम्मं एकस्मिं अत्तभावे ओतरित्वा

विपाकं दातुं ठानं अलभमानं सम्बाधपत्तं विय अहोसि । नावासहस्सभण्डं एकनावं आरोपनकालो विय,
सकटसहस्सभण्डं एकसकटं आरोपनकालो विय, पञ्चवीसतिया गङ्गानं ओघस्स सम्भिज्ज मुखद्वारे एकतो रासिभूतकालो
विय अहोसि ।

इमाय बुद्धसिरिया ओभासमानस्सापि च भगवतो पुरतो अनेकानि दण्डदीपिकासहस्सानि उक्खिपिंसु, तथा पच्छतो,
वामपस्से, दक्खिणपस्से । जातिसुमनचम्पकवनमल्लिकारत्तुप्पल-नीलुप्पल-बकुलसिन्दुवारपुप्फानि चेव
नीलपीतादिवण्णसुगन्धगन्धचुण्णानि च चातुद्दीपिकमेघविस्सट्ठा उदकवुट्ठियो विय विप्पकिरियिंसु ।
पञ्चङ्गिकतूरियनिग्घोसा चेव बुद्धधम्मसङ्गुणपटिसंयुत्ता थुतिघोसा च सब्बा दिसा पूरयिंसु ।
देवमनुस्सनागसुपण्णगन्धब्बयक्खादीनं अक्खीनि अमतपानं विय लभिंसु । इमस्मिं पन ठाने ठत्वा पदसहस्सेन गमनवण्णं
वत्तुं वट्ठति । तत्रिदं मुखमत्तं —

“एवं सब्बङ्गसम्पन्नो, कम्पयन्तो वसुन्धरं ।
अहेठयन्तो पाणानि, याति लोकविनायको ॥

“दक्खिणं पठमं पादं, उद्धरन्तो नरासभो
गच्छन्तो सिरिसम्पन्नो, सोभते द्विपदुत्तमो ॥

“गच्छतो बुद्धसेट्ठस्स, हेट्ठापादतलं मुदु ।
समं सम्फुसते भूमिं, रजसा नुपलिप्पति ॥

“निन्नट्ठानं उन्नमति, गच्छन्ते लोकनायके ।
उन्नतञ्च समं होति, पथवी च अचेतना ॥

“पासाणा सक्खरा चेव, कथला खाणुकण्टका ।
सब्बे मग्गा विवज्जन्ति, गच्छन्ते लोकनायके ॥

“नातिदूरे उद्धरति, नच्चासन्ने च निक्खिपं ।
अघट्टयन्तो निरय्याति, उभो जाणू च गोप्फके ॥

“नातिसीधं पक्कमति, सम्पन्नचरणो मुनि ।
न चापि सणिकं याति, गच्छमानो समाहितो ॥

“उद्धं अधो च तिरियञ्च, दिसञ्च विदिसं तथा ।
न पेक्खमानो सो याति, युगमत्तज्झि पेक्खति ॥

“नागविककन्तचारो सो, गमने सोभते जिनो ।
चारुं गच्छति लोकग्गो, हासयन्तो सदेवके ॥

“उळुराजाव सोभन्तो, चतुचारीव केसरी ।
तोसयन्तो बहू सत्ते, पुरं सेट्टं उपागमी”ति ॥

वण्णकालो नाम किरिसे, एवंविधेसु कालेसु बुद्धस्स सरीरवण्णे वा गुणवण्णे वा धम्मकथिकस्स थामोयेव पमाणं ।
चुण्णियपदेहि वा गाथाबन्धेन वा यत्तकं सक्कोति, तत्तकं वत्तब्बं । दुक्कथितन्ति न वत्तब्बं । अप्पमाणवण्णा हि बुद्धा । तेसं
बुद्धापि अनवसेसतो वण्णं वत्तुं असमत्था, पगेव इतरा पजाति । इमिना सिरिविलासेन अलङ्कृतपटियत्तं सक्कराजकुलं
पविसित्वा भगवा पसन्नचित्तेन जनेन गन्धधूमवासचुण्णादीहि पूजियमानो सन्थागारं पाविसि । तेन वुत्तं “अथ खो भगवा
निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय सद्धिं भिक्खुसङ्गेन येन नवं सन्थागारं तेनुपसङ्कमी”ति ।

भगवन्तंयेव पुरक्खत्वाति भगवन्तं पुरतो कत्वा । तत्थ भगवा भिक्खूनञ्चेव उपासकानञ्च मज्झे निसिन्नो
गन्धोदकेन न्हापेत्वा दुकूलचुम्बटकेन वोदकं कत्वा जातिहिङ्गुलकेन मज्जित्वा रत्तकम्बलपलिवेठिते पीठे
ठपितरत्तसुवण्णघनपटिमा विय अतिविरोचित्थ । अयं पनेत्थ पोराणानं वण्णभणनमग्गो —

“गन्त्वान मण्डलमाळं, नागविककन्तचारणो ।
ओभासयन्तो लोकग्गो, निसीदि वरमासने ॥

“तहिं निसिन्नो नरदम्मसारथि,
देवातिदेवो सतपुञ्जलक्खणो ।
बुद्धासने मज्झगतो विरोचति,
सुवण्णनेक्खं विय पण्डुकम्बले ॥

“नेक्खं जम्बोनदस्सेव, निक्खित्तं पण्डुकम्बले ।
विरोचति वीतमलो, मणिवेरोचनो यथा ॥

“महासालोव सम्फुल्लो, नेरुराजाव’लङ्कतो ।
सुवण्णयूपसङ्कासो, पदुमो कोकनदो यथा ॥

“जलन्तो दीपरुक्खोव, पब्बतग्गे यथा सिखी ।
देवानं पारिच्छत्तोव, सब्बफुल्लो विरोचती”ति ॥

कापिलवत्थवे सक्के बहुदेव रत्तिं धम्मिया कथायाति एत्थ धम्मकथा नाम सन्थागारानुमोदनापटिसंयुत्ता
पकिण्णककथा वेदितब्बा । तदा हि भगवा आकासगङ्गं ओतारेन्तो विय पथवोजं आकट्ठन्तो विय महाजम्बुं मत्थके गहेत्वा
चालेन्तो विय योजनिकं मधुभण्डं चक्कयन्तेन पीळेत्वा मधुपानं पायमानो विय कपिलवत्थुवासीनं सक्क्यानं हितसुखावहं
पकिण्णककथं कथेसि । “आवासदानं नामेतं, महाराज, महन्तं, तुम्हाकं आवासो मया परिभुत्तो, भिक्खुसङ्गेन च परिभुत्तो,
मया च भिक्खुसङ्गेन च परिभुत्तो पन धम्मरतनेन परिभुत्तोयेवाति तीहि रतनेहि परिभुत्तो नाम होति । आवासदानस्मिहि
दिन्ने सब्बदानं दिन्नमेव होति । भुम्मट्टकपण्णसालाय वा साखामण्डपस्स वापि आनिसंसो नाम परिच्छिन्दितुं न सक्का ।
आवासदानानुभावेन हि भवे भवे निब्बत्तस्सापि सम्बाधितगम्भवासो न होति, द्वादसहत्थो ओवरको विय मातुकुच्छि

असम्बाधोव होती’ति । एवं नानानयविचित्तं बहुं धम्मं कथं कथेत्वा —

“सीतं उण्हं पटिहन्ति, ततो वाळमिगानि च ।
सिरीसपे च मकसे, सिसिरे चापि वुट्टियो ॥

“ततो वातातपो घोरो, सज्जातो पटिहज्जति ।
लेणत्थज्ज सुखत्थज्ज, ज्ञायितुज्ज विपस्सितुं ॥

“विहारदानं सङ्गस्स, अगं बुद्धेन वणिणतं ।
तस्मा हि पण्डितो पोसो, सम्पस्सं अत्थमत्तनो ॥

“विहारे कारये रम्मे, वासयेत्थ बहुस्सुते ।
तेसं अन्नज्ज पानज्ज, वत्थसेनासनानि च ॥

“ददेय्य उजुभूतेसु, विप्पसन्नेन चेतसा ।
ते तस्स धम्मं देसेन्ति, सब्बदुक्खापनूदनं ।
यं सो धम्मं इधज्जाय, परिनिब्बाति अनासवो’ति ॥ (चूळव० २९५) —

एवं “अयम्पि आवासे आनिसंसो, अयम्पि आवासे आनिसंसो’ति बहुदेव रत्तिं अतिरेकतरं दियड्डयामं आवासानिसंसकथं कथेसि । तत्थ इमा ताव गाथाव सङ्गहं आरुळ्हा, पकिण्णकधम्मदेसना पन सङ्गहं नारोहति । **सन्दस्सेत्वा**ति आदीनि वुत्तत्थानेव ।

अभिवक्कन्ताति अतिक्कन्ता द्वे यामा गता । **यस्स दानि कालं मज्जथा**ति यस्स तुम्हे गमनस्स कालं मज्जथ, गमनकालो तुम्हाकं, गच्छथाति वुत्तं होति । कस्मा पन भगवा ते उय्योजेसीति? अनुकम्पाय । सुखुमाला हि ते, तियामरत्तिं निसीदित्वा वीतिनामेन्तानं सरीरे आबाधो उप्पज्जेय्य । भिक्खुसङ्घोपि महा, तस्स ठाननिसज्जानं ओकासो लब्धुं वट्टतीति उभयानुकम्पाय उय्योजेसि ।

विगतथिनमिद्धोति तत्र किर भिक्खू यामद्वयं ठितापि निसिन्नापि अचालयिंसु, पच्छिमयामे पन आहारो परिणमति, तस्स परिणतत्ता भिक्खुसङ्घो विगतथिनमिद्धो जातोति अकारणमेतं । बुद्धानज्झि कथं सुणन्तस्स कायिकचेतसिकदरथा न होन्ति, कायचित्तलहुतादयो उप्पज्जन्ति, तेन तेसं द्वे यामे ठितानम्पि निसिन्नानम्पि धम्मं सुणन्तानं थिनमिद्धं विगतं, पच्छिमयामेपि सम्पत्ते तथा विगतमेव जातं । तेनाह “विगतथिनमिद्धो’ति ।

पिट्ठि मे आगिलायतीति कस्मा आगिलायति? भगवतो हि छब्बस्सानि महापधानं पदहन्तस्स महन्तं कायदुक्खं अहोसि, अथस्स अपरभागे महल्लककाले पिट्ठिवातो उप्पज्जीति । अकारणं वा एतं । पहोति हि भगवा उप्पन्नं वेदनं विक्खम्भेत्वा एकम्पि द्वेपि सत्ताहानि एकपल्लङ्केन निसीदितुं । सन्थागारसालं पन चतूहि इरियापथेहि परिभुज्जितुकामो अहोसि । तत्थ पादधोवनट्टानतो याव धम्मासना अगमासि, एतके ठाने गमनं निष्फन्नं । धम्मासनं पत्तं थोकं ठत्वा निसीदि, एतके ठाने ठानं निष्फन्नं । द्वेयामं धम्मासने निसीदि, एतके ठाने निसज्जा निष्फन्ना । इदानि दक्खिणेन पस्सेन थोकं निपन्ने सयनं निष्फज्जिस्सतीति एवं चतूहि इरियापथेहि परिभुज्जितुकामो अहोसि । उपादिन्नकसरीरज्ज नाम “नो

आगिलायती”ति न वत्तब्बं, तस्मा चिरनिसज्जाय सज्जातं अप्पकम्पि आगिलायनं गहेत्वा एवमाह ।

सङ्घाटिं पज्जापेत्वाति सन्थागारस्स किर एकपस्से ते राजानो पटसाणि परिक्खिपापेत्वा कप्पियमज्जकं पज्जापेत्वा कप्पियपच्चत्थरणेन अत्थरित्वा उपरि सुवण्णतारकगन्धमालादिदामपटिमण्डितं वितानं बन्धित्वा गन्धतेलपदीपं आरोपयिंसु, “अप्पेव नाम सत्था धम्मासनतो वुट्ठाय थोकं विस्समन्तो इध निपज्जेय्य, एवं नो इमं सन्थागारं भगवता चतूहि इरियापथेहि परिभुत्तं दीघरत्तं हिताय सुखाय भविस्सती”ति । सत्थापि तदेव सन्थाय तत्थ सङ्घाटिं पज्जापेत्वा निपज्जि ।
उट्ठानसज्जं मनसि करित्वाति “एत्तकं कालं अतिक्कमित्वा वुट्ठहिस्सामी”ति वुट्ठानसज्जं चित्ते ठपेत्वा, तज्ज खो अनिद्वायन्तोव थेरस्स धम्मकथं सुणमानो ।

अवस्सुतपरियायन्ति अवस्सुतस्स परियायं, अवस्सुतस्स कारणन्ति अत्थो । **अधिमुच्चतीति** किलेसाधिमुच्चनेन अधिमुच्चति, गिद्धो होति । **ब्यापज्जतीति** ब्यापादवसेन पूतिचित्तो होति । **चक्खुतोति** चक्खुभावेन । **मारोति** किलेसमारोपि देवपुत्तमारोपि । **ओतारन्ति** विवरं । **आरम्मणन्ति** पच्चयं । नळागारतिणागारं विय हि सविसेवनानि आयतनानि, तिणुक्का विय किलेसुप्पत्तिरहं आरम्मणं, तिणुक्काय ठपितठपितट्टाने अङ्गारस्सुज्जलनं विय आरम्मणे आपाथमागते किलेसानं उप्पत्ति । तेन वुत्तं **लभेथ मारो ओतारन्ति** ।

सुक्कपक्खे बहलमत्तिकपिण्डावलेपनं कूटागारं विय निब्बिसेवनानि आयतनानि, तिणुक्का विय वुत्तपकारारम्मणं, तिणुक्काय ठपितठपितट्टाने निब्बापनं विय निब्बिसेवनानं आयतनानं आरम्मणे आपाथमागते किलेसपरिळाहस्स अनुप्पत्ति । तेन वुत्तं **नेव लभेथ मारो ओतारन्ति** ।

७. दुक्खधम्मसुत्तवण्णना

२४४. सत्तमे **दुक्खधम्मानन्ति** दुक्खसम्भवधम्मानं । पज्जसु हि खन्धेसु सति छेदनवधबन्धनादिभेदं दुक्खं सम्भवति, तस्मा ते दुक्खसम्भवधम्मत्ता दुक्खधम्माति वुच्चन्ति । **तथा खो पनस्साति** तेनाकारेनस्स । **यथास्स कामे पस्सतोति** येनाकारेनस्स कामे पस्सन्तस्स । **यथा चरन्तन्ति** येनाकारेन चारज्ज विहारज्ज अनुबन्धित्वा चरन्तं । **अङ्गारकासूपमा कामा दिट्ठा होन्तीति** परियेड्ढिमूलकस्स चेव पटिसन्धिमूलकस्स च दुक्खस्स वसेन अङ्गारकासु विय महापरिळाहाति दिट्ठा होन्ति । कामे परियेसन्तानज्हि नावाय महासमुद्दोगाहनअजपथसङ्कुपथपटिपज्जनउभतोब्यूळहसङ्गामपक्खन्दनादिवसेन परियेड्ढिमूलकम्पि, कामे परिभुज्जन्तानं कामपरिभोगचेतनाय चतूसु अपायेसु दिन्नपटिसन्धिमूलकम्पि महापरिळाहदुक्खं उप्पज्जति । एवमेतस्स दुविधस्सापि दुक्खस्स वसेन अङ्गारकासु विय महापरिळाहाति दिट्ठा होन्ति ।

दायन्ति अटविं । **पुरतोपि कण्टकोति** पुरिमपस्से विज्झितुकामो विय आसन्नट्टानेयेव ठितकण्टको । **पच्छतोति** आदीसुपि एसेव नयो । हेट्ठा पन पादेहि अक्कन्तट्टानस्स सन्तिके, न अक्कन्तट्टानेयेव । एवं सो कण्टकगब्भं पविट्ठो विय भवेय्य । **मा मं कण्टकोति** मा मं कण्टको विज्झीति कण्टकवेधं रक्खमानो ।

दन्धो, भिक्खवे, सत्तुप्पादोति सतिया उप्पादोयेव दन्धो, उप्पन्नमत्ताय पन ताय काचि किलेसा निग्गहिताव होन्ति, न सण्ठातुं सक्कोन्ति । चक्खुद्वारस्मिज्हि रागादीसु उप्पन्नेसु दुतियजवनवारेन “किलेसा मे उप्पन्ना”ति जत्वा ततिये जवनवारे संवरजवनंयेव जवति । अनच्छरियज्जेतं, यं विपस्सको ततियजवनवारे किलेसे निग्गण्हेय्य । चक्खुद्वारे पन इट्टारम्मणे आपाथमागते भवङ्गं आवट्टेत्वा आवज्जनादीसु उप्पन्नेसु वोट्टुब्बनानन्तरं सम्पत्तिकिलेसजवनवारं निवत्तेत्वा

कुसलमेव उप्पादेति । आरद्धविपस्सकानञ्चि अयमानिसंसो भावनापटिसङ्खाने पतिट्ठितभावस्स ।

अभिहट्ठं पवारेय्युन्ति सुदिन्नत्थेरस्स विय रट्टपालकुलपुत्तस्स विय च कायेन वा सत्त रतनानि अभिहरित्वा वाचाय वा “अम्हाकं धनतो यत्तकं इच्छसि, तत्तकं गण्हा”ति वदन्ता पवारेय्युं । अनुदहन्तीति सरीरे पलिवेठितत्ता उण्हपरिळाहं जनेत्वा अनुदहन्ति । सञ्जातसेदे वा सरीरे लग्गन्ता अनुसेन्तीतिपि अत्थो । यञ्चि तं, भिक्खवे, चित्तन्ति इदं यस्मा चित्ते अनावट्टन्ते पुग्गलस्स आवट्टनं नाम नत्थि । एवरूपञ्चि चित्तं अनावट्टन्ति, तस्मा वुत्तं । इति इमस्मिं सुत्ते विपस्सनाबलमेव दीपितं ।

८. किंसुकोपमसुत्तवण्णना

२४५. अट्टमे दस्सनन्ति पठममग्गस्सेतं अधिवचनं । पठममग्गो हि किलेसपहानकिच्चं साधेन्तो पठमं निब्बानं पस्सति, तस्मा दस्सनन्ति वुच्चति । गोत्रभुजाणं पन किञ्चापि मग्गतो पठमतरं पस्सति, पस्सित्वा पन कत्तब्बकिच्चस्स किलेसपहानस्स अभावेन न दस्सनन्ति वुच्चति । अपिच चत्तारोपि मग्गा दस्सनमेव । कस्मा? सोतापत्तिमग्गक्खणे दस्सनं विसुज्झति, फलक्खणे विसुद्धं । सकदागामिअनागामिअरहत्तमग्गक्खणे विसुज्झति, फलक्खणे विसुद्धन्ति एवं कथेन्तानं भिक्खून् सुत्वा सो भिक्खु “अहमिं दस्सनं विसोधेत्वा अरहत्तफले पतिट्ठितो दस्सनविसुद्धिकं निब्बानं सच्छिकत्वा विहरिस्सामी”ति तं भिक्खुं उपसङ्गमित्वा एवं पुच्छि । सो फस्सायतनकम्मट्टानिको छन्नं फस्सायतनानं वसेन रूपारूपधम्मे परिग्गहेत्वा अरहत्तं पत्तो । एत्थ हि पुरिमानि पञ्च आयतनानि रूपं, मनायतनं अरूपं । इति सो अत्तना अधिगतमग्गमेव कथेसि ।

असन्तुट्ठोति पदेससङ्खारेसु ठत्वा कथितत्ता असन्तुट्ठो । एवं किरस्स अहोसि — “अयं पदेससङ्खारेसु ठत्वा कथेसि । सक्का नु खो पदेससङ्खारेसु ठत्वा दस्सनविसुद्धिकं निब्बानं पापुणितु”न्ति? ततो नं पुच्छि — “आवुसो, त्वयेव नु खो इदं दस्सनविसुद्धिकं निब्बानं जानासि, उदाहु अज्जेपि जानन्ता अत्थी”ति । अत्थावुसो, असुकविहारे असुकत्थेरो नामाति । सो तम्पि उपसङ्गमित्वा पुच्छि । एतेनुपायेन अज्जम्पि अज्जम्पीति ।

एत्थ च दुतियो पञ्चक्खन्धकम्मट्टानिको रूपक्खन्धवसेन रूपं, सेसक्खन्धवसेन नामन्ति नामरूपं ववत्थपेत्वा अनुक्कमेन अरहत्तं पत्तो । तस्मा सोपि अत्तना अधिगतमग्गमेव कथेसि । अयं पन “इमेसं अज्जमज्जं न समेति, पठमेन सप्पदेससङ्खारेसु ठत्वाव कथितं, इमिना निप्पदेसेसू”ति असन्तुट्ठो हुत्वा तथेव तं पुच्छित्वा पक्कामि ।

ततियो महाभूतकम्मट्टानिको चत्तारि महाभूतानि सङ्खेपतो च वित्थारतो च परिग्गहेत्वा अरहत्तं पत्तो, तस्मा अयम्पि अत्तना अधिगतमग्गमेव कथेसि । अयं पन “इमेसं अज्जमज्जं न समेति, पठमेन सप्पदेससङ्खारेसु ठत्वा कथितं, दुतियेन निप्पदेसेसु, ततियेन अतिसप्पदेसेसू”ति असन्तुट्ठो हुत्वा तथेव तं पुच्छित्वा पक्कामि ।

चतुत्थो तेभूमककम्मट्टानिको । तस्स किर समप्पवत्ता धातुयो अहेसुं, कल्लसरीरं बलपत्तं, कम्मट्टानानिपिस्स सब्बानेव सप्पायानि, अतीता वा सङ्खारा होन्तु अनागता वा पच्चुप्पन्ना वा कामावचरा वा रूपावचरा वा अरूपावचरा वा, सब्बेपि सप्पायाव । असप्पायकम्मट्टानं नाम नत्थि । कालेसुपि पुरेभत्तं वा होतु पच्छाभत्तं वा पठमयामादयो वा, असप्पायो कालो नाम नत्थि । यथा नाम चारिभूमिं ओतिण्णो महाहत्थी हत्थेन गहेतब्बं हत्थेनेव लुज्जित्वा गण्हाति, पादेहि पहरित्वा गहेतब्बं पादेहि पहरित्वा गण्हाति, एवमेव सकले तेभूमकधम्मे कलापग्गाहेन गहेत्वा सम्मसन्तो अरहत्तं पत्तो, तस्मा

एसोपि अत्तना अधिगतमग्गमेव कथेसि । अयं पन “इमेसं अज्जमज्जं न समेति । पठमेन सप्पदेससङ्खारेसु ठत्वा कथितं, दुतियेन निप्पदेसेसु, पुन ततियेन सप्पदेसेसु, चतुत्थेन निप्पदेसेसुयेवा”ति असन्तुट्ठो हुत्वा तं पुच्छि — “किं नु खो, आवुसो, इदं दस्सनविसुद्धिकं निब्बानं तुम्हेहि अत्तनोव धम्मताय जातं, उदाहु केनचि वो अक्खात”न्ति? आवुसो, मयं किं जानाम? अत्थि पन सदेवके लोके सम्मासम्बुद्धो, तं निस्सायेतं अम्हेहि जातन्ति । सो चिन्तेसि — “इमे भिक्खू मय्हं अज्झासयं गहेत्वा कथेतुं न सक्कोन्ति, अहं सब्बज्जुबुद्धमेव पुच्छित्वा निक्कङ्खो भविस्सामी”ति येन भगवा तेनुपसङ्गमि ।

भगवा तस्स वचनं सुत्वा “येहि ते पज्जो कथितो, ते चत्तारोपि खीणासवा, सुकथितं तेहि, त्वं पन अत्तनो अन्धबालताय तं न सल्लक्खेसी”ति न एवं विहेसेसि । कारकभावं पनस्स जत्वा “अत्थगवेसको एस, धम्मदेसनाय एव नं बुज्झापेस्सामी”ति किंसुकोपमं आहारि । तत्थ भूतं वत्थुं कत्वा एवमत्थो विभावेतब्बो — एकस्मिं किर महानगरे एको सब्बगन्धधरो ब्राह्मणवेज्जो पण्डितो पटिवसति । अथेको नगरस्स पाचीनद्वारगामवासी पण्डुरोगपुरिसो तस्स सन्तिकं आगन्त्वा तं वन्दित्वा अट्ठासि । वेज्जपण्डितो तेन सद्धिं सम्मोदित्वा “केनत्थेन आगतोसि भद्रमुखा”ति, पुच्छि । रोगेनम्हि, अय्य, उपट्ठतो, भेसज्जं मे कथेहीति । तेन हि, भो, गच्छ, किंसुकुरुक्खं छिन्दित्वा, सोसेत्वा झापेत्वा, तस्स खारोदकं गहेत्वा इमिना चिमिना च भेसज्जेन योजेत्वा, अरिट्ठं कत्वा पिव, तेन ते फासुकं भविस्सतीति । सो तथा कत्वा निरोगो बलवा पासादिको जातो ।

अथज्जो दक्खिणद्वारगामवासी पुरिसो तेनेव रोगेन आतुरो “असुको किर भेसज्जं कत्वा अरोगो जातो”ति सुत्वा तं उपसङ्गमित्वा पुच्छि — “केन ते, सम्म, फासुकं जात”न्ति । किंसुकारिट्ठेन नाम, गच्छ त्वम्पि करोहीति । सोपि तथा कत्वा तादिसोव जातो ।

अथज्जो पच्छिमद्वारगामवासी...पे०... उत्तरद्वारगामवासी पुरिसो तेनेव रोगेन आतुरो “असुको किर भेसज्जं कत्वा अरोगो जातो”ति तं उपसङ्गमित्वा पुच्छि “केन ते, सम्म, फासुकं जात”न्ति? किंसुकारिट्ठेन नाम, गच्छ त्वम्पि करोहीति । सोपि तथा कत्वा तादिसोव जातो ।

अथज्जो पच्चन्तवासी अदिट्ठपुब्बकिंसुको एको पुरिसो तेनेव रोगेन आतुरो चिरं तानि तानि भेसज्जानि कत्वा रोगे अवूपसममाने “असुको किर नगरस्स पाचीनद्वारगामवासी पुरिसो भेसज्जं कत्वा अरोगो जातो”ति सुत्वा “गच्छामहम्पि, तेन कतभेसज्जं करिस्सामी”ति दण्डमोलुब्ध अनुपुब्बेन तस्स सन्तिकं गन्त्वा, “केन ते, सम्म, फासुकं जात”न्ति पुच्छि । किंसुकारिट्ठेन सम्माति । कीदिसो पन सो किंसुकोति । झापितगामे ठितझामथूणो वियाति । इति सो पुरिसो अत्तना दिट्ठाकारेनव किंसुकं आचिक्खि । तेन हि दिट्ठकाले किंसुको पतितपत्तो खाणुककाले दिट्ठत्ता तादिसोव होति ।

सो पन पुरिसो सुतमङ्गलिकत्ता “अयं ‘झापितगामे झामथूणो विया’ति आह, अमङ्गलमेतं । एतस्मिज्हि मे भेसज्जे कतेपि रोगो न वूपसमिस्सती”ति तस्स वेय्याकरणेन असन्तुट्ठो तं पुच्छि — “किं नु खो, भो, त्वज्जेव किंसुकं जानासि, उदाहु अज्जोपि अत्थी”ति । अत्थि, भो, दक्खिणद्वारगामे असुको नामाति । सो तं उपसङ्गमित्वा पुच्छि, स्वास्स पुप्फितकाले दिट्ठत्ता अत्तनो दस्सनानुरूपेन “लोहितको किंसुको”ति आह । सो “अयं पुरिमेन विरुद्धं आह, काळको लोहितकतो सुविदूरदूरे”ति तस्सपि वेय्याकरणेन असन्तुट्ठो “अत्थि पन, भो, अज्जोपि कोचि किंसुकदस्सावी, येन किंसुको दिट्ठपुब्बो”ति? पुच्छित्वा, “अत्थि पच्छिमद्वारगामे असुको नामा”ति वुत्ते तम्पि उपसङ्गमित्वा पुच्छि । स्वास्स फलितकाले दिट्ठत्ता अत्तनो दस्सनानुरूपेन “ओचिरकजातो आदिन्नसिपाटिको”ति आह । फलितकालस्मिज्हि किंसुको ओलम्बमानचीरको विय अधोमुखं कत्वा गहितअसिकोसो विय च सिरीसरुक्खो विय च लम्बमानफलो होति । सो “अयं

पुरिमेहि विरुद्धं आह, न सक्का इमस्स वचनं गहेतुं'न्ति तस्सपि वेय्याकरणेन असन्तुट्ठो “अत्थि पन, भो, अज्जोपि कोचि किंसुकदस्सावी, येन किंसुको दिट्ठपुब्बो”ति? पुच्छित्वा, “अत्थि उत्तरद्वारगामे असुको नामा”ति वुत्ते तम्मि उपसङ्कमित्वा पुच्छि। सो अस्स सज्जनपत्तकाले दिट्ठत्ता अत्तनो दस्सनानुरूपेन “बहलपत्तपलासो सन्दच्छायो”ति आह। **सन्दच्छायो** नाम संसन्दित्वा ठितच्छायो।

सो “अयम्पि पुरिमेहि विरुद्धं आह, न सक्का इमस्स वचनं गहेतुं'न्ति तस्सपि वेय्याकरणेन असन्तुट्ठो तं आह, “किं नु खो, भो, तुम्हे अत्तनोव धम्मताय किंसुकं जानाथ, उदाहु केनचि वो अक्खातो”ति? किं, भो, मयं जानाम? अत्थि पन महानगरस्स मज्झे अम्हाकं आचरियो वेज्जपण्डितो, तं निस्साय अम्हेहि जातन्ति। “तेन हि अहम्पि आचरियमेव उपसङ्कमित्वा निक्कङ्खो भविस्सामी”ति तस्स सन्तिकं उपसङ्कमित्वा तं वन्दित्वा अट्ठासि। वेज्जपण्डितो तेन सद्धिं सम्मोदित्वा, “केनत्थेन आगतोसि भद्रमुखा”ति पुच्छि। रोगेनम्हि, अय्य, उपट्ठतो, भेसज्जं मे कथेथाति। तेन हि, भो, गच्छ, किंसुकरुक्खं छिन्दित्वा सोसेत्वा झापेत्वा तस्स खारोदकं गहेत्वा इमिना चिमिना च भेसज्जेन योजेत्वा अरिट्ठं कत्वा पिव, एतेन ते फासुकं भविस्सतीति। सो तथा कत्वा निरोगो बलवा पासादिको जातो।

तत्थ महानगरं विय निब्बाननगरं दट्ठब्बं। वेज्जपण्डितो विय सम्मासम्बुद्धो। वुत्तम्पि चे तं “भिसक्को सल्लकत्तोति खो, सुनक्खत्त, तथागतस्सेतं अधिवचनं अरहतो सम्मासम्बुद्धस्सा”ति (म० नि० ३.६५) चतूसु द्वारगामेसु चत्तारो वेज्जन्तेवासिका विय चत्तारो दस्सनविसुद्धिपत्ता खीणासवा। पच्चन्तवासी पठमपुरिसो विय पज्जपुच्छको भिक्खु। पच्चन्तवासिनो चतुन्नं वेज्जन्तेवासिकानं कथाय असन्तुट्ठस्स आचरियमेव उपसङ्कमित्वा पुच्छनकालो विय इमस्स भिक्खुनो चतुन्नं दस्सनविसुद्धिपत्तानं खीणासवानं कथाय असन्तुट्ठस्स सत्थारं उपसङ्कमित्वा पुच्छनकालो।

यथा यथा अधिमुत्तानन्ति येन येनाकारेन अधिमुत्तानं। **दस्सनं सुविसुद्धन्ति** निब्बानदस्सनं सुट्ठ विसुद्धं। **तथा तथा खो तेहि सप्पुरिसेहि ब्याकतन्ति** तेन तेनेवाकारेन तुहं तेहि सप्पुरिसेहि कथितं। यथा हि “काळको किंसुको”ति कथेन्तो न अज्जं कथेसि, अत्तना दिट्ठनयेन किंसुकमेव कथेसि, एवमेव छफस्सायतनानं वसेन दस्सनविसुद्धिपत्तखीणासवोपि इमं पज्जं कथेन्तो न अज्जं कथेसि, अत्तना अधिगतमग्गेन दस्सनविसुद्धिकं निब्बानमेव कथेसि।

यथा च “लोहितको ओचिरकजातो बहलपत्तपलासो किंसुको”ति कथेन्तोपि न अज्जं कथेसि, अत्तना दिट्ठनयेन किंसुकमेव कथेसि, एवमेव पञ्चुपादानक्खन्धवसेन चतुमहाभूतवसेन तेभूमकधम्मवसेन दस्सनविसुद्धिपत्तखीणासवोपि इमं पज्जं कथेन्तो न अज्जं कथेसि, अत्तना अधिगतमग्गेन दस्सनविसुद्धिकं निब्बानमेव कथेसि।

तत्थ यथा काळककाले किंसुकदस्साविनोपि तं दस्सनं भूतं तच्छं न तेन अज्जं दिट्ठं, किंसुकोव दिट्ठो, एवमेव छफस्सायतनवसेन दस्सनविसुद्धिपत्तस्सापि खीणासवस्स दस्सनं भूतं तच्छं, न तेन अज्जं कथितं, अत्तना अधिगतमग्गेन दस्सनविसुद्धिकं निब्बानमेव कथितं। यथा च लोहितकाले ओचिरकजातकाले बहलपत्तपलासकाले किंसुकदस्साविनोपि तं दस्सनं भूतं तच्छं, न तेन अज्जं दिट्ठं, किंसुकोव दिट्ठो, एवमेव पञ्चुपादानक्खन्धवसेन चतुमहाभूतवसेन तेभूमकधम्मवसेन दस्सनविसुद्धिपत्तस्सापि खीणासवस्स दस्सनं भूतं तच्छं, न तेन अज्जं कथितं, अत्तना अधिगतमग्गेन दस्सनविसुद्धिकं निब्बानमेव कथितं।

सेय्यथापि, भिक्खु रज्जो पच्चन्तिमं नगरन्ति इदं कस्मा आरद्धं? सचे तेन भिक्खुना तं सल्लक्खितं, अथस्स

धम्मदेसनत्थं आरब्धं । सचे न सल्लक्खितं, अथस्स इमिना नगरोपमेन तस्सेवत्थस्स दीपनत्थाय आविभावनत्थाय आरब्धं । तत्थ यस्मा मज्झिमपदेसे नगरस्स पाकारादीनि थिरानि वा होन्तु दुब्बलानि वा, सब्बसो वा मा होन्तु, चोरासङ्का न होन्ति, तस्मा तं अगगहेत्वा “पच्चन्तिमं नगर”न्ति आह । **दळ्हद्वापन्ति** थिरपाकारं । **दळ्हपाकारतोरणन्ति** थिरपाकारञ्चेव थिरतोरणञ्च । तोरणानि नाम हि पुरिसुब्बेधानि नगरस्स अलङ्कारत्थं करीयन्ति, चोरनिवारणत्थानिपि होन्तियेव । अथ वा तोरणन्ति पिट्टसङ्घाटस्सेतं नामं, थिरपिट्टसङ्घाटन्तिपि अत्थो । **छद्धारन्ति** नगरद्वारं नाम एकम्पि होति द्वेपि सतम्पि सहस्सम्पि, इध पन सत्था छद्धारिकनगरं दस्सेन्तो एवमाह । **पण्डितोति** पण्डित्थेन समन्नागतो । **व्यत्तोति** वेय्यत्तियेन समन्नागतो विसदजाणो । **मेधावीति** ठानुप्पत्तिकपज्जासङ्घाताय मेधाय समन्नागतो ।

पुरत्थिमाय दिसायातिआदिमिह भूतमत्थं कत्वा एवमत्थो वेदितब्बो — समिद्धे किर महानगरे सत्तरतनसम्पन्नो राजा चक्कवत्ति रज्जं अनुसासति, तस्सेतं पच्चन्तनगरं राजायुत्तविरहितं, अथ पुरिसा आगन्त्वा “अम्हाकं, देव, नगरे आयुत्तको नत्थि, देहि नो किञ्चि आयुत्तक”न्ति आहंसु । राजा एकं पुत्तं दत्वा “गच्छथ, एतं आदाय तत्थ अभिसिञ्चित्वा विनिच्छयद्धानादीनि कत्वा वसथा”ति । ते तथा अकंसु । राजपुत्तो पापमित्तसंसग्गेन कतिपाहेयेव सुरासोण्डो हुत्वा, सब्बानि विनिच्छयद्धानादीनि हारेत्वा, नगरमज्जे धुत्तेहि परिवारितो सुरं पिवन्तो नच्चगीतादिरतिया वीतिनामेति । अथ रज्जो आगन्त्वा आरोचयिंसु ।

राजा एकं पण्डितं अमच्चं आणापेसि — “गच्छ कुमारं ओवदित्वा, विनिच्छयद्धानादीनि कारेत्वा, पुन अभिसेकं कत्वा, एही”ति । न सक्का, देव, कुमारं ओवदितुं, चण्डो कुमारो घातेय्यापि मन्ति । अथेकं बलसम्पन्नं योधं आणापेसि — “त्वं इमिना सद्धिं गन्त्वा सचे सो ओवादे न तिट्ठति, सीसमस्स छिन्दाही”ति । इति सो अमच्चो योधो चाति इदं सीघं दूतयुगं तत्थ गन्त्वा दोवारिकं पुच्छि — “कहं, भो, नगरस्स सामि कुमारो”ति । एस मज्जेसिङ्घाटके सुरं पिवन्तो धुत्तपरिवारितो गीतादिरतिं अनुभोन्तो निसिन्नोति । अथ तं दूतयुगं गन्त्वा अमच्चो तावेत्थ, “सामि, विनिच्छयद्धानादीनि किर कारेत्वा साधुकं रज्जं अनुसासा”ति आह । कुमारो असुणन्तो विय निसीदि । अथ नं योधो सीसे गहेत्वा, “सचे रज्जो आणं करोसि, कर, नो चे, एत्थेव ते सीसं पातेस्सामी”ति खगं अब्बाहि । परिचारका धुत्ता तावदेव दिसासु पलायिंसु । कुमारो भीतो सासनं सम्पटिच्छि । अथस्स ते तत्थेव अभिसेकं कत्वा सेतच्छत्तं उस्सापेत्वा “सम्मा रज्जं अनुसासाही”ति रज्जो वुत्तं यथाभूतवचनं निव्यातेत्वा यथागतमगमेव पटिपज्जिंसु । इममत्थं आविकरोन्तो भगवा “पुरत्थिमाय दिसाया”ति आह ।

तत्रिदं ओपम्मसंसन्दनं — समिद्धमहानगरं विय हि निब्बाननगरं ददुब्बं, सत्तरतनसमन्नागतो राजा चक्कवत्ति विय सत्तबोज्झङ्गरतनसमन्नागतो धम्मराजा सम्मासम्बुद्धो, पच्चन्तिमनगरं विय सक्कायनगरं, तस्मिं नगरे कूटराजपुत्तो विय इमस्स भिक्खुनो कूटचित्तुप्पादो, कूटराजपुत्तस्स धुत्तेहि परिवारितकालो विय इमस्स भिक्खुनो पञ्चहि नीवरणेहि समङ्गिकालो, द्वे सीघदूता विय समथकम्मद्धानञ्च विपस्सनाकम्मद्धानञ्च, महायोधेन सीसे गहितकालो विय उप्पन्नपठमज्झानसमाधिना निच्चलं कत्वा चित्तगहितकालो, योधेन सीसे गहितमत्ते धुत्तानं दिसासु पलायित्वा दूरीभावो विय पठमज्झानमिह उप्पन्नमत्ते नीवरणानं दूरीभावो, “करिस्सामि रज्जो सासन”न्ति सम्पटिच्छित्तमत्ते विस्सट्टकालो विय ज्ञानतो वुट्ठितकालो, अमच्चेन रज्जो सासनं आरोचितकालो विय समाधिना चित्तं कम्मनियं कत्वा विपस्सनाकम्मद्धानस्स वड्ढितकालो, तत्थेवस्स तेहि द्वीहि दूतेहि कताभिसेकस्स सेतच्छत्तुस्सापनं विय समथविपस्सनाकम्मद्धानं निस्साय अरहत्तप्पत्तस्स विमुत्तिसेतच्छत्तुस्सापनं वेदितब्बं ।

नगरन्ति खो भिक्खु इमस्सेतं चातुमहाभूतिकस्स कायस्स अधिवचनन्तिआदीसु पन

चातुमहाभूतिकस्सातिआदीनं पदानं अत्थो हेट्ठा वित्थारितोव । केवलं पन विज्जाणराजपुत्तस्स निवासट्ठानत्ता एत्थ कायो “नगर”न्ति वुत्तो, तस्सेव द्वारभूतत्ता छ आयतनानि “द्वारानी”ति, तेसु द्वारेसु निच्चं सुप्पतिट्ठितत्ता सति “दोवारिको”ति, कम्मट्ठानं आचिकखन्तेन धम्मराजेन पेसितत्ता समथविपस्सना “सीघं दूतयुग”न्ति । एत्थ महायोधो विय समथो, पण्डितामच्चो विय विपस्सना वेदितब्बा ।

मज्झे सिङ्घाटकोति नगरमज्झे सिङ्घाटको । **महाभूतान**न्ति हृदयवत्थुस्स निस्सयभूतानं महाभूतानं । वत्थुरूपस्स हि पच्चयदस्सनत्थमेवेतं चतुमहाभूतगहणं कतं । नगरमज्झे पन सो राजकुमारो विय सरीरमज्झे हृदयरूपसिङ्घाटके निसिन्नो समथविपस्सनादूतेहि अरहत्ताभिसेकेन अभिसिञ्चितब्बो विपस्सनाविज्जाणराजपुत्तो दट्ठब्बो । निब्बानं पन यथाभूतसभावं अकुप्पं अधिकारीति कत्वा **यथाभूतं वचन**न्ति वुत्तं । अरियमग्गो पन यादिसोव पुब्बभागविपस्सनामग्गो, अयम्पि अट्ठङ्गसमन्नागतत्ता तादिसोयेवाति कत्वा **यथागतमग्गो**ति वुत्तो । इदं तावेत्थ धम्मदेसनत्थं आभताय उपमाय संसन्दनं ।

तस्सेवत्थस्स पाकटीकरणत्थं आभतपक्खे पन इदं संसन्दनं — एत्थ हि छद्धारूपमा छफस्सायतनवसेन दस्सनविसुद्धिपत्तं खीणासवं दस्सेतुं आभता, नगरसामिउपमा पञ्चकखन्धवसेन, सिङ्घाटकूपमा चतुमहाभूतवसेन, नगरूपमा तेभूमकधम्मवसेन दस्सनविसुद्धिपत्तं खीणासवं दस्सेतुं आभता । सङ्खेपतो पनिमस्मिं सुत्ते चतुसच्चमेव कथितं । सकलेनपि हि नगरसम्भारेन दुक्खसच्चमेव कथितं, यथाभूतवचनेन निरोधसच्चं, यथागतमग्गेन मग्गसच्चं, दुक्खस्स पन पभाविका तण्हा समुदयसच्चं । देसनापरियोसाने पण्हपुच्छको भिक्खु सोतापत्तिफले पतिट्ठितोति ।

९. वीणोपमसुत्तवण्णना

२४६. नवमे यस्स कस्सचि, भिक्खवे, भिक्खुस्स वा भिक्खुनिया वाति इदं सत्था यथा नाम महाकुटुम्बिको महन्तं कसिकम्मं कत्वा, निप्फन्नसस्सो घरद्वारे मण्डपं कत्वा, उभतोसङ्घस्स दानं पवत्तेय्य । किञ्चापि तेन उभतोसङ्घस्स दानं पट्टपितं, द्वीसु पन परिसासु सन्तप्पितासु सेसजनम्पि सन्तप्पेतियेव, एवमेव भगवा समधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि पारमियो पूरेत्वा बोधिमण्डे सब्बञ्जुतज्जाणं अधिगन्त्वा पवत्तितवरधम्मचक्को जेतवनमहाविहारे निसिन्नो भिक्खुपरिसाय चेव भिक्खुनिपरिसाय च महाधम्मयागं यजन्तो वीणोपमसुत्तं आरभि । तं पेनेतं किञ्चापि द्वे परिसा सन्धाय आरद्धं, चतुन्नम्पि पन परिसानं अवारितं । तस्मा सब्बेहिपि सोतब्बञ्चेव सद्भातब्बञ्च, परियोगाहित्वा चस्स अत्थरसो विन्दितब्बोति ।

तत्थ **छन्दो**तिआदीसु **छन्दो** नाम पुब्बुप्पत्तिका दुब्बलतण्हा, सो रज्जेतुं न सक्कोति । अपरापरं उप्पज्जमाना पन बलवतण्हा **रागो** नाम, सो रज्जेतुं सक्कोति । दण्डादानादीनि कातुं असमत्थो पुब्बुप्पत्तिको दुब्बलकोधो **दोसो** नाम । तानि कातुं समत्थो अपरापरुप्पत्तिको बलवकोधो **पटिघं** नाम । **मोहो** पन मोहनसम्मोहनवसेन उप्पन्नं अज्जाणं । एवमेत्थ पञ्चहिपि पदेहि तीणि अकुसलमूलानि गहितानि । तेसु गहितेसु सब्बेपि तम्मूलका किलेसा गहिताव होन्ति । “छन्दो रागो”ति वा पदद्वयेन अट्ठलोभसहगतचित्तुप्पादा, “दोसो पटिघ”न्ति पदद्वयेन द्वे दोमनस्ससहगतचित्तुप्पादा, मोहपदेन लोभदोसरहिता द्वे उद्धच्चविचिकिच्छासहगतचित्तुप्पादा गहिताति । एवं सब्बेपि द्वादस चित्तुप्पादा दस्सिताव होन्ति ।

सभयोति किलेसचोरानं निवासट्ठानत्ता सभयो । **सप्पटिभयो**ति वधबन्धनादीनं कारणत्ता सप्पटिभयो । **सकण्टको**ति रागादीहि कण्टकेहि सकण्टको । **सगहनो**ति रागगहनादीहि सगहनो । **उम्मग्गो**ति देवलोकं वा मनुस्सलोकं वा निब्बानं वा गच्छन्तस्स अमग्गो । **कुम्मग्गो**ति कुच्छित्तज्जेगुच्छिभूतट्ठानगमनएकपदिकमग्गो विय अपायसम्पापकत्ता कुम्मग्गो ।

दुहितिकोति एत्थ इहितीति इरियना, दुक्खा इहिति एत्थाति, **दुहितिको** । यस्मिंमि मग्गे मूलफलादिखादनीयं वा सायनीयं वा नत्थि, तस्मिं इरियना दुक्खा होति, न सक्का तं पटिपज्जित्वा इच्छित्तद्वानं गन्तुं । किलेसमग्गमि पटिपज्जित्वा न सक्का सम्पत्तिभवं गन्तुन्ति किलेसमग्गो दुहितिकोति वुत्तो । द्वीहितिकोतिपि पाठो, एसेवत्थो । **असप्पुरिससेवितो**ति कोकालिकादीहि असप्पुरिसेहि सेवितो ।

ततो चित्तं निवारयेति तेहि चक्खुविज्जेय्येहि रूपेहि तं छन्दादिवसेन पवत्तचित्तं असुभावज्जनादीहि उपायेहि निवारये । चक्खुद्वारस्मिंमि इड्डारम्मणे रागे उप्पन्ने असुभतो आवज्जन्तस्स चित्तं निवत्तति, अनिद्वारम्मणे दोसे उप्पन्ने मेत्ततो आवज्जन्तस्स चित्तं निवत्तति, मज्झत्तारम्मणे मोहे उप्पन्ने उद्देसपरिपुच्छं गरुवासं आवज्जन्तस्स चित्तं निवत्तति । एवं असक्कोन्तेन पन सत्थुमहत्तं धम्मस्स स्वाक्खातता सङ्गस्स सुप्पटिपत्ति च आवज्जितब्बा । सत्थुमहत्तं पच्चवेक्खतोपि हि धम्मस्स स्वाक्खाततं सङ्गस्स सुप्पटिपत्तिं पच्चवेक्खतोपि चित्तं निवत्तति । तेन वुत्तं “असुभावज्जनादीहि उपायेहि निवारये”ति ।

किट्ठन्ति किट्ठद्वाने उप्पन्नसस्सं । **सम्पन्नन्ति** परिपुण्णं सुनिष्फन्नं । **किट्ठादो**ति सस्सखादको । **एवमेव खो**ति एत्थ सम्पन्नकिट्ठं विय पच्च कामगुणा दट्ठब्बा, किट्ठादो गोणो विय कूटचित्तं, किट्ठारक्खस्स पमादकालो विय भिक्खुनो छसु द्वारेसु सति पहाय विचरणकालो, किट्ठारक्खस्स पमादमागम्म गोणेन गहितगम्भस्स किट्ठस्स खादितत्ता सस्ससामिनो सस्सफलानधिगमो विय छद्वाररक्खिकाय सतिया विप्पवासमागम्म पच्चकामगुणं अस्सादेन्तेन चित्तेन कुसलपक्खस्स नासितत्ता भिक्खुनो सामज्जफलाधिगमाभावो वेदितब्बो ।

उपरिघटायन्ति द्विन्नं सिङ्गानं अन्तरे । **सुनिग्गहितं निग्गण्हेय्या**ति घटायं पतिट्ठिते नासारज्जुके सुट्ठु निग्गहितं कत्वा निग्गण्हेय्य । **दण्डेना**ति मुग्गरसदिसेन थूलदण्डकेन । **एवमिह सो भिक्खवे गोणो**ति एवं सो किट्ठारक्खस्स पमादमन्वाय यस्मिं यस्मिं खणे किट्ठं ओतरितुकामो होति, तस्मिं तस्मिं खणे एवं निग्गण्हित्वा ताळेत्वा ओसज्जनेन निब्बिसेवनभावं उपनीतो गोणो ।

एवमेव खोति इधापि सम्पन्नकिट्ठमिव पच्च कामगुणा दट्ठब्बा, किट्ठादो विय कूटचित्तं, किट्ठारक्खस्स अप्पमादो विय इमस्स भिक्खुनो छसु द्वारेसु सतिया अविस्सज्जनं, दण्डो विय सुत्तन्तो, गोणस्स किट्ठाभिमुखकाले दण्डेन ताळनं विय चित्तस्स बहिद्भा पुत्थुत्तारम्मणाभिमुखकाले अनमतगियदेवदूतआदित्तआसीविसूपमअनागतभयादीसु तं तं सुत्तं आवज्जेत्वा चित्तुप्पादस्स पुत्थुत्तारम्मणतो निवारेत्वा मूलकम्मद्वाने ओतारणं वेदितब्बं । तेनाहु पोराणा —

“सुभासितं सुत्वा मनो पसीदति,
दमेति नं पीतिसुखञ्च विन्दति ।
तदस्स आरम्मणे तिट्ठते मनो,
गोणोव किट्ठादको दण्डतज्जितो”ति ॥

उदुजितन्ति तज्जितं । **सुदुजितन्ति** सुतज्जितं, सुजितन्तिपि अत्थो । उदु, सुदूति इदं पन निपातमत्तमेव । **अज्झत्तन्ति** गोचरज्झत्तं । **सन्तिट्ठती**ति आदीसु पठमज्झानवसेन सन्तिट्ठति, दुतियज्झानवसेन सन्निसीदति, ततियज्झानवसेन एकोदि होति, चतुत्थज्झानवसेन समाधियति । सब्बमि वा एतं पठमज्झानवसेन वेदितब्बं । एत्तावता हि सम्मासम्बुद्धेन समथानुरक्खणइन्द्रियसंवरसीलं नाम कथितं ।

रज्जो वाति कस्सचिदेव पच्चन्तरज्जो वा । सद्दं सुणेय्याति पच्चूसकाले पबुद्धो कुसलेन वीणावादकेन वादियमानाय मधुरसद्दं सुणेय्य । रजनीयोतिआदीसु चित्तं रज्जेतीति रजनीयो । कामेतब्बताय कमनीयो । चित्तं मदयतीति मदनीयो । चित्तं मुच्छित्तं विय करणतो मुच्छियतीति मुच्छनीयो । आबन्धित्वा विय गहणतो बन्धतीति बन्धनीयो । अलं मे, भोति वीणाय सण्ठानं दिस्वा तं अनिच्छन्तो एवमाह । उपधारणेति वेदुके । कोणन्ति चतुरस्सं सारदण्डकं ।

सो तं वीणन्ति सो राजा “आहरथ नं वीणं, अहमस्सा सद्दं पस्सिस्सामी”ति तं वीणं गहेत्वा । दसधा वातिआदीसु पठमं ताव दसधा फालेय्य, अथस्सा सद्दं अपस्सन्तो सतथा फालेय्य, तथापि अपस्सन्तो सकलिकं सकलिकं करेय्य, तथापि अपस्सन्तो “सकलिका झायिस्सन्ति, सद्दो पन निक्खमित्वा पलायिस्सति, तदा नं पस्सिस्सामी”ति अग्गिना डहेय्य । तथापि अपस्सन्तो “सल्लहुकानि मसिचुण्णानि वातेन भस्सिस्सन्ति, सद्दो सारधज्जं विय पादमूले पतिस्सति, तदा नं पस्सिस्सामी”ति महावाते वा ओफुनेय्य । तथापि अपस्सन्तो “मसिचुण्णानि यथोदकं गमिस्सन्ति, सद्दो पन पारं गच्छन्तो पुरिसो विय निक्खमित्वा तरिस्सति, तदा नं पस्सिस्सामी”ति नदिया वा सीघसोताय पवाहेय्य ।

एवं वदेय्याति सब्बेहिपिमेहि उपायेहि अपस्सन्तो ते मनुस्से एवं वदेय्य । असती किरायन्ति असती किर अयं वीणा, लामिकाति अत्थो । असतीति लामकाधिवचनमेतं । यथाह —

“असा लोकित्थियो नाम, वेला तासं न विज्जति ।

सारत्ता च पगब्भा च, सिखी सब्बघसो यथा”ति ॥ (जा० १.१.६१) ।

यथेवं यंकिञ्चि वीणा नामाति न केवलज्ज वीणायेव लामिका, यथेव पन अयं वीणा नाम, एवं यंकिञ्चि अज्जम्पि तन्तिबद्धं, सब्बं तं लामकमेवाति अत्थो । एवमेव खोति एत्थ वीणा विय पज्जक्खन्था दट्ठब्बा, राजा विय योगावचरो । यथा सो राजा तं वीणं दसधा फालनतो पट्ठाय विचिनन्तो सद्दं अदिस्वा वीणाय अनत्थिको होति, एवं योगावचरो पज्जक्खन्थे सम्मसन्तो अहन्ति वा ममन्ति वा गहेतब्बं अपस्सन्तो खन्थेहि अनत्थिको होति । तेनस्स तं खन्थसम्मसनं दस्सेन्तो रूपं समन्वेसति यावता रूपस्स गतीतिआदिमाह ।

तत्थ समन्वेसतीति परियेसति । यावता रूपस्स गतीति यत्तका रूपस्स गति । तत्थ गतीति गतिगति, सज्जातिगति, सलक्खणगति, विभवगति, भेदगतीति पज्जविधा होन्ति । तत्थ इदं रूपं नाम हेट्ठा अवीचिपरियन्तं कत्वा उपरि अकनिट्ठब्रह्मलोकं अन्तो कत्वा एत्थन्तरे संसरति वत्ति, अयमस्स गतिगति नाम ।

अयं पन कायो नेव पदुमगब्भे, न पुण्डरीकनीलुप्पलादीसु सज्जायति, आमासयपक्कासयानं पन अन्तरे बहलन्धकारे दुग्गन्धपवनविचरिते परमजेगुच्छे ओकासे पूतिमच्छादीसु किमि विय सज्जायति, अयं रूपस्स सज्जातिगति नाम ।

दुविधं पन रूपस्स लक्खणं, “रुप्पतीति खो, भिक्खवे, तस्मा रूप”न्ति (सं० नि० ३.७९) एवं वुत्त रुप्पनसङ्घातं पच्चत्तलक्खणज्ज अनिच्चादिभेदं सामज्जलक्खणज्ज, अयमस्स सलक्खणगति नाम ।

“गति मिगानं पवनं, आकासो पक्खिनं गति ।

विभवो गति धम्मानं, निब्बानं अरहतो गती”ति ॥ (परि० ३३९) —

एवं वुत्तो रूपस्स अभावो विभवगति नाम । यो पनस्स भेदो, अयं भेदगति नाम । वेदनादीसुपि एसेव नयो । केवलज्हेत्थ

उपरि याव भवग्गा तेसं सज्जातिगति, सलक्खणगतियञ्च वेदयितसज्जाननअभिसङ्खरणविजाननवसेन पच्चत्तलक्खणं वेदितब्बं ।

तम्पि तस्स न होतीति यदेतं रूपादीसु अहन्ति वा ममन्ति वा अस्मीति वा एवं निद्विट्ठं दिट्ठितण्हामानग्गाहत्तयं, तम्पि तस्स खीणासवस्स न होतीति यथानुसन्धिनाव सुत्तागतं । तेन वुत्तं महाअट्ठकथायं —

“आदिमिह सीलं कथितं, मज्झे समाधिभावना ।
परियोसाने च निब्बानं, एसा वीणोपमा कथा”ति ॥

१०. छप्पाणकोपमसुत्तवण्णना

२४७. दसमे अरुगत्तोति वणसरीरो । तेसंयेव अरूनं पक्कत्ता पक्कगत्तो । सरवनन्ति कण्डवनं । एवमेव खोति अरुगत्तो पुरिसो विय दुस्सीलपुग्गलो वेदितब्बो । तस्स कुसकण्टकेहि विद्धस्स सरपत्तेहि च असिधारूपमेहि विलिखितगतस्स भिय्योसोमत्ताय दुक्खदोमनस्सं विय तत्थ तत्थ सब्रह्मचारीहि “अयं सो इमेसञ्च इमेसञ्च कम्मानं कारको”ति वुच्चमानस्स उप्पज्जनदुक्खं वेदितब्बं ।

लभति वत्तारन्ति लभति चोदकं । एवंकारीति एवरूपानं वेज्जकम्मदूतकम्मादीनं कारको । एवंसमाचारोति विधवा गोचरादिवसेन एवरूपगोचरो । असुचिगामकण्टकोति असुद्धदेन असुचि, गामवासीनं विज्जनदेन कण्टकोति गामकण्टको ।

पक्खिन्ति हत्थिसोण्डसकुणं । ओस्सज्जेय्याति विस्सज्जेय्य । आविच्छेय्युन्ति आकट्ठेय्युं । पवेक्खामीति पविसिस्सामि । आकासं डेस्सामीति आकासं उप्पतिस्सामि ।

एतेसु पन अहि “भोगेहि मण्डलं बन्धित्वा सुपिस्सामी”ति वम्मिकं पविसितुकामो होति । सुसुमारो “दूरे बिलं पविसित्वा निपज्जिस्सामी”ति उदकं पविसितुकामो होति । पक्खी “अजटाकासे सुखं विचरिस्सामी”ति आकासं डेतुकामो होति । कुक्कुरो “उद्धनट्टाने छारिकं ब्यूहित्वा उसुमं गणहन्तो निपज्जिस्सामी”ति गामं पविसितुकामो होति । सिङ्गालो “मनुस्समंसं खादित्वा पिट्ठिं पसारेत्वा सयिस्सामी”ति आमकसुसानं पविसितुकामो होति । मक्कटो “उच्चे रुक्खे अभिरुहित्वा दिसादिसं पक्खन्दिस्सामी”ति वनं पविसितुकामो होति ।

अनुविधायेय्युन्ति अनुगच्छेय्युं, अनुविधियेय्युन्तिपि पाठो, अनुविधानं आपज्जेय्युन्ति अत्थो । यत्थ सो याति, तत्थेव गच्छेय्युन्ति वुत्तं होति । एवमेवाति एत्थ छ पाणका विय छायतनानि दट्ठब्बानि, दळ्हरज्जु विय तण्हा, मज्जे गण्ठि विय अविज्जा । यस्मिं यस्मिं द्वारे आरम्मणं बलवं होति, तं तं आयतनं तस्मिं तस्मिं आरम्मणे आविच्छति ।

इमं पन उपमं भगवा सरिक्खकेन वा आहरेय्य आयतनानं वा नानत्तदस्सनवसेन । तत्थ सरिक्खकेन ताव विसुं अप्पनाकिच्चं नत्थि, पाळियंयेव अप्पिता । आयतनानं नानत्तदस्सनेन पन अयं अप्पना — अहि नामेस बहि सित्तसम्मट्ठे ठाने नाभिरमति, सङ्कारट्टानतिणपण्णगहनवम्मिकानियेव पन पविसित्वा निपन्नकाले अभिरमति, एकगतं आपज्जति । एवमेव चक्खुपेतं विसमज्झासयं, मट्ठासु सुवण्णभित्तिआदीसु नाभिरमति, ओलोकेतुम्पि न इच्छति, रूपचित्तपुप्फलतादिविचित्तेसुयेव पन अभिरमति । तादिसेसु हि ठानेसु चक्खुमिह अप्पहोन्ते मुखम्पि विवरित्वा

ओलोकेतुकामो होति ।

सुसुमारोपि बहि निक्खन्तो गहेतब्बं न पस्सति, अक्खिं निमीलेत्वा चरति । यदा पन ब्यामसतमत्तं उदकं ओगाहित्वा बिलं पविसित्वा निपन्नो होति, तदा तस्स चित्तं एकगं होति, सुखं सुपति । एवमेव सोतम्पेतं बिलज्झासयं आकाससन्निस्सितं, कण्णच्छिद्दकूपकेयेव अज्झासयं करोति, कण्णच्छिद्दाकासोयेव तस्स सद्वसवने पच्चयो होति । अजटाकासोपि वट्टितयेव । अन्तोलेणस्मिज्हि सज्झाये कयिरमाने न लेणच्छदनं भिन्दित्वा सद्वो बहि निक्खमति, द्वारवातपानछिद्देहि पन निक्खमित्वा धातुपरम्परा घट्टेन्तो आगन्त्वा सोतपसादं घट्टेति । अथ तस्मिं काले “असुकं नाम सज्झायती”ति लेणपिट्ठे निसिन्ना जानन्ति ।

एवं सन्ते सम्पत्तगोचरता होति, किं पनेतं सम्पत्तगोचरन्ति? आम सम्पत्तगोचरं । यदि एवं दूरे भेरिआदीसु वज्जमानेसु “दूरे सद्वो”ति जाननं न भवेय्याति । नो न भवति । सोतपसादस्मिज्हि घट्टिते “दूरे सद्वो, आसन्ने सद्वो, परतीरे ओरिमतीरे”ति तथा तथा जाननाकारो होति, धम्मता एसाति । किं एताय धम्मताय? यतो यतो छिद्दं, ततो ततो सवनं होति चन्दिमसूरियादीनं दस्सनं वियाति असम्पत्तगोचरमेवेतं ।

पक्खीपि रुक्खे वा भूमियं वा न रमति । यदा पन एकं वा द्वे वा लेड्डुपाते अतिक्कम्म अजटाकासं पक्खन्दो होति, तदा एकगचित्ततं आपज्जति । एवमेव घानम्पि आकासज्झासयं वातूपनिस्सयगन्धगोचरं । तथा हि गावो नववुट्ठे देवे भूमिं घायित्वा घायित्वा आकासाभिमुखो हुत्वा वातं आकड्डन्ति । अङ्गुलीहि गन्धपिण्डं गहेत्वापि च उपसिङ्घनकाले वातं अनाकड्डन्तो नेव तस्स गन्धं जानाति ।

कुक्कुरोपि बहि चरन्तो खेमट्टानं न पस्सति, लेड्डुदण्डादीहि उपदुतो होति । अन्तोगामं पविसित्वा उद्धनट्टाने छारिकं ब्यूहित्वा निपन्नस्स पनस्स फासु होति । एवमेव जिह्वापि गामज्झासया आपोसन्निस्सितरसारम्मणा । तथा हि तियामरत्तिं समणधम्मं कत्वापि पातोव पत्तचीवरमादाय गामं पविसितब्बं होति । सुक्खखादनीयस्स च न सक्का खेळेन अतोमितस्स रसं जानितुं ।

सिङ्गालोपि बहि चरन्तो रतिं न विन्दति, आमकसुसाने मनुस्समंसं खादित्वा निपन्नस्सेव पनस्स फासु होति । एवमेव कायोपि उपादिण्णकज्झासयो पथवीसन्निस्सितफोट्टब्बारम्मणो । तथा हि अज्जं उपादिण्णकं अलभमाना सत्ता अत्तनोव हत्थतले सीसं कत्वा निपज्जन्ति । अज्झत्तिकबाहिरा चस्स पथवी आरम्मणगगहणे पच्चयो होति । सुसन्थतस्सापि हि सयनस्स हेट्ठाठितानम्पि वा फलकानं न सक्का अनिसीदन्तेन वा अनुप्पीळन्तेन वा थद्धमुदुभावो जानितुन्ति अज्झत्तिकबाहिरा पथवी एतस्स फोट्टब्बजानने पच्चयो होति ।

मक्कटोपि भूमियं विचरन्तो नाभिरमति, हत्थसतुब्बेधं पनस्स रुक्खं आरुह्य विटपपिट्ठे निसीदित्वा दिसाविदिसा ओलोकेन्तस्सेव फासुको होति । एवं मनोपि नानज्झासयो भवङ्गपच्चयो, दिट्ठपुब्बेपि नानारम्मणज्झासयं करोतियेव मूलभवङ्गं पनस्स पच्चयो होतीति अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारेन पन आयतनानं नानत्तं विसुद्धिमग्गे आयतननिद्वेसे वुत्तमेव ।

तं चक्खु नाविज्जतीति तण्हारज्जुकानं आयतनपाणकानं कायगतासतिथम्भे बद्धानं निब्बिसेवनभावं आपन्नत्ता नाकड्डतीति इमस्मिं सुत्ते पुब्बभागविपस्सनाव कथिता ।

११. यवकलापिसुत्तवण्णना

२४८. एकादसमे यवकलापीति लायित्वा ठपितयवपुञ्जो । व्याभङ्गिहत्याति काजहत्या । छहि व्याभङ्गीहि हनेय्युन्ति छहि पुथुलकाजदण्डकेहि पोथेय्युं । सत्तमोति तेसु छसु जनेसु यवे पोथेत्वा पसिब्बके पूरेत्वा आदाय गतेसु अञ्जो सत्तमो आगच्छेय्य । सुहततरा अस्साति यं तत्थ अवसिट्ठं अत्थि भुसपलापमत्तम्पि, तस्स गहणत्थं सुट्ठतरं हता ।

एवमेव खोति एत्थ चतुमहापथो विय छ आयतनानि दट्टब्बानि, चतुमहापथे निक्खित्तयवकलापी विय सत्तो, छ व्याभङ्गियो विय इट्ठानिट्ठमज्झत्तवसेन अट्टारस आरम्मणानि, सत्तमा व्याभङ्गी विय भवपत्थना किलेसा । यथा चतुमहापथे ठपिता यवकलापी छहि व्याभङ्गीहि हज्जति, एवमिमे सत्ता अट्टारसहि आरम्मणदण्डकेहि छसु आयतनेसु हज्जन्ति । यथा सत्तमेन सुहततरा होन्ति, एवं सत्ता भवपत्थनकिलेसेहि सुहततरा होन्ति भवेमूलकं दुक्खं अनुभवमाना ।

इदानी नेसं तं भवपत्थनकिलेसं दस्सेतुं भूतपुब्बं, भिक्खवेतिआदिमाह । तत्राति सुधम्मायं भुम्मं, सुधम्माय देवसभाय द्वारेति अत्थो । धम्मिका खो देवाति धम्मिका एते देवा नाम, येहि मादिसं असुराधिपतिं गहेत्वा मय्हं भेदनमत्तम्पि न कतन्ति सन्धाय वदति । अधम्मिका देवाति अधम्मिका एते देवा नाम, ये मादिसं असुराधिपतिं नवगूथसूकरं विय कण्ठपञ्चमेहि बन्धनेहि बन्धित्वा निसीदापेन्ति । एवं सुखुमं खो, भिक्खवे, वेपचित्तिबन्धनन्ति तं किर पदुमनाळसुत्तं विय मक्कटजालसुत्तं विय च सुखुमं होति, छेतुं पन नेव वासिया न फरसुना सक्का । यस्मा पन चित्तेनेव बज्जति, चित्तेन मुच्चति, तस्मा “वेपचित्तिबन्धन”न्ति वुत्तं ।

ततो सुखुमतरं मारबन्धनन्ति किलेसबन्धनं पनेसं ततोपि सुखुमतरं, नेव चक्खुस्स आपाथं गच्छति, न इरियापथं निवारेति । तेन हि बद्धा सत्ता पथवितलेपि आकासेपि योजनसतम्पि योजनसहस्सम्पि गच्छन्तिपि आगच्छन्तिपि । छिज्जमानं पनेतं जाणेनेव छिज्जति, न अज्जेनाति “जाणमोक्खं बन्धन”न्तिपि वुच्चति ।

मज्जमानोति तण्हादिट्ठिमानानं वसेन खन्धे मज्जन्तो । बद्धो मारस्साति मारबन्धनेन बद्धो । करणत्थे वा एतं सामिवचनं, किलेसमारेन बद्धोति अत्थो । मुत्तो पापिमतोति मारस्स बन्धनेन मुत्तो । करणत्थेयेव वा इदं सामिवचनं, पापिमता किलेसबन्धनेन मुत्तोति अत्थो ।

अस्मीति पदेन तण्हामज्जितं वुत्तं । अयमहस्मीति दिट्ठिमज्जितं । भविस्सन्ति सस्सतवसेन दिट्ठिमज्जितमेव । न भविस्सन्ति उच्छेदवसेन । रूपीतिआदीनि सस्सतस्सेव पभेददीपनानि । तस्माति यस्मा मज्जितं आबाधं अन्तोदोसनिकन्तनवसेन रोगो चेव गण्डो च सल्लज्ज, तस्मा । इज्जितन्तिआदीनि यस्मा इमेहि किलेसेहि सत्ता इज्जन्ति चेव फन्दन्ति च पपञ्चिता च होन्ति पमत्ताकारपत्ता, तस्मा तेसं आकारदस्सनत्थं वुत्तानि ।

मानगतवारे पन मानस्स गतं मानगतं, मानपवत्तीति अत्थो । मानोयेव मानगतं गूथगतं मुत्तगतं विय । तत्थ अस्मीति इदं तण्हाय सम्पयुत्तमानवसेन वुत्तं । अयमहमस्मीति दिट्ठिवसेन । ननु च दिट्ठिसम्पयुत्तो नाम मानो नत्थीति? आम नत्थि, मानस्स पन अप्पहीनत्ता दिट्ठि नाम होति । मानमूलकं दिट्ठिं सन्धायेतं वुत्तं । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

आसीविसवगो ।

चतुत्थो पण्णासको ।

सळायतनसंयुत्तवण्णना निड्डिता ।

२. वेदनासंयुतं

१. सगाथावग्गो

१. समाधिसुत्तवण्णना

२४९. वेदनासंयुत्ते सगाथावग्गस्स पठमे **समाहितो**ति उपचारेण वा अप्पनाय वा समाहितो । **वेदना च पजानाती**ति वेदना दुक्खसच्चवसेन पजानाति । **वेदनानञ्च सम्भवन्ति** तासंयेव सम्भवं समुदयसच्चवसेन पजानाति । **यत्थ चेताति** यत्थेता वेदना निरुज्झन्ति, तं निब्बानं निरोधसच्चवसेन पजानाति । **खयगामिनन्ति** तासंयेव वेदनानं खयगामिनं मग्गं मग्गसच्चवसेन पजानाति । **निच्छातो परिनिब्बुतो**ति नित्तण्हो हुत्वा किलेसपरिनिब्बानेन परिनिब्बुतो । एवमेत्थ सुत्ते सम्मसनचारवेदना कथिता । गाथासु द्वीहि पदेहि समथविपस्सना कथिता, सेसेहि चतुसच्चं कथितं । एवमेत्थ सब्बसङ्गाहिको चतुभूमकधम्मपरिच्छेदो वुत्तो ।

२. सुखसुत्तवण्णना

२५०. दुतिये **अदुक्खमसुखं सहा**ति अदुक्खमसुखञ्च सुखदुक्खेहि सह । **अज्झत्तञ्च बहिद्धा चा**ति अत्तनो च परस्स च । **मोसधम्मन्ति** नस्सनसभावं । **पलोकिनन्ति** पलुज्जनकं भिज्जनसभावं । **फुस्स फुस्स वयं पस्सन्ति** जाणेन फुसित्वा फुसित्वा वयं पस्सन्तो । **एवं तत्थ विरज्जती**ति एवं तासु वेदनासु विरज्जति । इधापि सुत्ते सम्मसनचारवेदना कथिता, गाथासु जाणफुसनं ।

३. पहानसुत्तवण्णना

२५१. ततिये **अच्छेच्छि तण्हन्ति** सब्बम्पि तण्हं छिन्दि समुच्छिन्दि । **विवत्तयि संयोजनन्ति** दसविधम्पि संयोजनं परिवत्तयि निम्मूलकमकासि । **सम्माति** हेतुना कारणेन । **मानाभिसमया**ति मानस्स दस्सनाभिसमया, पहानाभिसमया च । अरहत्तमग्गो हि किच्चवसेन मानं सम्पस्सति, अयमस्स दस्सनाभिसमयो । तेन दिट्ठो पन सो तावदेव पहीयति, दिट्ठविसेन दिट्ठसत्तानं जीवितं विय । अयमस्स पहानाभिसमयो ।

अन्तमकासि दुक्खस्साति एवं अरहत्तमग्गेन मानस्स दिट्ठत्ता च पहीनत्ता च ये इमे “कायबन्धनस्स अन्तो जीरति (चूळव० २७८) हरितन्तं वा”ति (म० नि० १.३०४) एवं वुत्तअन्तिममरियादन्तो च, “अन्तमिदं, भिक्खवे, जीविकान”न्ति (इतिवु० ९१; सं० नि० ३.८०) एवं वुत्तलामकन्तो च, “सक्कायो एको अन्तो”ति (अ० नि० ६.६१; चूळनि० तिस्समेत्तेय्यमाणवपुच्छानिद्देस ११) एवं वुत्तकोट्टासन्तो च, “एसेवन्तो दुक्खस्स सब्बपच्चयसङ्ख्या”ति (सं० नि० २.५१; २.४.७१; उदा० ७१) एवं वुत्तकोटन्तो चाति चत्तारो अन्ता, तेसु सब्बस्सेव वट्टदुक्खस्स अदुं चतुत्थकोटिसङ्घातं अन्तमकासि, परिच्छेदं परिवट्ठमं अकासि, अन्तिमसमुस्सयमत्तावसेसं दुक्खमकासीति वुत्तं होति ।

सम्पजज्जं न रिज्जतीति सम्पजज्जं न जहति । **सङ्ख्यं नोपेती**ति रत्तो दुट्ठो मूळ्होति पज्जत्तिं न उपेति, तं पज्जत्तिं पहाय खीणासवो नाम होतीति अत्थो । इमस्मिं सुत्ते आरम्माणानुसयो कथितो ।

४. पातालसुत्तवण्णना

२५२. चतुर्थे पातालोति पातस्स अलं परियत्तो, नत्थि एत्थ पतिट्ठाति पातालो। असन्तं अविज्जमानन्ति असम्भूतत्तं अपज्जायमानत्तं। एवं वाचं भासतीति अत्थि महासमुद्वे पातालोति एवं वाचं। सो हि यं तं बलवामुखं महासमुद्वे उदकं वेगेन पक्खन्दित्वा चक्कवाळं वा सिनेरुं वा आहच्च योजनद्वियोजनदसयोजनप्पमाणम्पि उगगन्त्वा पुन महासमुद्वे पतति, यस्स पतितट्ठाने महानरकपपातो विय होति, यं लोके बलवामुखन्ति वुच्चति। तं सन्धाय एवं वदति।

यस्मा पन तत्थ तथारूपानं मच्छकच्छपदेवदानवानं पतिट्ठापि होति सुखनिवासोपि, तस्मा असन्तं असंविज्जमानं तं तं वाचं भासति नाम। यस्मा पन सब्बपुथुज्जना सारीरिकाय दुक्खवेदनाय पतिट्ठातुं न सक्कोन्ति, तस्मा पातस्स अलन्ति अत्थेन अयमेव पातालोति दस्सेन्तो सारीरिकानं खो एतं भिक्खवेतिआदिमाह।

पाताले न पच्चुट्ठासीति पातालस्मिं न पतिट्ठासि। गाधन्ति पतिट्ठं। अक्कन्दतीति अनिबद्धं विप्पलापं विलपन्तो कन्दति। दुब्बलोति दुब्बलजाणो। अप्पथामकोति जाणथामस्स परित्तताय परित्तथामको। इमस्मिं सुत्ते अरियसावकोति सोतापन्नो। सोतापन्नो हि एत्थ धुरं, बलवविपस्सको न तिक्खबुद्धि उप्पन्नं वेदनं अननुवत्तित्वा पतिट्ठातुं समत्थो योगावचरोपि वट्ठति।

५. दट्ठसुत्तवण्णना

२५३. पञ्चमे दुक्खतो दट्ठब्बाति विपरिणामनवसेन दुक्खतो दट्ठब्बा। सल्लतोति दुक्खापनविनिविज्जनट्ठेन सल्लति दट्ठब्बा। अनिच्चतोति अदुक्खमसुखा हुत्वा अभावाकारेन अनिच्चतो दट्ठब्बा। अट्ठाति अट्ठस। सन्तन्ति सन्तसभावं।

६. सल्लसुत्तवण्णना

२५४. छट्ठे तत्राति तेसु द्वीसु जनेसु। अनुवेधं विज्झेय्याति तस्सेव वणमुखस्स अङ्गुलन्तरे वा द्वङ्गुलन्तरे वा आसन्नपदेसे अनुगतवेधं। एवं विद्धस्स हि सा अनुवेधा वेदना पठमवेदनाय बलवतरा होति, पच्छा उप्पज्जमाना दोमनस्सवेदनापि एवमेव पुरिमवेदनाय बलवतरा होति। दुक्खाय वेदनाय निस्सरणन्ति दुक्खाय वेदनाय हि समाधिमगगफलानि निस्सरणं, तं सो न जानाति, कामसुखमेव निस्सरणन्ति जानाति। तासं वेदनानन्ति तासं सुखदुक्खवेदनानं। सञ्जुत्तो नं वेदयतीति किलेसेहि सम्पयुत्तोव हुत्वा तं वेदनं वेदयति, न विप्पयुत्तो। सञ्जुत्तो दुक्खस्माति करणत्थे निस्सक्कं, दुक्खेन सम्पयुत्तोति अत्थो। सङ्घातधम्मस्साति विदितधम्मस्स तुलितधम्मस्स। बहुस्सुतस्साति परियत्तिबहुस्सुतस्स पटिवेधबहुस्सुतस्स च। सम्मा पजानाति भवस्स पारगूति भवस्स पारं निब्बानं गतो, तदेव निब्बानं सम्मा पजानाति। इमस्मिम्पि सुत्ते आरम्मणानुसयोव कथितो। अरियसावकेसु च खीणासवो एत्थ धुरं, अनागामीपि वट्ठतीति वदन्ति।

७. पठमगेलज्जसुत्तवण्णना

२५५. सत्तमे येन गिलानसाला तेनुपसङ्कमीति “सदेवके लोके अगगपुगलो तथागतोपि गिलानुपट्ठानं गच्छति, उपट्ठातब्बयुत्तका नाम गिलानाति भिक्खू सद्दहित्वा ओकप्पेत्वा गिलाने उपट्ठातब्बे मज्जिस्सन्ती”ति च “ये तत्थ कम्मट्ठानसप्पाया, तेसं कम्मट्ठानं कथेस्सामी”ति च चिन्तेत्वा उपसङ्कमि। काये कायानुपस्सीतिआदीसु यं वत्तब्बं, तं परतो वक्खाम। अनिच्चानुपस्सीति अनिच्चतं अनुपस्सन्तो। वयानुपस्सीति वयं अनुपस्सन्तो। विरागानुपस्सीति विरागं

अनुपस्सन्तो । निरोधानुपस्सीति निरोधं अनुपस्सन्तो । पटिनिस्सगानुपस्सीति पटिनिस्सगं अनुपस्सन्तो ।

एत्तावता किं दस्सितं होति? इमस्स भिक्खुनो आगमनीयपटिपदा, सतिपट्टानापि हि पुब्बभागायेव, सम्पज्जेपि अनिच्चानुपस्सना वयानुपस्सना विरागानुपस्सनाति च इमापि तिस्सो अनुपस्सना पुब्बभागायेव, निरोधानुपस्सनापि पटिनिस्सगानुपस्सनापि इमा द्वे मिस्सका । एत्तावता इमस्स भिक्खुनो भावनाकालो दस्सितोति । सेसं वुत्तनयमेव ।

८-९. दुतियगेलज्जसुत्तादिवण्णना

२५६-२५७. अट्टमे इममेव फस्सं पटिच्चाति वुत्ते बुज्झनकानं अज्झासयेन वुत्तं, अत्थतो पनेतं निन्नानाकरणं । कायोव हि एत्थ फस्सोति वुत्तो । नवमं उत्तानमेव ।

१०. फस्समूलकसुत्तवण्णना

२५८. दसमे सुखवेदनियन्ति सुखवेदनाय पच्चयभूतं । सेसेसुपि एसेव नयो । अनुपदवण्णना पनेत्थ हेट्ठा वित्थारिताव । इमस्मिं सुत्तद्वये सम्मसनचारवेदना कथिता ।

सगाथावग्गो पठमो ।

२. रहोगतवग्गो

१. रहोगतसुत्तवण्णना

२५९. रहोगतवग्गस्स पठमे यं किञ्चि वेदयितं, तं दुक्खस्मिन्ति यं किञ्चि वेदयितं, तं सब्बं दुक्खन्ति अत्थो । सङ्खारानंयेव अनिच्चतन्ति आदीसु या एसा सङ्खारानं अनिच्चता खयधम्मता वयधम्मता विपरिणामधम्मता, एतं सन्धाय यं किञ्चि वेदयितं, तं दुक्खन्ति मया भासितन्ति दीपेति । या हि सङ्खारानं अनिच्चता, वेदनानम्पि सा अनिच्चता एव । अनिच्चता च नामेसा मरणं, मरणतो उत्तरि दुक्खं नाम नत्थीति इमिना अधिप्पायेन सब्बा वेदना दुक्खाति वुत्ता । अथ खो पन भिक्खु मयाति इदं न केवलं अहं वेदनानंयेव निरोधं पज्जापेमि, इमेसम्पि धम्मानं निरोधं पज्जापेमीति दस्सनत्थं आरब्धं । वूपसमो च पस्सद्वियो च एवरूपाय देसनाय बुज्झनकानं अज्झासयेन वुत्ता । सज्जावेदयितनिरोधगगहणेन चेत्य चत्तारो आरुप्पा गहिताव होन्तीति वेदितब्बा ।

२-३. पठमआकाससुत्तादिवण्णना

२६०-२६१. दुतिये पुथू वायन्ति मालुताति बहू वाता वायन्ति । सेसं उत्तानत्थमेवाति । ततियं विना गाथाहि बुज्झन्तानं अज्झासयेन वुत्तं ।

४. अगारसुत्तवण्णना

२६२. चतुत्थे पुरत्थिमाति पुरत्थिमाय । एवं सब्बत्थ । सामिसापि सुखा वेदनाति आदीसु सामिसा सुखा नाम कामामिसपटिसंयुत्ता वेदना । निरामिसा सुखा नाम पठमज्झानादिवसेन विपस्सनावसेन अनुस्सतिवसेन च उप्पन्ना

वेदना । **सामिसा दुक्खा** नाम कामामिसेनेव सामिसा वेदना, **निरामिसा दुक्खा** नाम अनुत्तरेसु विमोक्खेसु पिहं उपट्ठापयतो पिहपच्चया उपपन्नदोमनस्सवेदना । **सामिसा अदुक्खमसुखा** नाम कामामिसेनेव सामिसा वेदना । **निरामिसा अदुक्खमसुखा** नाम चतुत्थज्झानवसेन उपपन्ना अदुक्खमसुखा वेदना ।

५-८. पठमआनन्दसुत्तादिवण्णना

२६३-२६६. पञ्चमादीनि चत्तारि हेट्ठा कथितनयानेव । पुरिमानि पनेत्थ द्वे परिपुण्णपस्सद्धिकानि, पच्छिमानि उपट्ठपस्सद्धिकानि । देसनाय बुज्झनकानं अज्झासयेन वुत्तानि ।

९-१०. पञ्चकङ्गसुत्तादिवण्णना

२६७-२६८. नवमे पञ्चकङ्गो थपतीति पञ्चकङ्गोति तस्स नामं,
वासिफरसुनिखादनदण्डमुग्गरकाळसुत्तनाळिसङ्घातेहि वा पञ्चहि अङ्गेहि समन्नागतत्ता सो पञ्चकङ्गोति पञ्जातो ।
थपतीति वट्ठकीजेट्ठको । **उदायीति** पण्डितउदायित्थेरो । **परियायन्ति** कारणं । **द्वेपानन्दाति** द्वेपि, आनन्द, **परियायेनाति** कारणेन । एत्थ च कायिकचेतसिकवसेन द्वे वेदितब्बा, सुखादिवसेन तिस्सोपि, इन्द्रियवसेन सुखिन्द्रियादिका पञ्च, द्वारवसेन चक्खुसम्पस्सजादिका छ, उपविचारवसेन “चक्खुना रूपं दिस्वा सोमनस्सठानियं रूपं उपविचरती” तिआदिका अट्टारस, छ गेहसितानि सोमनस्सानि, छ नेक्खम्मसितानि, छ गेहसितानि दोमनस्सानि, छ नेक्खम्मसितानि, छ गेहसिता उपेक्खा, छ नेक्खम्मसिताति एवं छत्तिंस । ता अतीते छत्तिंस, अनागते छत्तिंस, पच्चुप्पन्ने छत्तिंसाति एवं अट्ठसतं वेदना वेदितब्बा ।

पञ्चिमे आनन्द कामगुणाति अयं पाटियेक्को अनुसन्धि । न केवलज्झि द्वे आदिं कत्वा वेदना भगवता पञ्जत्ता, परियायेन एकापि वेदना कथिता, तं दस्सेन्तो पञ्चकङ्गस्स थपतिनो वादं उपत्थम्भेतुं इमं देसनं आरभि । **अभिवक्कन्ततरन्ति** सुन्दरतरं । **पणीततरन्ति** अतप्पकतरं । एत्थ च चतुत्थज्झानतो पट्ठाया अदुक्खमसुखा वेदना, सापि सन्तट्ठेन पणीतट्ठेन च सुखन्ति वुत्ता । निरोधो अवेदयितसुखवसेन सुखं नाम जातो । पञ्चकामगुणवसेन हि अट्ठसमापत्तिवसेन च उपपन्नं वेदयितं सुखं नाम, निरोधो अवेदयितसुखं नाम । इति वेदयितसुखं वा होतु अवेदयितसुखं वा, निहुक्खभावसङ्घातेन सुखट्ठेन एकन्तसुखमेव जातं ।

यत्थ यत्थाति यस्मिं यस्मिं ठाने । **सुखं उपलब्धतीति** वेदयितं सुखं वा अवेदयितं सुखं वा उपलब्धति । **तं तं तथागतो सुखस्मिं पञ्जपेति**, तं सब्बं तथागतो निहुक्खभावं सुखस्मिंयेव पञ्जपेतीति इध भगवा निरोधसमापत्तिं सीसं कत्वा नेय्यपुगलस्स वसेन अरहत्तनिकूटेनेव देसनं निट्ठापेसि । दसमं उत्तानत्थमेवाति ।

रहोगतवग्गो दुतियो ।

३. अट्ठसतपरियायवग्गो

१. सीवकसुत्तवण्णना

२६९. ततियवग्गस्स पठमे **मोळियसीवकोति सीवकोति** तस्स नामं । चूळा पनस्स अत्थि, तस्मा मोळियसीवकोति

वुच्चति । **परिब्बाजको**ति छन्नपरिब्बाजको । **पित्तसमुद्धानानी**ति पित्तपच्चयानि । **वेदयितानी**ति वेदना । तत्थ पित्तपच्चया तिस्रो वेदना उप्पज्जन्ति । कथं? एकच्चो हि “पित्तं मे कुपितं दुज्जानं खो पन जीवित”न्ति दानं देति, सीलं समादियति उपोसथकम्मं करोति, एवमस्स कुसलवेदना उप्पज्जति । एकच्चो “पित्तभेसज्जं करिस्सामी”ति पाणं हनति, अदिन्नं आदियति, मुसा भणति, दस दुस्सील्यकम्मानि करोति, एवमस्स अकुसलवेदना उप्पज्जति । एकच्चो “एत्तकेनपि मे भेसज्जकरणेन पित्तं न वूपसम्मति, अलं यं होति. तं होतू”ति मज्झत्तो कायिकवेदनं अधिवासेन्तो निपज्जति, एवं अस्स अब्याकतवेदना उप्पज्जति ।

सामम्पि खो एतन्ति तं तं पित्तविकारं दिस्वा अत्तनापि एतं वेदितब्बं । **सच्चसम्मतन्ति** भूतसम्मतं । लोकोपि हिस्स सरीरे सबलवण्णतादिपित्तविकारं दिस्वा “पित्तमस्स कुपित”न्ति जानाति । **तस्मा**ति यस्मा सामञ्च विदितं लोकस्स च सच्चसम्मतं अतिधावन्ति, तस्मा । **सेम्हसमुद्धानादी**सुपि एसेव नयो । एत्थ पन **सन्निपातिकानी**ति तिण्णम्पि पित्तादीनं कोपेन समुद्घितानि । **उत्तुपरिणामजानी**ति विसभागउत्तुतो जातानि । जङ्गलदेसवासीनज्हि अनुपदेसे वसन्तानं विसभागो उत्तु उप्पज्जति, अनुपदेसवासीनञ्च जङ्गलदेसेति एवं मलयसमुद्घतीरादिवसेनापि उत्तुविसभागता उप्पज्जतियेव । ततो जाताति उत्तुपरिणामजातानि नाम ।

विसमपरिहारजानीति महाभारवहनसुधाकोट्टनादितो वा अवेलाय चरन्तस्स सप्पडंसकूपपातादितो वा विसमपरिहारतो जातानि । **ओपक्कमिकानी**ति “अयं चोरो वा पारदारिको वा”ति गहेत्वा जण्णुककप्परमुग्गरादीहि निप्पोथनउपक्कमं पच्चयं कत्वा उप्पन्नानि । एतं बहि उपक्कमं लभित्वा कोचि वुत्तनयेनेव कुसलं करोति, कोचि अकुसलं, कोचि अधिवासेन्तो निपज्जति । **कम्मविपाकजानी**ति केवलं कम्मविपाकतो, जातानि । तेसुपि हि उप्पन्नेसु वुत्तनयेनेव कोचि कुसलं करोति, कोचि अकुसलं, कोचि अधिवासेन्तो निपज्जति । एवं सब्बवारेसु तिविधाव वेदना होन्ति ।

तत्थ पुरिमेहि सत्तहि कारणेहि उप्पन्ना सारीरिका वेदना सक्का पटिबाहितुं, कम्मविपाकजानं पन सब्बभेसज्जानिपि सब्बपरित्तानिपि नालं पटिधाताय । इमस्मिं सुत्ते लोकवोहारो नाम कथितोति ।

२-१०. अट्टसतसुत्तादिवण्णना

२७०-२७८. दुतिये **अट्टसतपरियायन्ति** अट्टसतस्स कारणभूतं । **धम्मपरियायन्ति** धम्मकारणं । **कायिका च चेतसिका चा**ति एत्थ कायिका कामावचरेयेव लब्भन्ति, चेतसिका चतुभूमिकापि । **सुखा**तिआदीसु सुखा वेदना अरूपावचरे नत्थि, सेसासु तीसु भूमीसु लब्भन्ति, दुक्खा कामावचराव, इतरा चतुभूमिका । पञ्चके सुखिन्द्रियदुक्खिन्द्रियदोमनस्सिन्द्रियानि कामावचरानेव, सोमनस्सिन्द्रियं तेभूमकं, उपेक्खिन्द्रियं चतुभूमकं । छक्के पञ्चसु द्वारेसु वेदना कामावचराव, मनोद्वारे चतुभूमिका, अट्टारसके छसु इट्टारम्मणेसु सोमनस्सेन सह उपविचरन्तीति **सोमनस्सूपविचारा** । सेसद्वयेपि एसेव नयो । इति अयं देसना विचारवसेन आगता, तंसम्पयुत्तानं पन सोमनस्सादीनं वसेन इध अट्टारस वेदना वेदितब्बा ।

छ गेहसितानि **सोमनस्सानी**तिआदीसु “चक्खुविज्जेय्यानं रूपानं इट्ठानं कन्तानं मनापानं मनोरमानं लोकामिसपटिसंयुत्तानं पटिलाभं वा पटिलाभतो समनुपस्सतो पुब्बे वा पटिलद्धपुब्बं अतीतं निरुद्धं विपरिणतं समनुस्सरतो उप्पज्जति सोमनस्सं । यं एवरूपं सोमनस्सं, इदं वुच्चति गेहसितं सोमनस्स”न्ति (म० नि० ३.३०६) । एवं छसु द्वारेसु

वुत्तकामगुणनिस्सितानि सोमनस्सानि छ **गेहसितसोमनस्सानि** नाम ।

“रूपानं त्वेव अनिच्चतं विदित्वा विपरिणामविरागनिरोधं ‘पुब्बे चेव रूपा एतरहि च, सब्बे ते रूपा अनिच्चा दुक्खा विपरिणामधम्मा’ति एवमेतं यथाभूतं सम्मप्यज्जाय पस्सतो उप्पज्जति सोमनस्सं । यं एवरूपं सोमनस्सं, इदं वुच्चति नेक्खम्मसितं सोमनस्सं”न्ति (म० नि० ३.३०६) एवं छसु द्वारेसु इट्ठारम्मणे आपाथगते अनिच्चतादिवसेन विपस्सनं पट्टपेत्वा उस्सुक्कापेतुं सक्कोन्तस्स “उस्सुक्किता मे विपस्सना”ति सोमनस्सजातस्स उप्पन्नसोमनस्सानि छ **नेक्खम्मसितसोमनस्सानि** नाम ।

“चक्खुविज्जेय्यानं रूपानं इट्ठानं कन्तानं मनापानं मनोरमानं लोकामिसपटिसंयुत्तानं अप्पटिलाभं वा अप्पटिलाभतो समनुपस्सतो पुब्बे वा पटिलद्धपुब्बं अतीतं निरुद्धं विपरिणतं समनुस्सरतो उप्पज्जति दोमनस्सं । यं एवरूपं दोमनस्सं, इदं वुच्चति गेहसितं दोमनस्सं”न्ति । एवं छसु द्वारेसु “इट्ठारम्मणं नानुभविस्सामि नानुभवामी”ति वितक्कयतो उप्पन्नानि कामगुणनिस्सितदोमनस्सानि छ **गेहसितदोमनस्सानि** नाम ।

“रूपानं त्वेव अनिच्चतं विदित्वा विपरिणामविरागनिरोधं ‘पुब्बे चेव रूपा एतरहि च, सब्बे ते रूपा अनिच्चा दुक्खा विपरिणामधम्मा’ति एवमेतं यथाभूतं सम्मप्यज्जाय दिस्वा अनुत्तरेसु विमोक्खेसु पिहं उपट्ठापेति ‘कुदास्सु नामाहं तदायतनं उपसम्पज्ज विहरिस्सामि, यदरिया एतरहि आयतनं उपसम्पज्ज विहरन्ती’ति । इति अनुत्तरेसु विमोक्खेसु पिहं उपट्ठापयतो उप्पज्जति पिहपच्चया दोमनस्सं । यं एवरूपं दोमनस्सं, इदं वुच्चति नेक्खम्मसितं दोमनस्सन्ति; एवं छसु द्वारेसु इट्ठारम्मणे आपाथगते अनुत्तरविमोक्खसङ्घातारियफलधम्मेसु पिहं उपट्ठापेत्वा तदधिगमाय अनिच्चतादिवसेन विपस्सनं पट्टपेत्वा उस्सुक्कापेतुं असक्कोन्तस्स “इममि पक्खं इममि मासं इममि संवच्छरं विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरियभूमिं पापुणितुं नासक्खि”न्ति अनुसोचतो उप्पन्नानि दोमनस्सानि छ **नेक्खम्मसितदोमनस्सानि** नाम ।

“चक्खुना रूपं दिस्वा उप्पज्जति उपेक्खा बालस्स मूळहस्स पुथुज्जनस्स अनोधिजिनस्स अविपाकजिनस्स अनादीनवदस्साविनो अस्सुतवतो पुथुज्जनस्स । या एवरूपा उपेक्खा, रूपं सा नातिवत्तति, तस्मा सा उपेक्खा गेहसिताति वुच्चती”ति; एवं छसु द्वारेसु इट्ठारम्मणे आपाथगते गुळपिण्डके निलीनमक्खिका विय रूपादीनि अनतिवत्तमाना तत्थेव लगा लगाता हुत्वा उप्पन्नकामगुणनिस्सिता उपेक्खा छ **गेहसितउपेक्खा** नाम ।

“रूपानं त्वेव अनिच्चतं विदित्वा विपरिणामविरागनिरोधं पुब्बे चेव रूपा एतरहि च, ‘सब्बे ते रूपा अनिच्चा दुक्खा विपरिणामधम्मा’ति एवमेतं यथाभूतं सम्मप्यज्जाय पस्सतो उप्पज्जति उपेक्खा । या एवरूपा उपेक्खा, रूपं सा अतिवत्तति, तस्मा सा उपेक्खा नेक्खम्मसिताति वुच्चती”ति; एवं छसु द्वारेसु इट्ठादिआरम्मणे आपाथगते इट्ठे अरज्जन्तस्स अनिट्ठे अदुस्सन्तस्स असमपेक्खने अमुहन्तस्स उप्पन्ना विपस्सनाजाणसम्पयुत्ता उपेक्खा **नेक्खम्मसितउपेक्खा** नाम । इमस्मिं सुत्ते सब्बसङ्गाहको चतुभूमकधम्मपरिच्छेदो कथितो । ततियादीनि उत्तानत्थानेव ।

११. निरामिससुत्तवण्णना

२७९. एकादसमे **सामिसाति** किलेसामिसेन सामिसा । **निरामिसतराति** निरामिसायपि ज्ञानपीतिया निरामिसतराव । ननु च द्वीसु ज्ञानेसु पीति महग्गतापि होति लोकुत्तरापि, पच्चवेक्खणपीति लोकियाव, सा कस्मा निरामिसतरा जाताति? सन्तपणीतधम्मपच्चवेक्खणवसेन उप्पन्नता । यथा हि राजवल्लभो चूळुपट्टाको अप्पटिहारिकं यथासुखं राजकुलं पविसन्तो

सेट्टिसेनापतिआदयो पादेन पहरन्तोपि न गणेति । कस्मा? रज्जो आसन्नपरिचारकता । इति सो तेहि उत्तरितरो होति, एवमयम्पि सन्तपणीतधम्मपच्चवेक्खणवसेन उप्पन्नता लोकुत्तरपीतितोपि उत्तरितराति वेदितब्बा । सेसवारेसुपि एसेव नयो ।

विमोक्खवारे पन रूपपटिसंयुत्तो विमोक्खो अत्तनो आरम्मणभूतेन रूपामिसवसेनेव सामिसो नाम, अरूपपटिसंयुत्तो रूपामिसाभावेन निरामिसो नामाति ।

वेदनासंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. मातुगामसंयुत्तं

१. पठमपेय्यालवगो

१-२. मातुगामसुत्तादिवण्णना

२८०-२८१. मातुगामसंयुत्तस्स पठमे अङ्गेहीति अगुणङ्गेहि । न च रूपवाति न रूपसम्पन्नो विरूपो दुद्दसिको । न च भोगवाति न भोगसम्पन्नो निद्धनो । न च सीलवाति न सीलसम्पन्नो दुस्सीलो । अलसो चाति कन्तनपचनादीनि कम्मनि कातुं न सक्कोति, कुसीतो आलसियो निसिन्नट्टाने निसिन्नोव, ठितठाने ठितोव निदायति एव । पजञ्चस्स न लभतीति अस्स पुरिसस्स कुलवंसपतिट्ठापकं पुत्तं न लभति, वज्झित्थी नाम होति । सुक्कपक्खो वुत्तविपरियायेन वेदितब्बो । दुतियं पठमे वुत्तनयेनेव परिवत्तेतब्बं ।

३. आवेणिकदुक्खसुत्तवण्णना

२८२. ततिये आवेणिकानीति पाटिपुग्गलिकानि पुरिसेहि असाधारणानि । पारिचरियन्ति परिचारिकभावं ।

४. तीहिधम्महेसुत्तादिवण्णना

२८३-३०३. चतुत्थे मच्छेरमलपरियुट्ठितेनाति पुब्बण्हसमयस्मिञ्च मातुगामो खीरदधिसङ्गोपनरन्धनपचनादीनि कातुं आरब्धो, पुत्तकेहिपि याचियमानो किञ्चि दातुं न इच्छति । तेनेतं वुत्तं “पुब्बण्हसमयं मच्छेरमलपरियुट्ठितेन चेतसा”ति । मज्झन्हिकसमये पन मातुगामो कोधाभिभूतोव होति, अन्तोघरे कलहं अलभन्तो पटिविस्सकघरम्पि गन्त्वा कलहं करोति, सामिकस्स च ठितनिसिन्नट्टानानि विलोकेन्तो विचरति । तेन वुत्तं “मज्झन्हिकसमयं इस्सापरियुट्ठितेन चेतसा”ति । सायन्हे पनस्सा असद्धम्मपटिसेवनाय चित्तं नमति । तेन वुत्तं “सायन्हसमयं कामरागपरियुट्ठितेन चेतसा”ति । पञ्चमादीनि उत्तानत्थानेव ।

३. बलवगो

१. विसारदसुत्तवण्णना

३०४. दसमे रूपबलन्तिआदीसु रूपसम्पत्ति रूपबलं, भोगसम्पत्ति भोगबलं, जातिसम्पत्ति जातिबलं, पुत्तसम्पत्ति

पुत्तबलं, सीलसम्पत्ति सीलबलं। पञ्चसीलदससीलानि अखण्डानि कत्वा रक्खन्तस्स हि सीलसम्पत्तियेव सीलबलं नाम होति। इमानि खो भिक्खवे पञ्च बलानीति इमानि पञ्च उपत्थम्भनद्वेन बलानि नाम वुच्चन्ति।

२-१०. पसहसुत्तादिवण्णना

३०५-३१३. पसह्हाति अभिभवित्वा। अभिभुय्य वत्ततीति अभिभवति अज्झोत्थरति। नेव रूपबलं तायतीति नेव रूपबलं तायितुं रक्खितुं सक्कोति। नासेन्तेव नं, कुले न वासेन्तीति “दुस्सीला संभिन्नाचारा अतिक्कन्तमरियादा”ति गीवायं गहेत्वा नीहरन्ति, न तस्मिं कुले वासेन्ति। वासेन्तेव नं कुले, न नासेन्तीति “किं रूपेण भोगादीहि वा, परिसुद्धसीला एसा आचारसम्पन्ना”ति जत्वा जातका तस्मिं कुले वासेन्तियेव, न नासेन्ति। सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति।

मातुगामसंयुत्तवण्णना निद्धिता।

४. जम्बुखादकसंयुत्तं

१. निब्बानपञ्हासुत्तवण्णना

३१४. जम्बुखादकसंयुत्ते जम्बुखादको परिब्बाजकोति एवंनामो थेरस्स भागिनेय्यो छन्नपरिब्बाजको। यो खो आवुसो रागक्खयोति निब्बानं आगम्म रागो खीयति, तस्मा निब्बानं रागक्खयोति वुच्चति। दोसमोहक्खयेसुपि एसेव नयो।

यो पन इमिनाव सुत्तेन किलेसक्खयमत्तं निब्बानन्ति वदेय्य, सो वत्तब्बो “कस्स किलेसानं खयो, किं अत्तनो, उदाहु परेस”न्ति? अद्वा “अत्तनो”ति वक्खति। ततो पुच्छितब्बो “गोत्रभुजाणस्स किं आरम्मण”न्ति? जानमानो “निब्बान”न्ति वक्खति। किं पन गोत्रभुजाणक्खणे किलेसा खीणा खीयन्ति खीयिस्सन्तीति? “खीणा”ति वा “खीयन्ती”ति वा न वत्तब्बा, “खीयिस्सन्ती”ति पन वत्तब्बाति। किं पन तेसु अखीणेषुयेव किलेसेसु गोत्रभुजाणं किलेसक्खयं आरम्मणं करोतीति? अद्वा एवं वुत्ते निरुत्तरो भविस्सति।

मग्गजाणेनापि चेत्तं योजेतब्बं। मग्गक्खणेपि हि किलेसा “खीणा”ति वा “खीयिस्सन्ती”ति वा न वत्तब्बा, “खीयन्ती”ति पन वत्तब्बा, न च अखीणेषुयेव किलेसेसु किलेसक्खयो आरम्मणं होति, तस्मा सम्पटिच्छितब्बमेत्तं। यं आगम्म रागादयो खीयन्ति, तं निब्बानं। तं पनेत्तं “रूपिनो धम्मा अरूपिनो धम्मा”तिआदीसु (ध० स० दुक्कमातिका ११) दुक्केसु अरूपिनो धम्माति सङ्गहितत्ता न किलेसक्खयमत्तमेवाति।

२. अरहत्तपञ्हासुत्तवण्णना

३१५. अरहत्तपञ्हासुत्तवण्णने यस्मा अरहत्तं रागदोसमोहानं खीणन्ते उप्पज्जति, तस्मा “रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो”ति वुत्तं।

३-१५. धम्मवादीपञ्हासुत्तादिवण्णना

३१६-३२८. ते लोके सुगताति ते रागादयो पहाय गतत्ता सुद्धु गताति सुगता । दुक्खस्स खो आवुसो परिज्जत्थन्ति वट्टदुक्खस्स परिजाननत्थं । दुक्खताति दुक्खसभावो । दुक्खदुक्खताति आदीसु दुक्खसङ्घातो दुक्खसभावो दुक्खदुक्खता । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो ।

१६. दुक्करपञ्हासुत्तवण्णना

३२९. अभिरतीति पब्बज्जाय अनुक्कण्ठनता । नचिरं आवुसोति आवुसो धम्मानुधम्मप्पटिपन्नो भिक्खु “पातो अनुसिद्धो सायं विसेसमधिगमिस्सति, सायं अनुसिद्धो पातो विसेसमधिगमिस्सती”ति (म० नि० २.३४५) वुत्तत्ता घटेन्तो वायमन्तो नचिरस्सं लहुयेव अरहं अस्स, अरहत्ते पतिट्ठहेय्याति दस्सेति । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

जम्बुखादकसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. सामण्डकसंयुत्तवण्णना

३३०-३३१. सामण्डकसंयुत्तेपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो ।

सामण्डकसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

६. मोग्गल्लानसंयुत्तं

१-८. पठमज्ञानपञ्हासुत्तादिवण्णना

३३२-३३९. मोग्गल्लानसंयुत्ते कामसहगताति पञ्चनीवरणसहगता । तस्स हि पठमज्झानवुट्ठितस्स पञ्च नीवरणानि सन्ततो उपट्ठहिंसु । तेनस्स तं पठमज्झानं हानभागियं नाम अहोसि । तं पमादं जत्वा सत्था “मा पमादो”ति ओवादं अदासि । दुतियज्झानादीसुपि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो । आरम्भणसहगतमेव हेत्थ “सहगत”न्ति वुत्तं ।

९. अनिमित्तपञ्हासुत्तवण्णना

३४०. अनिमित्तं चेतोसमाधिन्ति निच्चनिमित्तादीनि पहाय पवत्तं विपस्सनासमाधियेव सन्धायेतं वुत्तन्ति । निमित्तानुसारि विज्जाणं होतीति एवं इमिना विपस्सनासमाधिविहारेण विहरतो विपस्सनाजाणे तिक्खे सूरु व्हमाने । यथा नाम पुरिसस्स तिखिणेन फरसुना रुक्खं छिन्दन्तस्स “सुद्धु वत मे फरसु व्हती”ति खणे खणे फरसुधारं ओलोकेन्तस्स छेज्जकिच्चं न निप्फज्जति, एवं थेरस्सापि “सूरं वत मे हुत्वा जाणं व्हती”ति विपस्सनं आरब्भ निकन्ति उप्पज्जति । अथ विपस्सनाकिच्चं साधेतुं नासक्खि । तं सन्धाय वुत्तं “निमित्तानुसारि विज्जाणं होती”ति । सब्बनिमित्तानं अमनसिकारा अनिमित्तं चेतोसमाधिं उपसम्पज्ज विहासिन्ति सब्बेसं निच्चसुखअत्तनिमित्तानं अमनसिकारेण अनिमित्तं वुट्ठानगामिनिविपस्सनासम्पयुत्तं चेतोसमाधिं निब्बानारम्भणं उपरिमग्गफलसमाधिं उपसम्पज्ज विहासिं ।

१०-११. सक्कसुत्तादिवण्णना

३४१-३४२. अवेच्चप्पसादेनाति अचलप्पसादेन । दसहि ठानेहीति दसहि कारणेहि । अधिगणहन्तीति अभिभवन्ति, अतिक्कमित्वा तिष्ठन्ति । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

मोगल्लानसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. चित्तसंयुत्तं

१. संयोजनसुत्तवण्णना

३४३. चित्तसंयुत्तस्स पठमे मच्छिकासण्डेति एवंनामके वनसण्डे । अयमन्तराकथा उदपादीति पोराणकत्थेरा अतिरच्छानकथा होन्ति, निसिन्ननिसिन्नद्वाने पज्झं समुट्ठापेत्वा अजानन्ता पुच्छन्ति, जानन्ता विस्सज्जेन्ति, तेन नेसं अयं कथा उदपादि । मिगपथकन्ति एवंनामकं अत्तनो भोगगामं । सो किर अम्बाटकारामस्स पिट्ठिभागे होति । तेनुपसङ्कमीति “थेरानं पज्झं विस्सज्जेत्वा फासुविहारं कत्वा दस्सामी”ति चिन्तेत्वा उपसङ्कमि । गम्भीरे बुद्धवचनेति अत्थगम्भीरे चेव धम्मगम्भीरे च बुद्धवचने । पज्जाचक्खु कमतीति जाणचक्खु वहति पवत्तति ।

२. पठमइसिदत्तसुत्तवण्णना

३४४. दुतिये आयस्मन्तं थेरन्ति तेसु थेरेसु जेट्ठकं महाथेरं । तुण्ही अहोसीति जानन्तोपि अविसारदत्ता न किञ्चि ब्याहरि । ब्याकरोमहं भन्तेति “अयं थेरो नेव अत्तना ब्याकरोति, न अज्जे अज्जेसति, उपासकोपि भिक्खुसङ्घं विहेसेति, अहमेतं ब्याकरित्वा फासुविहारं कत्वा दस्सामी”ति चिन्तेत्वा आसनतो वुट्ठाय थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा एवं ओकासमकासि, कतावकासो पन अत्तनो आसने निसीदित्वा ब्याकासि ।

सहत्थाति सहत्थेन । सन्तप्पेसीति यावदिच्छकं देन्तो सुट्ठु तप्पेसि । सम्पवारेसीति “अलं अलं”न्ति हत्थसज्जाय चेव वाचाय च पटिक्खिपापेसि । ओनीतपत्तपाणिनोति पाणितो अपनीतपत्ता धोवित्वा थविकाय ओसापेत्वा अंसं लगितपत्ताति अत्थो ।

३. दुतियइसिदत्तसुत्तवण्णना

३४५. ततिये अवन्तियाति दक्खिणापथे अवन्तिरट्ठे । कल्याणं वुच्चतीति “चतूहि पच्चयेहि पटिजग्गिस्सामी”ति वचनं निदोसं अनवज्जं वुच्चति तथा उपासकाति अधिप्पायेन वदति ।

४. महकपाटिहारियसुत्तवण्णना

३४६. चतुत्थे सेसकं विस्सज्जेथाति तस्स किर थेरेहि सद्धियेव कंसथालं पमज्जित्वा पायासं वट्ठेत्वा अदंसु । सो भुत्तपायासो थेरेहियेव सद्धिं गन्तुकामो चिन्तेसि “घरे ताव उपासिका सेसकं विचारेति, इध पनिमे दासकम्मकारा मया अवुत्ता न विचारेस्सन्ति, एवायं पणीतपायासो नस्सिस्सती”ति तेसं अनुजानन्तो एवमाह । कुथितन्ति कुथितं, हेट्ठा सन्तत्ताय वालिकाय उपरि आतपेन च अतितिखिणन्ति अत्थो । इदं पन तेपिटके बुद्धवचने असम्भिन्नपदं । पवेलियमानेनाति पटिलियमानेन साधु ख्वस्स भन्तेति “फासुविहारं करिस्सामि नेसं”न्ति चिन्तेत्वा एवमाह ।

इद्धाभिसङ्खारं अभिसङ्खरीति अधिद्वानिद्धिं अकासि । एत्थ च “मन्दमन्दो सीतकवातो वायतु, अब्भमण्डपं कत्वा देवो एकमेकं फुसायतू”ति एवं नानापरिकम्मं — “सवातो देवो वस्सतू”ति एवं अधिद्वानं एकतोपि होति । “सवातो देवो वस्सतूति एकतोपरिकम्मं, मन्दमन्दो सीतकवातो वायतु, अब्भमण्डपं कत्वा देवो एकमेकं फुसायतू”ति एवं नानाअधिद्वानं होति । वुत्तनयेनेव नानापरिकम्मं नानाअधिद्वानं, एकतो परिकम्मं एकतो अधिद्वानमि होतियेव । यथा तथा करोन्तस्स पन पादकज्झानतो वुट्ठाय कतपरिकम्मस्स परिकम्मानन्तरेण महग्गतअधिद्वानचित्तेनेव तं इज्झति । **ओकासेसीति** विप्पकिरि ।

५. पठमकामभूसुत्तवण्णना

३४७. पञ्चमे नेलङ्गेति निदोसो । **सेतपच्छादोति** सेतपटिच्छादनो । **अनीघन्ति** निदुक्खं । **मुहुत्तं तुण्ही हुत्वाति** तस्स अत्थपेक्खनत्थं तीणि पिटकानि कण्णे कुण्डलं विय सञ्चालेन्तो “अयं इमस्स अत्थो, अयं इमस्स अत्थो”ति उपपरिक्खणत्थं मुहुत्तं तुण्ही हुत्वा । **विमुत्तियाति** अरहत्तफलविमुत्तिया । इमं पन पञ्चं कथेन्तो उपासको दुक्करं अकासि । सम्मासम्बुद्धो हि “पस्सथ नो तुम्हे, भिक्खवे, एतं भिक्खुं आगच्छन्तं ओदातकं तनुकं तुङ्गनासिक”न्ति (सं० नि० २.२४५) अत्तनो दिट्ठेन कथेसि । अयं पन नयग्गाहेन “अरहतो एतं अधिवचन”न्ति आह ।

६. दुतियकामभूसुत्तवण्णना

३४८. छट्ठे कति नु खो भन्ते सङ्खाराति अयं किर, गहपति, निरोधं वलज्जेति, तस्मा “निरोधपादके सङ्खारे पुच्छिस्सामी”ति चिन्तेत्वा एवमाह । थेरोपिस्स अधिप्पायं जत्वा पुज्जाभिसङ्खारादीसु अनेकेसु सङ्खारेसु विज्जमानेसुपि कायसङ्खारादयोव आचिक्खन्तो **तयो खो गहपतीति** आदिमाह । तत्थ कायप्पटिबद्धत्ता कायेन सङ्खरीयति निब्बत्तीयतीति **कायसङ्खारो** । वाचाय सङ्खरोति निब्बत्तेतीति **वचीसङ्खारो** । चित्तप्पटिबद्धत्ता चित्तेन सङ्खरीयति निब्बत्तीयतीति **चित्तसङ्खारो** ।

कतमो पन भन्तेति इध किं पुच्छति? “इमे सङ्खारा अज्जमज्जं मिस्सा आलुळिता अविभूता दुद्दीपना । तथा हि कायद्वारे आदानग्गहणमुज्जनचोपनानि पापेत्वा उप्पन्ना अट्ठ कामावचरकुसलचेतना द्वादस अकुसलचेतनाति एवं कुसलाकुसला वीसति चेतनापि, अस्सासपस्सासापि **कायसङ्खारो**त्वेव वुच्चन्ति । वचीद्वारे हनुसज्जोपनं वचीभेदं पापेत्वा उप्पन्ना वुत्तप्पकाराव वीसति चेतनापि वितक्कविचारापि **वचीसङ्खारो**त्वेव वुच्चन्ति । कायवचीद्वारेसु चोपनं अपत्वा र्हो निसिन्नस्स चिन्तयतो उप्पन्ना कुसलाकुसला एकूनतिसचेतनापि, सज्जा च वेदना चाति इमे द्वे धम्मापि **चित्तसङ्खारो**त्वेव वुच्चन्ति । एवं इमे सङ्खारा अज्जमज्जं मिस्सा आलुळिता अविभूता दुद्दीपना, ते पाकटे विभूते कत्वा कथापेस्सामी”ति पुच्छि ।

कस्मा पन भन्तेति इध कायसङ्खारादिनामस्स पदत्थं पुच्छति । तस्स विस्सज्जने **कायप्पटिबद्धाति** कायनिस्सिता । काये सति होन्ति, असति न होन्ति । **चित्तप्पटिबद्धाति** चित्तनिस्सिता । चित्ते सति होन्ति, असति न होन्ति ।

इदानी “किं नु खो एस सज्जावेदयितनिरोधं वलज्जेति, नो वलज्जेति, चिण्णवसी वा तत्थ नो चिण्णवसी”ति जाननत्थं पुच्छन्तो **कथं पन भन्ते सज्जावेदयितनिरोधसमापत्ति** होतीति आह । तस्स विस्सज्जने **समापज्जिस्सन्ति** वा **समापज्जामीति** वा पदद्वयेन नेवसज्जानासज्जायतनसमापत्तिकालो कथितो । **समापन्नोति** पदेन अन्तोनिरोधो । तथा पुरिमेहि द्वीहि पदेहि सचित्तककालो कथितो, पच्छिमेन अचित्तककालो ।

पुब्बेव तथा चित्तं भावितं होतीति निरोधसमापत्तितो पुब्बे अद्धानपरिच्छेदकालेयेव “एत्तकं कालं अचित्तको भविस्सामी”ति अद्धानपरिच्छेदं चित्तं भावितं होति । यं तं तथत्ताय उपनेतीति यं पन एवं भावितं चित्तं, तं पुग्गलं तथत्ताय अचित्तकभावाय उपनेति । वचीसङ्खारो पठमं निरुज्झतीति सेससङ्खारेहि पठमं दुतियज्झानेयेव निरुज्झति । ततो कायसङ्खारोति ततो परं कायसङ्खारो चतुत्थज्झाने निरुज्झति । ततो चित्तसङ्खारोति ततो परं चित्तसङ्खारो अन्तोनिरोधे निरुज्झति । आयूति रूपजीवितिन्द्रियं । विपरिभिन्नानीति उपहतानि विनट्टानि ।

तत्थ केचि “निरोधसमापन्नस्स ‘चित्तसङ्खारो च निरुद्धो’ति वचनतो चित्तं अनिरुद्धं होति, तस्मा सचित्तकापि अयं समापत्ती”ति वदन्ति । ते वत्तब्बा — “वचीसङ्खारोपिस्स निरुद्धो”ति वचनतो वाचा अनिरुद्धा होति, तस्मा निरोधसमापन्नेन धम्ममि कथेन्तेन सज्झायमि करोन्तेन निसीदितब्बं सिया । यो चायं मतो कालङ्कतो, तस्सापि चित्तसङ्खारो निरुद्धोति वचनतो चित्तं अनिरुद्धं भवेय्य, तस्मा कालङ्कते मातापितरो वा अरहन्ते वा ज्ञापेन्तेन आनन्तरियकम्मं कतं भवेय्य । इति व्यञ्जने अभिनिवेसं अकत्वा आचरियानं नये ठत्वा अत्थो उपपरिक्खितब्बो । अत्थो हि पटिसरणं, न व्यञ्जनं ।

इन्द्रियाणि विप्पसन्नानीति किरियमयपवत्तस्मिज्झि वत्तमाने बहिद्धारम्मणेषु पसादे घट्टेन्तेसु इन्द्रियाणि किलमन्ति, उपहतानि मक्खित्तानि विय होन्ति वातादीहि उड्डितरजेन चतुमहापथे ठपितआदासो विय । यथा पन थविकाय पक्खिपित्वा मज्जूसादीसु ठपितो आदासो अन्तोयेव विरोचति, एवं निरोधसमापन्नस्स भिक्खुनो अन्तोनिरोधे पच्च पसादा अतिविय विरोचन्ति । तेन वुत्तं “इन्द्रियाणि विप्पसन्नानी”ति ।

वुट्ठहिस्सन्ति वा वुट्ठहामीति वा पदद्वयेन अन्तोनिरोधकालो कथितो, वुट्ठितोति पदेन फलसमापत्तिकालो । तथा पुरिमेहि द्वीहि पदेहि अचित्तककालो कथितो, पच्छिमेन सचित्तककालो । पुब्बेव तथा चित्तं भावितं होतीति निरोधसमापत्तितो पुब्बे अद्धानपरिच्छेदकालेयेव “एत्तकं कालं अचित्तको हुत्वा ततो परं सचित्तको भविस्सामी”ति अद्धानपरिच्छेदं चित्तं भावितं होति । यं तं तथत्ताय उपनेतीति यं एवं भावितं चित्तं, तं पुग्गलं तथत्ताय सचित्तकभावाय उपनेति । इति हेट्ठा निरोधसमापज्जन्नकालो गहितो, इध निरोधतो वुट्ठानकालो ।

इदानि निरोधकथं कथेतुं कालोति निरोधकथा कथेतब्बा सिया । सा पनेसा “द्वीहि बलेहि समन्नागतत्ता तयो च सङ्खारानं पटिपस्सद्धिया सोळसहि जाणचरियाहि नवहि समाधिचरियाहि वसीभावतापज्जा निरोधसमापत्तियं जाण”न्ति मातिकं ठपेत्वा सब्बाकारेन विसुद्धिमगे कथिता, तस्मा तत्थ कथितनयेनेव गहेतब्बा । को पनायं निरोधो नाम? चतुन्नं खन्धानं पटिसङ्खा अप्पवत्ति । अथ किमत्थमेतं समापज्जन्तीति? सङ्खारानं पवत्ते उक्कण्ठिता सत्ताहं अचित्तका हुत्वा सुखं विहरिस्साम, दिट्ठधम्मनिब्बानं नामेतं यदिदं निरोधोति एतदत्थं समापज्जन्ति ।

चित्तसङ्खारो पठमं उप्पज्जतीति निरोधा वुट्ठहन्तस्स हि फलसमापत्तिचित्तं पठमं उप्पज्जति । तंसम्पयुत्तं सज्जञ्च वेदनञ्च सन्धाय “चित्तसङ्खारो पठमं उप्पज्जती”ति आह । ततो कायसङ्खारोति ततो परं भवङ्गसमये कायसङ्खारो उप्पज्जति ।

किं पन फलसमापत्ति अस्सासपस्सासे न समुट्ठापेतीति? समुट्ठापेति । इमस्स पन चतुत्थज्झानिका फलसमापत्ति, सा न समुट्ठापेति । किं वा एतेन? फलसमापत्ति पठमज्झानिका वा होतु दुतियततियचतुत्थज्झानिका वा, सन्तसमापत्तितो वुट्ठितस्स भिक्खुनो अस्सासपस्सासा अब्बोहारिका होन्ति, तेसं अब्बोहारिकभावो सज्जीवत्थेरवत्थुना वेदितब्बो ।

सज्जीवत्थेरस्स हि समापत्तितो वुट्ठाय किंसुकपुप्फसदिसे वीतच्चितङ्गारे मद्दमानस्स गच्छतो चीवरे अंसुमत्तम्पि न ज्ञायि, उस्माकारमत्तम्पि नाहोसि । समापत्तिबलं नामेतन्ति वदन्ति । एवमेव सन्ताय फलसमापत्तिया वुट्ठितस्स भिक्खुनो अस्सासपस्सासा अब्बोहारिका होन्तीति भवङ्गसमयेनेवेतं कथितन्ति वेदितब्बं ।

ततो वचीसङ्खारोति ततो परं किरियमयपवत्तवलज्जनकाले वचीसङ्खारो उप्पज्जति । किं भवङ्गं वितक्कविचारे न समुट्ठापेतीति? समुट्ठापेति । तंसमुट्ठाना पन वितक्कविचारा वाचं अभिसङ्खातुं न सक्कोन्तीति किरियमयपवत्तवलज्जनकालेनेवेतं कथितं ।

सुज्जतो फस्सोतिआदयो सगुणेनापि आरम्मणेनापि कथेतब्बा । सगुणेन ताव सुज्जता नाम फलसमापत्ति, ताव सहजातफस्सं सन्धाय “सुज्जतो फस्सो”ति वुत्तं । अनिमित्तप्पणिहितेसुपि एसेव नयो । आरम्मणेन पन निब्बानं रागादीहि सुज्जता सुज्जता नाम, रागनिमित्तादीनं अभावा अनिमित्तं, रागदोसमोहप्पणिधीनं अभावा अप्पणिहितं, सुज्जतं निब्बानं आरम्मणं कत्वा उप्पन्नफलसमापत्तिसम्फस्सो सुज्जतो नाम । अनिमित्तप्पणिहितेसुपि एसेव नयो ।

अपरा आगमनियकथा नाम होति । सुज्जतअनिमित्तअप्पणिहिताति हि विपस्सनापि वुच्चति । तत्थ यो भिक्खु सङ्खारे अनिच्चतो परिग्गहेत्वा अनिच्चतो दिस्वा अनिच्चतो वुट्ठाति, तस्स वुट्ठानगामिनिविपस्सना अनिमित्ता नाम होति । यो दुक्खतो परिग्गहेत्वा दुक्खतो दिस्वा दुक्खतो वुट्ठाति, तस्स अप्पणिहिता नाम । यो अनत्ततो परिग्गहेत्वा अनत्ततो दिस्वा अनत्ततो वुट्ठाति, तस्स सुज्जता नाम । तत्थ अनिमित्तविपस्सनाय मग्गो अनिमित्तो नाम, अनिमित्तमग्गस्स फलं अनिमित्तं नाम, अनिमित्तफलसमापत्तिसहजाते फस्से फुसन्ते “अनिमित्तो फस्सो फुसती”ति वुच्चति । अप्पणिहितसुज्जतेसुपि एसेव नयो । आगमनियेन कथिते पन सुज्जतो वा फस्सो अनिमित्तो वा फस्सो अप्पणिहितो वा फस्सोति विकप्पो आपज्जेय्य, तस्मा सगुणेन चेव आरम्मणेन च कथेतब्बं । एवञ्चि तयो फस्सा फुसन्तीति समेति ।

विवेकनिन्नन्तिआदीसु निब्बानं विवेको नाम । तस्मिं विवेके निन्नं ओनतन्ति विवेकनिन्नं । विवेकपोणन्ति अज्जतो अगन्त्वा येन विवेको, तेन वङ्कं विय हुत्वा ठितन्ति विवेकपोणं । येन विवेको, तेन पतमानं विय ठितन्ति विवेकपब्भारं ।

७. गोदत्तसुत्तवण्णना

३४९. सत्तमे नानत्था चेव नानाव्यज्जना चाति व्यज्जनम्पि नेसं नानं, अत्थोपि । तत्थ व्यज्जनस्स नानता पाकटा । अत्थो पन अप्पमाणा चेतोविमुत्ति भूमन्तरतो महग्गता होति रूपावचरा, आरम्मणतो सत्तपण्णत्तिआरम्मणा । आकिञ्चज्जा भूमन्तरतो महग्गता अरूपावचरा, आरम्मणतो नवत्तब्बारम्मणा । सुज्जता भूमन्तरतो कामावचरा, आरम्मणतो सङ्खारारम्मणा । विपस्सना हि एत्थ सुज्जताति अधिप्पेता । अनिमित्ता भूमन्तरतो लोकुत्तरा, आरम्मणतो निब्बानारम्मणा ।

रागो खो भन्ते पमाणकरणोतिआदीसु यथा पब्बतपादे पूतिपण्णकसटउदकं नाम होति काळवण्णं, ओलोकेन्तानं ब्यामसतगम्भीरं विय खायति, यट्ठिं वा रज्जुं वा गहेत्वा भिनन्तस्स पिट्ठिपादोत्थरणमत्तम्पि न होति; एवमेव याव रागादयो नुप्पज्जन्ति, ताव पुग्गलं सज्जानितुं न सक्का होति, सोतापन्नो विय सकदागामी विय अनागामी विय च खायति । यदा पनस्स रागादयो उप्पज्जन्ति, तदा रत्तो दुट्ठो मूळ्होति पज्जायति । इति ते “एत्तको अय”न्ति पुग्गलस्स पमाणं दस्सेन्ताव उप्पज्जन्तीति पमाणकरणा नाम वुत्ता ।

यावता खो भन्ते अप्पमाणा चेतोविमुत्तियोति यत्तका अप्पमाणा चेतोविमुत्तियो । कित्तका पन ता? चत्तारो ब्रह्मविहारा, चत्तारो मग्गा, चत्तारि फलानीति द्वादस । तत्र ब्रह्मविहारा फरणअप्पमाणताय अप्पमाणा, सेसा पमाणकारकानं किलेसानं अभावेन निब्बानम्मि अप्पमाणमेव, चेतोविमुत्ति पन न होति, तस्मा न गहितं । **अकुप्पाति** अरहत्तफलचेतोविमुत्ति । सा हि तासं सब्बजेड्डिका, तस्मा “अग्गमक्खायती”ति वुत्ता । **रागो खो भन्ते किञ्चनन्ति** रागो उप्पज्जित्वा पुग्गलं किञ्चति मद्दति पलिबुन्धति, तस्मा किञ्चनन्ति वुत्तो । मनुस्सा किर गोणेहि खलं मद्दापेन्ता “किञ्चेहि कपिल किञ्चेहि काळका”ति वदन्ति । एवं मद्दनट्ठो किञ्चनट्ठोति वेदितब्बो । **दोसमोहेसुपि** एसेव नयो ।

आकिञ्चज्जा चेतोविमुत्तियो नाम नव धम्मा आकिञ्चज्जायतनं मग्गफलानि च । तत्थ आकिञ्चज्जायतनं किञ्चनं आरम्मणं अस्स नत्थीति **आकिञ्चज्जं** । मग्गफलानि किञ्चनानं मद्दनपलिबुन्धनकिलेसानं नत्थिताय आकिञ्चज्जानि, निब्बानम्मि आकिञ्चज्जं, चेतोविमुत्ति पन न होति, तस्मा न गहितं ।

रागो खो भन्ते निमित्तकरणोति आदीसु यथा नाम द्विन्नं कुलानं सदिसा द्वे वच्छका होन्ति । याव तेसं लक्खणं न कतं होति, ताव “अयं असुककुलस्स वच्छको, अयं असुककुलस्सा”ति न सक्का होति जानितुं । यदा पन तेसं तिसूलादीसु अज्जतरं लक्खणं कतं होति, तदा सक्का होति जानितुं । एवमेव याव पुग्गलस्स रागो नुप्पज्जति, ताव न सक्का होति जानितुं “अरियो वा पुथुज्जनो वा”ति । रागो पनस्स उप्पज्जमानोव “सरागो नाम अयं पुग्गलो”ति सज्जानननिमित्तं करोन्तो विय उप्पज्जति, तस्मा निमित्तकरणोति वुत्तो । **दोसमोहेसुपि** एसेव नयो ।

अनिमित्ता चेतोविमुत्तियो नाम तेरस धम्मा विपस्सना, चत्तारो आरुप्पा, चत्तारो मग्गा, चत्तारि फलानि । तत्थ विपस्सना निच्चनिमित्तं सुखनिमित्तं अत्तनिमित्तं उग्घाटेतीति **अनिमित्ता** नाम । चत्तारो आरुप्पा रूपनिमित्तस्स अभावा अनिमित्ता नाम । मग्गफलानि निमित्तकरानं किलेसानं अभावेन अनिमित्तानि, निब्बानम्मि अनिमित्तमेव, तं पन चेतोविमुत्ति न होति, तस्मा न गहितं । अथ कस्मा सुज्जता चेतोविमुत्ति न गहिताति? सा “सुज्जा रागेना”ति आदिवचनतो सब्बत्थ अनुपविट्ठाव, तस्मा विसुं न गहिताति ।

एकत्थाति आरम्मणवसेन एकत्था “अप्पमाणं आकिञ्चज्जं सुज्जतं अनिमित्तं”न्ति हि सब्बानेतानि निब्बानस्सेव नामानि । इति इमिना परियायेन एकत्था । अज्जस्मिं पन ठाने अप्पमाणापि होति, अज्जस्मिं आकिञ्चज्जा, अज्जस्मिं सुज्जता, अज्जस्मिं अनिमित्ताति इमिना परियायेन नानाब्यज्जनाति ।

८. निगण्ठनाटपुत्तसुत्तवण्णना

३५०. अट्ठमे तेनुपसङ्कमीति सयं आगतागमो विज्जातसासनो अनागामी अरियसावको समानो कस्मा नग्गभोग्गं निस्सिरिकं निगण्ठं उपसङ्कमीति? उपवादमोचनत्थज्जेव वादारोपनत्थज्ज । निगण्ठा किर “समणस्स गोतमस्स सावका थद्धखदिरखाणुकसदिसा, केनचि सद्धिं पटिसन्थारम्मि न करोन्ती”ति उपवदन्ति, तस्स उपवादस्स मोचनत्थज्ज, “वादज्जस्स आरोपेस्सामी”ति उपसङ्कमि । न **खाहं एत्थ भन्ते भगवतो सद्धाय गच्छामीति** यस्स जाणेन असच्छिकतं होति । सो “एवं किरेत”न्ति अज्जस्स सद्धाय गच्छेय्य, मया पन जाणेनेतं सच्छिकतं, तस्मा नाहं एत्थ भगवतो सद्धाय गच्छामीति दीपेन्तो एवमाह ।

उल्लोकेत्वाति कायं उन्नामेत्वा कुच्छिं नीहरित्वा गीवं पग्गय्ह सब्बं दिसं पेक्खमानो उल्लोकेत्वा । **बाधेतब्बं**

मज्जेय्याति यथा विनिविज्झित्वा न निक्खमति, एवं पटिबाहितब्बं मज्जेय्य बन्धितब्बं वा । सहधम्मिकाति सकारणा । अथ मं पटिहरेय्यासि सद्धिं निगण्ठपरिसायाति एतेसं अत्थे जाते अथ मे निगण्ठपरिसाय सद्धिं अभिगच्छेय्यासि, पतीहारस्स मे सन्तिकं आगन्त्वा अत्तनो आगतभावं जानापेय्यासीति अत्थो । एको पज्होति एको पज्हमग्गो, एकं पज्हगवेसनन्ति अत्थो । एको उद्देसोति एकं नाम किन्ति? अयं एको उद्देसो । एकं वेय्याकरणन्ति “सब्बे सत्ता आहारद्वितिका”ति (खु० पा० ४.१; अ० नि० १०.२७) इदं एकं वेय्याकरणं । एवं सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

९. अचेलकस्सपसुत्तवण्णना

३५१. नवमे कीवचिरं पब्बजितस्साति कीवचिरो कालो पब्बजितस्साति अत्थो । उत्तरि मनुस्सधम्माति मनुस्सधम्मो नाम दसकुसलकम्मपथा, ततो मनुस्सधम्मतो उत्तरि । अलमरियजाणदस्सनविसेसोति अरियभावं कातुं समत्थताय अलमरियोति सङ्घातो जाणदस्सनविसेसो । नग्गेय्याति नग्गभावतो । मुण्डेय्याति मुण्डभावतो । पवाळनिप्फोटनायाति पावळनिप्फोटनतो, भूमियं निसीदन्तस्स आनिसदद्धाने लग्गानं पंसुरजवालिकानं फोटनत्थं गहितमोरपिञ्छमत्ततोति अत्थो ।

१०. गिलानदस्सनसुत्तवण्णना

३५२. दसमे आरामदेवताति पुप्फारामफलारामेसु अधिवत्था देवता । वनदेवताति वनसण्डेसु अधिवत्था देवता । रुक्खदेवताति मत्तराजकाले वेस्सवणो च देवताति एवं तेसु तेसु रुक्खेसु अधिवत्था देवता । ओसधितिणवनप्पतीसूति हरीतकामलकीआदीसु मुज्जपब्बजादीसु वनजेट्ठरुक्खेसु च अधिवत्था देवता । संगम्माति सन्निपतित्वा । समागम्माति ततो ततो समागन्त्वा । पणिधेहीति पत्थनावसेन ठपेहि । इज्झिस्सति सीलवतो चेतोपणिधीति समिज्झिस्सति सीलवन्तस्स चित्तपत्थना । धम्मिकोति दसकुसलधम्मसमन्नागतो अगतिगमनरहितो । धम्मराजाति तस्सेव वेवचनं, धम्मेन वा लद्धरज्जत्ता धम्मराजा । तस्माति “यस्मा तेन हि, अय्यपुत्त, अम्हेपि ओवदाही”ति वदथ, तस्मा । अप्पटिविभत्तन्ति “इदं भिक्खूनं दस्साम, इदं अत्तना भुज्जिस्सामा”ति एवं अविभत्तं भिक्खूहि सद्धिं साधारणमेव भविस्सतीति ।

चित्तसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

८. गामणिसंयुत्तं

१. चण्डसुत्तवण्णना

३५३. गामणिसंयुत्तस्स पठमे चण्डो गामणीति धम्मसङ्गाहकत्थेरेहि चण्डोति गहितनामो एको गामणि । पातुकरोतीति भण्डन्तं पटिभण्डन्तो अक्कोसन्तं पच्चक्कोसन्तो पहरन्तं पटिपहरन्तो पाकटं करोतीति दस्सेति । न पातुकरोतीति अक्कुट्टोपि पहतोपि किञ्चि पच्चनीकं अकरोन्तोति दस्सेति ।

२. तालपुटसुत्तवण्णना

३५४. दुतिये तालपुटोति एवंनामको । तस्स किर बन्धना पमुत्ततालपक्कवण्णो विय मुखवण्णो विप्पसन्नो अहोसि,

तेनस्स तालपुटोति नामं अकंसु । स्वायं अभिनीहारसम्पन्नो पच्छिमभविकपुग्गलो । यस्मा पन पटिसन्धि नाम अनियता आकासे खित्तदण्डसदिसा, तस्मा एस नटकुले निब्बत्ति । वुड्ढिप्पत्तो पन नटसिप्पे अग्गो हुत्वा सकलजम्बुदीपे पाकटो जातो । तस्स पञ्च सकटसतानि पञ्च मातुगामसतानि परिवारो, भरियायपिस्स तावतकावाति मातुगामसहस्सेन चेव सकटसहस्सेन च सद्धिं यं यं नगरं वा निगमं वा पविसति, तत्थस्स पुरेतरमेव सतसहस्सं देन्ति । समज्जवेसं गणिहत्वा पन मातुगामसहस्सेन सद्धिं कीळं करोन्तस्स यं हत्थूपगपादूपगादिआभरणजातं खिपन्ति, तस्स परियन्तो नत्थि । सो तंदिवसं मातुगामसहस्सपरिवारितो राजगहे कीळं कत्वा परिपक्कजाणत्ता सपरिवारोव येन भगवा तेनुपसङ्गमि ।

सच्चालिकेनाति सच्चेन च अलिकेन च । **तिट्ठतेतन्ति** तिट्ठतु एतं । **रजनीयाति** रागप्पच्चया मुखतो पञ्चवण्णसुत्तनीहरणवातवुड्ढिदस्सनादयो अज्जे च कामस्सादसंयुत्ताकारदस्सनका अभिनया । **भिय्योसोमत्तायाति** अधिकप्पमाणत्ताय । **दोसनीयाति** दोसप्पच्चया हत्थपादच्छेदादिदस्सनाकारा । **मोहनीयाति** मोहप्पच्चया उदकं गहेत्वा तेलकरणं, तेलं गहेत्वा उदककरणन्ति एवमादयो मायापभेदा ।

पहासो नाम निरयोति विसुं पहासनामको निरयो नाम नत्थि, अवीचिस्सेव पन एकस्मिं कोट्टासे नच्चन्ता विय गायन्ता विय च नटवेसं गहेत्वाव पच्चन्ति, तं सन्धायेतं वुत्तं । **नाहं, भन्ते, एतं रोदामीति** अहं, भन्ते, एतं भगवतो ब्याकरणं न रोदामीति एवं सकम्मकवसेनेत्थ अत्थो वेदितब्बो, न अस्सुविमोचनमत्तेन । “मतं वा अम्मरोदन्ती”तिआदयो चेत्थ अज्जेपि वोहारा वेदितब्बा ।

३-५. योधाजीवसुत्तादिवण्णना

३५५-३५७. ततिये **योधाजीवोति** युद्धेन जीविकं कप्पनको धम्मसङ्गाहकत्थेरेहि एवं गहितनामो । **उस्सहति वायमतीति** उस्साहं वायामं करोति । **परियापादेन्तीति** मरणं पटिपज्जापेन्ति । **दुक्कटन्ति** दुट्ठु कतं । **दुप्पणिहितन्ति** दुट्ठु ठपितं । **परजितो नाम निरयोति** अयम्पि न विसुं एको निरयो, अवीचिस्सेव पन एकस्मिं कोट्टासे पञ्चावुधसन्नद्धा फलकहत्था हत्थिअस्सरथे आरुह्य सङ्गामे युज्जन्ता विय पच्चन्ति, तं सन्धायेतं वुत्तं । चतुत्थपञ्चमेसुपि एसेव नयो ।

६. असिबन्धकपुत्तसुत्तवण्णना

३५८. छट्ठे **पच्छाभूमकाति** पच्छाभूमिवासिनो । **कामण्डलुकाति** सकमण्डलुनो । **सेवालमालिकाति** पातोव उदकतो सेवालज्येव उपप्लादीनि च गहेत्वा उदकसुद्धिकभावजाननत्थाय मालं कत्वा पिळन्धनका । **उदकोरोहकाति** सायंपातं उदकं ओरोहनका । **उय्यापेन्तीति** उपरि यापेन्ति । **सज्जापेन्तीति** सम्मा जापेन्ति । **सग्गं नाम ओक्कामेन्तीति** परिवारेत्वा ठिता “गच्छ, भो, ब्रह्मलोकं, गच्छ, भो, ब्रह्मलोक”न्ति वदन्ता सग्गं पवेसेन्ति । **अनुपरिसक्केय्याति** अनुपरिगच्छेय्य । **उम्मुज्जाति** उम्मुज्ज उट्ठह । **थलमुल्लावाति** थलमभिरुह । **तत्र यास्साति** तत्र या भवेय्य । **सक्खरा वा कठला वाति** सक्खरा च कठला च । **सा अधोगामी अस्साति** सा अधो गच्छेय्य, हेट्ठागामी भवेय्य । **अधोगच्छाति** हेट्ठा गच्छ ।

७. खेत्तूपमसुत्तवण्णना

३५९. सत्तमे **जङ्गलन्ति** थद्धं न मुदु । **ऊसरन्ति** सज्जातलोणं । **पापभूमीति** लामकभूमिभागं । **मंदीपाति** आदीसु अहं दीपो पतिट्ठा एतेसन्ति मंदीपा । अहं लेणो अल्लीयनट्ठानं एतेसन्ति **मंलेणा** । अहं ताणं रक्खा एतेसन्ति **मंताणा** । अहं सरणं भयनासनं एतेसन्ति **मंसरणा** । **विहरन्तीति** मं एवं कत्वा विहरन्ति ।

गोभक्त्यपीति धञ्जफलस्स अभावेन लायित्वा कलापकलापं बन्धित्वा ठपितं गिम्हकाले गुन्मप्पि खादनं भविस्सतीति अत्थो । **उदकमणिको**ति कुच्छियं मणिकमेखलाय एवं लद्धनामो भाजनविसेसो । **अहारी अपरिहारी**ति उदकं न हरति न परिहरति, न परियादियतीति अत्थो । इति इमस्मिं सुत्ते सक्कच्चधम्मदेसनाव कथिता । बुद्धानज्झि असक्कच्चधम्मदेसना नाम नत्थि । सीहसमानवुत्तिनो हि बुद्धा, यथा सीहो पभिन्नवरवारणस्सपि ससबिळारादीनम्पि गहणत्थाय एकसदिसमेव वेगं करोति, एवं बुद्धापि एकस्स देसेन्तापि द्विन्नं बहूनं भिक्खुपरिसाय भिक्खुनिउपासकउपासिकापरिसायपि तित्थियानम्पि देसेन्ता सक्कच्चमेव देसेन्ति । चतस्सो पन परिसा सद्वहित्वा ओक्कप्पेत्वा सुणन्तीति तासं देसना सक्कच्चदेसना नाम जाता ।

८. सङ्खधमसुत्तवण्णना

३६०. अट्टमे यंबहुलं यंबहुलन्ति इमिना निगण्ठो अत्तनाव अत्तनो वादं भिन्दति । तस्मा भगवा **एवं सन्ते न कोचि आपायिको**तिआदिमाह । पुरिमानि पन चत्तारि पदानि दिट्ठिया पच्चया होन्ति । तस्मा तेसुपि आदीनवं दस्सेन्तो **इध, गामणि, एकच्चो सत्था एवंवादी** होतीतिआदिमाह । तत्थ **अहम्पम्ही**ति अहम्पि अम्हि ।

मेत्तासहगतेनातिआदीसु यं वत्तब्बं, तं सब्बं सद्धिं भावनानयेन विसुद्धिमग्गे वुत्तमेव । **सेय्यथापि, गामणि, बलवा सङ्खधमो**तिआदि पन इध अपुब्बं । तत्थ **बलवा**ति बलसम्पन्नो । **सङ्खधमो**ति सङ्खधमको । **अप्पकसिरेना**ति अकिच्छेन अदुक्खेन । दुब्बलो हि सङ्खधमो सङ्खधमन्तोपि न सक्कोति चतस्सो दिसा सरेन विज्जापेतुं, नास्स सङ्खसद्धो सब्बतो फरति, बलवतो पन विप्फारिको होति, तस्मा “बलवा”ति आह ।

मेत्ताय चेतोविमुत्तियाति एत्थ “मेत्ता”ति वुत्ते उपचारोपि अप्पनापि वट्ठति, “चेतोविमुत्ती”ति वुत्ते पन अप्पनाव वट्ठति । **यं पमाणकतं कम्मन्ति** पमाणकतं कम्मं नाम कामावचरं वुच्चति, अप्पमाणकतं कम्मं नाम रूपावचरं । तज्झि पमाणं अतिक्कमित्वा ओधिसकअनोधिसकदिसाफरणवसेन वट्ठेत्वा कतत्ता अप्पमाणकतन्ति वुच्चति ।

न तं तत्रावसिस्सति, न तं तत्रावतिट्ठतीति तं कामावचरकम्मं तस्मिं रूपारूपावचरकम्मे न ओहीयति न तिट्ठति । किं वुत्तं होति? तं कामावचरकम्मं तस्स रूपारूपावचरकम्मस्स अन्तरा लगितुं वा ठातुं वा रूपारूपावचरकम्मं फरित्वा परियादियित्वा अत्तनो ओकासं गहेत्वा पतिट्ठातुं वा न सक्कोति । अथ खो रूपारूपावचरकम्ममेव कामावचरं महोघो विय परित्तं उदकं फरित्वा परियादियित्वा अत्तनो ओकासं कत्वा तिट्ठति, तस्स विपाकं पटिबाहित्वा सयमेव ब्रह्मसहब्यतं उपनेतीति । इति इदं सुत्तं आदिम्हि किलेसवसेन वुट्ठाय अवसाने ब्रह्मविहारवसेन गहितत्ता यथानुसन्धिनाव गतं ।

९. कुलसुत्तवण्णना

३६१. नवमे **दुब्धिक्खा**ति दुल्लभभिक्खा । **द्वीहितिका**ति “जीविस्साम नु खो न नु खो”ति एवं पवत्तईहितिका । “दुहितिका”तिपि पाठो । अयमेव अत्थो । दुक्खा ईहिति एत्थ न सक्का कोचि पयोगो सुखेन कातुन्ति **दुहितिका** । तत्थ तत्थ मतमनुस्सानं विप्पकिण्णानि सेतानि अट्ठिकानि एत्थाति **सेतट्ठिका** । **सलाकावुत्ता**ति सलाकमत्तवुत्ता, यं तत्थ वुत्तं वापितं, तं सलाकमत्तमेव अहोसि, फले न जनयतीति अत्थो ।

उगिलितुन्ति द्वे अन्ते मोचेत्वा कथेतुं असक्कोन्तो उगिलितुं बहि नीहरितुं न सक्खीति । **ओगिलितुन्ति** पुच्छाय दोसं दिस्वा हारेतुं असक्कोन्तो ओगिलितुं अन्तो पवेसेतुं न सक्खीति ।

इतो सो गामणि एकनवुतिकप्पेति भगवा कथयमानोव याव निक्खन्तो नासिकवातो न पुन पविसति, तावतकेन कालेन एकनवुतिकप्पे अनुस्सरि “अत्थि नु खो किञ्चि कुले पक्कभिक्षादानेन उपहतपुब्ब”न्ति परिजाननत्थं। अथेकम्पि अपस्सन्तो “इतो सो, गामणी”ति आदिमाह। इदानीं दानादीनं आनिसंसं कथेन्तो **अथ खो यानि तानि कुलानि अङ्गानीति** धम्मदेसनं आरभि। तत्थ **दानसम्भूतानीति** दानेन सम्भूतानि निब्बत्तानि। सेसपदद्वयेपि एसेव नयो। एत्थ पन **सच्चं नाम** सच्चवादिता। **सामञ्जं नाम** सेससीलं। **विकिरतीति** अयोगेन वळ्ळजेन्तो विप्पकिरति। **विधमतीति** धमेन्तो विय नासेति। **विद्धंसेतीति** नासेति। **अनिच्चताति** हुत्वा अभावो बहुनापि कालेन सङ्गतानं खणेनेव अन्तरधानं।

१०. मणिचूळकसुत्तवण्णना

३६२. दसमे तं परिसं एतदवोचाति तस्स किर एवं अहोसि “कुलपुत्ता पब्बजन्ता पुत्तदारञ्चेव जातरूपरजतञ्च पहायेव पब्बजन्ति, न च सक्का यं पहाय पब्बजिता, तं तेहि गहेतु”न्ति नयग्गाहे ठत्वा “मा अय्यो”ति आदिवचनं अवोच। **एकंसेनेतन्ति** एतं पञ्चकामगुणकप्पनं अस्समणधम्मो असक्कपुत्तियधम्मोति एकंसेन धारेय्यासि।

तिणन्ति सेनासनच्छदनतिणं। **परियेसितब्बन्ति** तिणच्छदने वा इट्ठकच्छदने वा गेहे पलुज्जन्ते येहि तं कारितं, तेसं सन्तिकं गन्त्वा “तुम्हेहि कारितसेनासनं ओवस्सति, न सक्का तत्थ वसितु”न्ति आचिक्खितब्बं। मनुस्सा सक्कोन्ता करिस्सन्ति, असक्कोन्ता “तुम्हे वट्ठकिं गहेत्वा कारापेथ, मयं ते सञ्जापेस्सामा”ति वक्खन्ति। एवं वुत्ते कारेत्वा तेसं आचिक्खितब्बं। मनुस्सा वट्ठकीनं दातब्बं दस्सन्ति। सचे आवाससामिका नत्थि, अज्जेसम्पि भिक्षाचारवत्तेन आरोचेत्वा कारेतुं वट्ठति। इदं सन्धाय “परियेसितब्ब”न्ति वुत्तं।

दारुन्ति सेनासने गोपानसिआदीसु पलुज्जमानेसु तदत्थाय दारुं। **सकटन्ति** गिहिविकतं कत्वा तावकालिकसकटं। न केवलञ्च सकटमेव, अज्जम्पि वासिफरसुकुद्दालादिउपकरणं एवं परियेसितुं वट्ठति। **पुरिसोति** हत्थकम्मवसेन पुरिसो परियेसितब्बो। यंकिञ्चि हि पुरिसं “हत्थकम्मं, आवुसो, कत्वा दस्ससी”ति वत्वा “दस्सामि, भन्ते,”ति वुत्ते “इदञ्चिदञ्च करोही”ति यं इच्छति, तं कारेतुं वट्ठति। **न त्वेवाहं, गामणि, केनचि परियायेनाति** जातरूपरजतं पनाहं केनचिपि कारणेन परियेसितब्बन्ति न वदामि।

११. भद्रकसुत्तवण्णना

३६३. एकादसमे **मल्लेसूति** एवंनामके जनपदे। **वधेनाति** मारणेन। **जानियाति** धनजानिया। **अकालिकेन पत्तेनाति** न कालन्तरेन पत्तेन, कालं अनतिक्रमित्वाव पत्तेनाति अत्थो। **चिरवासी नाम कुमारोति** एवंनामको तस्स पुत्तो। **बहि आवसथे पटिवसतीति** बहिनगरे किञ्चिदेव सिप्यं उगण्हन्तो वसति। इमस्मिं सुत्ते वट्ठदुक्खं कथितं।

१२. रासियसुत्तवण्णना

३६४. द्वादसमे **रासियोति** रासिं कत्वा पञ्हस्स पुच्छितत्ता रासियोति एवं धम्मसङ्गाहकत्थेरेहि गहितनामो। **तपस्सिन्ति** तपनिस्सितकं। **लूखजीविन्ति** लूखजीविकं। **अन्ताति** कोट्टासा। **गामोति** गाम्मो। गम्मोतिपि पाठो, गामवासीनं धम्मोति अत्थो। **अत्तकिलमथानुयोगोति** अत्तनो किलमथानुयोगो, सरीरदुक्खकरणन्ति अत्थो।

कस्मा पनेत्थ कामसुखल्लिकानुयोगो गहितो, कस्मा अत्तकिलमथानुयोगो, कस्मा मज्झिमा पटिपदाति?

कामसुखल्लिकानुयोगो ताव कामभोगीनं दस्सनत्थं गहितो, अत्तकिलमथानुयोगो तपनिस्सितकानं, मज्झिमा पटिपदा तिण्णं निज्जरवत्थूनं दस्सनत्थं गहिता । किं एतेसं दस्सने पयोजनन्ति? इमे द्वे अन्ते पहाय तथागतो मज्झिमाय पटिपदाय सम्मासम्बोधिं पत्तो । सो कामभोगिनोपि न सब्बे गरहति न पसंसति, तपनिस्सितकेपि न सब्बे गरहति न पसंसति, गरहितब्बयुत्तकेयेव गरहति, पसंसितब्बयुत्तके पसंसतीति इमस्सत्थस्स पकासनं एतेसं दस्सने पयोजनन्ति वेदितब्बं ।

इदानीं तमत्थं पकासेन्तो तयो खोमे, गामणि, कामभोगिनोति आदिमाह । तत्थ साहसेनाति साहसिककम्मेन । न संविभजतीति मित्तसहायसन्दिट्ठसम्भत्तानं संविभागं न करोति । न पुज्जानि करोतीति अनागतभवस्स पच्चयभूतानि पुज्जानि न करोति । धम्माधम्मेनाति धम्मेन च अधम्मेन च । ठानेहीति कारणेहि । सच्छिकरोतीति कथं अत्तानं आतापेन्तो परितापेन्तो सच्छिकरोति? चतुरङ्गवीरियवसेन च धुतङ्गवसेन च । तिस्सो सन्दिट्ठिका निज्जराति एत्थ एकोपि मग्गो तिण्णं किलेसानं निज्जरणाया तिस्सो निज्जराति वुत्तोति ।

१३. पाटलियसुत्तवण्णना

३६५. तेरसमे दूतेय्यानीति दूतकम्मानि पण्णानि चेव मुखसासनानि च । पाणातिपातञ्चाहन्ति इदं कस्मा आरब्धं? न केवलं अहं मायं जानामि, अज्जम्पि इदञ्चिदञ्च जानामीति सब्बज्जुभावदस्सनत्थं आरब्धं । सन्ति हि, गामणि, एके समणब्राह्मणाति इदं सेससमणब्राह्मणानं लब्धिं दस्सेत्वा तस्सा पजहापनत्थं आरब्धं ।

माली कुण्डलीति मालाय माली, कुण्डलेहि कुण्डली । इत्थिकामेहीति इत्थीहि सद्धिं कामा इत्थिकामा, तेहि इत्थिकामेहि । आवसथागारन्ति कुलघरस्स एकस्मिं ठाने एकेकस्सेव सुखनिवासत्थाय कतं वासागारं । तेनाहं यथासत्ति यथाबलं संविभजामीति तस्साहं अत्तनो सत्तिअनुरूपेन चेव बलानुरूपेन च संविभागं करोमि । अलन्ति युत्तं । कङ्कनिये ठानेति कङ्कितब्बे कारणे । चित्तसमाधिन्ति तस्मिं धम्मसमाधिस्मिं ठितो त्वं सह विपस्सनाय चतुन्नं मग्गानं वसेन चित्तसमाधिं सचे पटिलभेय्यासीति दस्सेति । अपण्णकताय मद्दन्ति अयं पटिपदा मद्दं अपण्णकताय अनपराधकताय एव संवत्ततीति अत्थो । कटग्गाहोति जयग्गाहो ।

अयं खो, गामणि, धम्मसमाधि, तत्र चे त्वं चित्तसमाधिं पटिलभेय्यासीति एत्थ धम्मसमाधीति दसकुसलकम्मपथधम्मा, चित्तसमाधीति सह विपस्सनाय चत्तारो मग्गा । अथ वा “पामोज्जं जायति, पमुदितस्स पीति जायती”ति (अ० नि० ५.२६) एवं वुत्ता पामोज्जपीतिपस्सद्धिसुखसमाधिसङ्घाता पञ्च धम्मा धम्मसमाधि नाम, चित्तसमाधि पन सह विपस्सनाय चत्तारो मग्गाव । अथ वा दसकुसलकम्मपथा चत्तारो ब्रह्मविहारा चाति अयं धम्मसमाधि नाम, तं धम्मसमाधिं पूरेन्तस्स उप्पन्ना चित्तेकग्गता चित्तसमाधि नाम । एवं त्वं इमं कङ्कनाधम्मं पजहेय्यासीति एवं त्वं इमस्मिं वुत्तप्पभेदे धम्मसमाधिस्मिं ठितो सचे एवं चित्तसमाधिं पटिलभेय्यासि, एकंसेनेतं कङ्कं पजहेय्यासीति अत्थो । सेसं सब्बत्थ वुत्तनयमेवाति ।

गामणिसंयुत्तवण्णना निड्ढिता ।

९. असङ्खतसंयुत्तं

१. पठमवग्गो

१-११. कायगतासतिसुत्तादिवण्णना

३६६-३७६. असङ्खतसंयुत्ते असङ्खतन्ति अकतं । हितेसिनाति हितं एसन्तेन । अनुकम्पकेनाति अनुकम्पमानेन । अनुकम्पं उपादायाति अनुकम्पं चित्तेन परिग्गहेत्वा, पटिच्चातिपि वुत्तं होति । कतं वो तं मयाति तं मया इमं असङ्खतञ्च असङ्खतमग्गञ्च देसेन्तेन तुम्हाकं कतं । एत्तकमेव हि अनुकम्पकस्स सत्थु किच्चं, यदिदं अविपरीतधम्मदेसना । इतो परं पन पटिपत्ति नाम सावकानं किच्चं । तेनाह एतानि, भिक्खवे, रुक्खमूलानि...पे०... अम्हाकं अनुसासनीति इमिना रुक्खमूलसेनासनं दस्सेति । सुञ्जागारानीति इमिना जनविवित्तं ठानं । उभयेन च योगानुरूपं सेनासनं आचिक्खति, दायज्जं निव्यातेति ।

झायथाति आरम्मणूपनिज्झानेन अट्ठित्सारम्मणानि, लक्खणूपनिज्झानेन च अनिच्चादितो खन्धायतनादीनि उपनिज्झायथ, समथञ्च विपस्सनञ्च वट्ठेथाति वुत्तं होति । मा पमादत्थाति मा पमज्जित्थ । मा पच्छा विप्पटिसारिनो अहुवत्थाति ये हि पुब्बे दहरकाले अरोगकाले सत्तसप्पायादिसम्पत्तिकाले सत्थु सम्मुखीभावकाले च योनिमोमनसिकाररहिता रत्तिन्दिवं मङ्कुलभत्तं हुत्वा सेय्यसुखं मिद्धसुखं अनुभोन्ता पमज्जन्ति, ते पच्छा जराकाले रोगकाले मरणकाले विपत्तिकाले सत्थु परिनिब्बुतकाले च तं पुब्बे पमादविहारं अनुस्सरन्ता सप्पटिसन्धिकालकिरियञ्च भारियं सम्पस्समाना विप्पटिसारिनो होन्ति । तुम्हे पन तादिसा मा अहुवत्थाति दस्सेन्तो आह “मा पच्छा विप्पटिसारिनो अहुवत्था”ति ।

अयं वो अम्हाकं अनुसासनीति अयं अम्हाकं सन्तिका “झायथ मा पमादत्था”ति तुम्हाकं अनुसासनी, ओवादोति वुत्तं होति ।

२. दुतियवग्गो

१-३३. असङ्खतसुत्तादिवण्णना

३७७-४०९. काये कायानुपस्सीतिआदीसु यं वत्तब्बं, तं परतो वक्खाम ।

अनतन्तिआदीसु तण्हानतिया अभावेन अनतं । चतुन्नं आसवानं अभावेन अनासवं । परमत्थसच्चताय सच्चं । वट्ठस्स परभागट्ठेन पारं । सण्हट्ठेन निपुणं । सुट्ठु दुद्दसताय सुदुद्दसं । जराय अजरितत्ता अजज्जरं । थिरट्ठेन ध्रुवं । अपलुज्जनताय अपलोकितं । चक्खुविज्जाणेन अपस्सितब्बत्ता अनिदस्सनं । तण्हामानदिट्ठिपपञ्चानं अभावेन निप्पपञ्चं ।

सन्तभावट्ठेन सन्तं । मरणाभावेन अमतं । उत्तमट्ठेन पणीतं । सस्सिरिकट्ठेन सिवं । निरुपदवताय खेमं । तण्हाक्खयस्स पच्चयत्ता तण्हक्खयं ।

विम्हापनीयट्ठेन अच्छरं पहरितब्बयुत्तकन्ति अच्छरियं । अभूतमेव भूतं अजातं हुत्वा अत्थीति वा अब्भुतं । निहुक्खत्ता अनीतिकं । निहुक्खसभावत्ता अनीतिकधम्मं । वानाभावेन निब्बानं । ब्याबज्झाभावेनेव अब्याबज्झं । विरागाधिगमस्स पच्चयतो विरागं । परमत्थसुद्धिताय सुद्धि । तीहि भवेहि मुत्तताय मुत्ति । कामालयानं अभावेन अनालयं । पतिट्ठेन दीपं । अल्लीयितब्बयुत्तट्ठेन लेणं । तायनट्ठेन ताणं । भयसरणट्ठेन सरणं, भयनासनन्ति अत्थो । परं अयनं गति पतिट्ठाति परायणं ।

सेसमेत्थ वुत्तनयमेवाति ।

असङ्खतसंयुत्तवण्णना निड्ढिता ।

१०. अब्याकतसंयुत्तं

१. खेमासुत्तवण्णना

४१०. अब्याकतसंयुत्तस्स पठमे **खेमा**ति गिहिकाले बिम्बिसारस्स उपासिका सद्धापब्बजिता महाथेरी “एतदग्गं, भिक्खवे, मम साविकानं भिक्खुनीनं महापज्जानं यदिदं खेमा”ति एवं भगवता महापज्जताय एतदग्गे ठपिता । **पण्डिता**ति पण्डिच्चेन समन्नागता । **वियत्ता**ति वेय्यत्तियेन समन्नागता । **मेधाविनी**ति मेधाय पज्जाय समन्नागता । **बहुस्सुता**ति परियत्तिबाहुसच्चेनपि पटिवेधबाहुसच्चेनपि समन्नागता ।

गणकोति अच्छिद्दकगणनाय कुसलो । **मुद्दिको**ति अङ्गुलिमुद्दाय गणनाय कुसलो । **सङ्खायको**ति पिण्डगणनाय कुसलो । **गम्भीरो**ति चतुरासीतियोजनसहस्सगम्भीरो । **अप्पमेय्यो**ति आळ्हकगणनाय अप्पमेय्यो । **दुप्परियोगाहो**ति आळ्हकगणनाय पमाणगहणत्थं दुरोगाहो । **येन रूपेन तथागतन्ति** येन रूपेन दीघो रस्सो सामो ओदातोति सत्तसङ्खतं तथागतं पज्जपेय्य । **तं रूपं तथागतस्स पहीनन्ति** तं वुत्तप्पकाररूपं समुदयप्पहानेन सब्बज्जुतथागतस्स पहीनं । **रूपसङ्खाय विमुत्तो**ति आयतिं रूपस्स अनुप्पत्तिया रूपारूपकोट्टासेनपि एवरूपो नाम भविस्सतीति वोहारस्सपि पटिपस्सद्धत्ता रूपपण्णत्तियापि विमुत्तो । **गम्भीरो**ति अज्झासय गम्भीरताय च गुणगम्भीरताय च गम्भीरो । तस्स एवं गुणगम्भीरस्स सतो सब्बज्जुतथागतस्स यं उपादाय सत्तसङ्खतो तथागतोति पज्जत्ति होति, तदभावेन तस्सा पज्जत्तिया अभावं पस्सन्तस्स अयं सत्तसङ्खतो **होति तथागतो परं मरणाति** इदं वचनं न उपेति न युज्जति, **न होति तथागतो परं मरणाति** आदिवचनम्पि न उपेति न युज्जतीति अत्थो ।

संसन्दिस्सतीति एकं भविस्सति । **समेस्सतीति** निरन्तरं भविस्सति । **न विरोधयिस्सतीति** न विरुद्धं पदं भविस्सति । **अग्गपदस्मिन्ति** देसनाय । देसना हि इध अग्गपदन्ति अधिप्पेता ।

२. अनुराधसुत्तवण्णना

४११. दुतियं **खन्धियवग्गे** वित्थारितमेव, अब्याकताधिकारतो पन इध वुत्तं ।

३-८. पठमसारिपुत्तकोट्टिकसुत्तादिवण्णना

४१२-४१७. ततिये **रूपगतमेतन्ति** रूपमत्तमेतं । एत्थ रूपतो अज्जो कोचि सत्तो नाम न उपलब्धति, रूपे पन सति नाममत्तं एतं होतीति दस्सेति । **वेदनागतमेतन्ति** आदीसुपि एसेव नयो । **अयं खो आवुसो हेतूति** अयं रूपादीनि मुञ्चित्वा अनुपलब्धियसभावो हेतु, येनेतं अब्याकतं भगवताति । चतुत्थादीनि उत्तानत्थानेव ।

९. कुतूहलसालासुत्तवण्णना

४१८. नवमे कुतूहलसालायन्ति कुतूहलसाला नाम पच्चेकसाला नत्थि, यत्थ पन नानातित्थिया समणब्राह्मणा नानाविधं कथं पवत्तेन्ति, सा बहूनां “अयं किं वदति, अयं किं वदती”ति कुतूहलुप्पवत्तिट्ठानतो कुतूहलसालाति वुच्चति । दूरम्पि गच्छतीति याव आभस्सरब्रह्मलोका गच्छति । इमञ्च कायं निक्खिपतीति चुतिचित्तेन निक्खिपति । अनुपपन्नो होतीति चुतिक्खणेयेव पटिसन्धिचित्तस्स अनुप्पन्नत्ता अनुपपन्नो होति ।

१०. आनन्दसुत्तवण्णना

४१९. दसमे तेसमेतं सद्धिं अभविस्साति तेसं लद्धिया सद्धिं एतं अभविस्स । अनुलोमं अभविस्स जाणस्स उप्पादाय सब्बे धम्मा अनत्ताति यं एतं “सब्बे धम्मा अनत्ता”ति विपस्सनाजाणं उप्पज्जति, अपि नु मे तस्स अनुलोमं अभविस्साति अत्थो ।

११. सभियकच्चासुत्तवण्णना

४२०. एकादसमे एतमेत्तकेन एत्तकमेवाति आवुसो यस्सापि एतं एत्तकेन कालेन “हेतुम्हि सति रूपीतिआदि पज्जापना होति, असति न होती”ति ब्याकरणं भवेय्य, तस्स एत्तकमेव बहु । को पन वादो अतिक्कन्तेति अतिक्कन्ते पन अतिमनापे धम्मदेसनानये वादोयेव को, नत्थि वादो, छिन्ना कथाति ।

अब्याकतसंयुत्तवण्णना निट्ठिता ।

इति सारत्थप्पकासिनिया संयुत्तनिकाय-अट्ठकथाय

सळायतनवग्गवण्णना निट्ठिता ।